

RESONEMUS PARITER

1. GILÁNYI Gabriella: Mozaikok Erdély ismeretlen gregorián hagyományából. Egy Anjou-kori antifonále töredékei Güssingben / Mosaics of the plainchant tradition of Transylvania. Interpreting the 14th-century antiphoner fragments at Güssing
2. SZOLIVA Gábriel: Hymnualet ecclesiae Zagrabiensis. Hagománytisztelet és egyéni alakítás a zágrábi székesegyház 15. század eleji himnáriumában / Tradition and Innovation in the Early 15th-century Hymnal of Zagreb Cathedral / Tradicionalni i novi elementi u himnariju Zagrebačke katedrale s početka 15. stoljeća

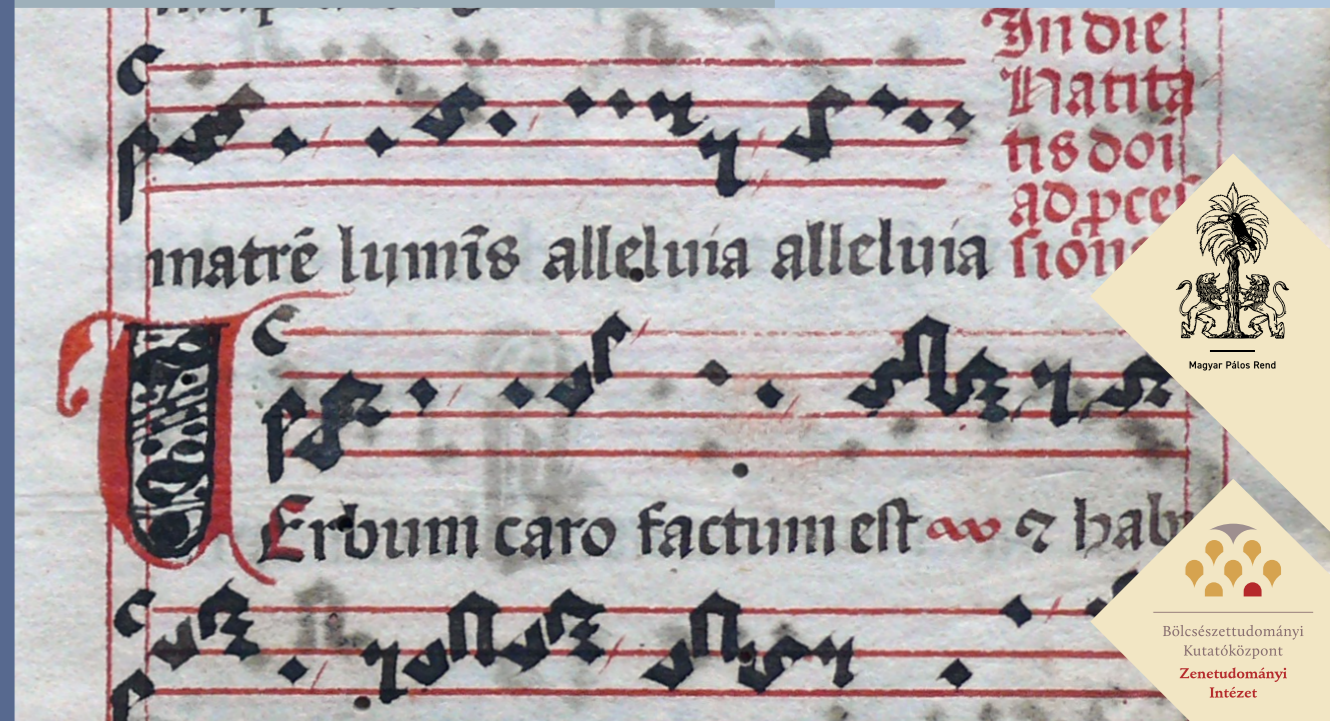
Resonemus pariter – 3.

Műhelytanulmányok a középkori zenetörténethez
Studies in Medieval Music History

szerkesztette CZAGÁNY ZSUZSA és SARBAK GÁBOR

Cantuale Paulinorum s. XVI

Zene- és nyelvtörténeti tanulmányok
a Czeszochowai pálos kantuáléről

Magyar Pálos Rend

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Zenetudományi
Intézet

RESONEMUS PARITER 3

CANTUALE PAULINORUM s. XVI

Zene- és nyelvtörténeti tanulmányok a Częstochowai pálos kantuáléről

RESONEMUS PARITER
Műhelytanulmányok a középkori zenetörténethez
Studies in Medieval Music History
3.

CANTUALE PAULINORUM S. XVI

(Częstochowa, Archiwum Jasnogórskie, I-215, R583)

Zene- és nyelvtörténeti tanulmányok
a Częstochowai pálos kantuáléről

Szerkesztők:

CZAGÁNY ZSUZSA és SARBAK GÁBOR

Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Zenetudományi Intézet
Régi Zenetörténeti Osztály

Magyar Pálos Rend

2022

RESONEMUS PARITER 3
Sorozatszerkesztő: CZAGÁNY Zsuzsa

AZ NKFI ALAPBÓL
MEGVALÓSULÓ
PROJEKT

A kötet megjelenését a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal 120643 számú „Kódexek és töredékek. Késő középkori hangjelzett forrásaink kutatása, újraértelmezése és online megjelenítése” kutatási pályázata, a Magyar Tudományos Akadémia „Lendület” Digitális Zenei Fragmentológia projektje, valamint az EGYH-KCP-18-P-0183 számú Támogató Okirat keretében megvalósuló Boldog Özséb Program „Társadalmi beágyazottság növelése” projekt támogatta.

Szerkesztők: CZAGÁNY Zsuzsa, SARBAK Gábor

Latin nyelvi lektor: DÉRI Balázs

© Czagány Zsuzsa, Gilányi Gabriella, Haader Lea, Jakub Kubieniec, Papp Ágnes, Sarbak Gábor és Szoliva Gábor

© Magyar Pálos Rend Első Remete Szent Pál Rendje, 2022

© Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Zenetudományi Intézet, 2022

www.zti.hu

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás a kiadók előzetes írásbeli hozzájárulásához kötött.

ISSN 2677-0474

ISBN 978-615-5167-49-2

Bevezető

A Zenetudományi Intézet Régi Zenetörténeti Osztályán 2019-ben útjára bocsátott *Resonemus pariter – Műhelytanulmányok a középkori zenetörténethez* harmadik kötete több szempontból is eltér a sorozat induláskor megfogalmazott célkitűzéseitől.¹ E célkitűzések ugyanis az Osztályon működő, az MTA Lendület programja által támogatott zenei fragmentológiai kutatócsoport² részeredményeinek bemutatására, a hazai és a nemzetközi szakma elé tárására irányultak, a munkafolyamatok sodrában született kismonográfiák sorozataként képzelve el egy-egy különösen érdekes töredék, töredékcsalád földolgozását és közreadását. Az első két kötetben ennek megfelelően a középkori Magyarország két, töredékesen maradt, illetve töredékekből részlegesen rekonstruálható zenei forrása kelt életre.³ Aprólékos filológiai elemzésüknek, kodikológiai, paleográfiai és dallamtörténeti bemutatásuknak, végül hasonló kiadásuknak köszönhetően így mindkét anyakódex – egy 14. századi erdélyi antifonále és egy 15. századi zágrábi himnárius – részévé válhat a középkori liturgikus-zenei források gazdagnak nem mondható magyarországi állományának.

Jelen kötetünk nem szól egyetlen kiválasztott töredékről vagy töredékcsoporról, s néhány illusztrációtól eltekintve kotta-közreadást és facsimile kiadást sem tartalmaz. A benne foglalt hat tanulmány ugyanazon forrást, a 16. században Észak-Magyarország valamelyik pálos kolostorában készült s még ugyanebben a században Lengyelországba, a częstochowai Jasna Góra (*Clarus Mons*) pálos kolostorába került, s ezért a magyarországi szakirodalomban *Częstochowai pálos kantuále* néven ismert kéziratot tárgyalja a zenetörténet különböző részterületei, valamint a nyelvtudomány oldaláról, módszereivel és eszköztárával. Az egy forrásra irányultság és a megközelítések sokfélesége dichotómiájában tárulnak föl a kantuále egyes fejezetei – a himnárius, a tonárius, a benne lejegyzett magyar nyelvemlék – és kronológiai rétegei – hangjelzések, tartalmi, műfajbeli sajátosságok, különleges énektételek –, hogy a kötet végén a szerteágazó ismeretek

¹ Gilányi Gabriella, *Mozaikok Erdély ismeretlen gregorián hagyományából. Egy Anjou-kori antifonále töredékei Güssingben*, in Czagány Zsuzsa (szerk.), *Resonemus pariter. Műhelytanulmányok a középkori zenetörténethez 1* (Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, 2019), a szerkesztő előszava.

² MTA Lendület Digitális Zenei Fragmentológia Kutatócsoport (2019–2024). Jelen kötet szerzői közül a kutatócsoport tagjai Czagány Zsuzsa, Gilányi Gabriella és Szoliva Gábor.

³ Gilányi Gabriella, *Mozaikok Erdély ismeretlen gregorián hagyományából. Egy Anjou-kori antifonále töredékei Güssingben*; Szoliva Gábor, *Hymnualecte ecclesiae Zagrabienensis. Hagymánytiszelet és egyéni alakítás a zágrábi székesegyház 15. század eleji himnáriusában*, in Czagány Zsuzsa (szerk.), *Resonemus pariter. Műhelytanulmányok a középkori zenetörténethez 2* (Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, 2019).

egymást kiegészítő és kölcsönösen értelmező rendszerben, önmaguk értékét megsokszorozva szerveződjenek komplex tudássá. Bár a tanulmányok szerzői túlnyomórészt zenetörténészek, akik a kéziratban a középkori és kora újkori Magyarország kiemelkedően fontos zenetörténeti forrását látják, bízunk abban, hogy kötetünknek nemcsak a zenetudósok, hanem a társtudományok képviselői – kodikológusok, paleográfusok, liturgia-, vallás- és művelődéstörténészek – is jó hasznát veszik kutatásaik során.

CZAGÁNY Zsuzsa

Sarbak Gábor

Magyar pálos kódex a lengyel pálos kolostorban

(Előszó a kötethez)

Mitől lesz egy kódex pálos kódex? Természetes jelenség, hogy a pálos kolostorok könyvtáraiban nem pusztán pálos szerzőségű vagy pálos könyvmásoló által leírt kódexeket őriztek és őriznek szerencsésebb helyeken ma is. Közismert tény, hogy a nagy egyházi és világi könyvtárak is sok pálos eredetű kéziratot tartanak nyilván az állományukban. A jelen kötet tárgyát képező kézirat rendi besorolása egyszerűnek látszik, ízig-vérig pálos kézirat: ma is pálos kolostorban található, igaz Lengyelországban, és a kutatások szerint egy másik pálos kolostorban készítették a középkori Magyar Királyság utolsó éveiben.¹

A teljes kódex alaki és tartalmi vizsgálata szükséges eredetének megállapításához és használata feltárásához. A Magyar Királyság területén a 13. század derekán megszerveződő pálos rend kódexeinek kell tekintenünk mindazon kéziratokat, amelyek a kizárólag a pálos rendre jellemző jegyeket mutatják föl. Első helyen említendőek a rend saját liturgikus szövegeit és dallamait tartalmazó kódexek (például a misekönyvek és a papi imádságoskönyvek), amelyek készítése a rend valamelyik jól felszerelt és másolóműhellyel (*scriptorium*) rendelkező kolostorában képzelhető el. Pálosnak kell minősíteni többek között a rendi életet szabályozó alkotmány (*constitutiones*) kézirateit, a vezérkönyveket (*directorium*), a tisztségviselők feladatait részletező kódexeket (később már nyomtatványokat), vagy a rend által követett Szent Ágoston regula magyarázatait. A tartalmi meghatározottság mellett a könyvekben található tulajdonosi (*possessor*) bejegyzések árulkodnak arról, hogy a kötet mely kolostor bibliotékájába tartozik. Adott esetben szerzetesek nevével is találkozunk, akik – a szerzetesi szegénységre való tekintettel – nem tulajdonosként, hanem csak használóként tüntethették fel magukat: időlegesen (*ad incertum usum*) tarthattak maguknál könyveket. Ha pálos könyvmásoló (*scriptor*) örökölte meg nevét valamely mű végén, akkor szintén pálos kézitról beszélhetünk.² Tanul-

¹ A lengyelországi kéziratok jelzetét e kötetben egységesen a <http://manuscripta.pl> honlap szerint adjuk meg. A Jasna Górai pálos kolostor, a mai rendi központ kézirateit felsoroló oldalon (http://manuscripta.pl/local/czestochowa_jasnagora.htm) a Czesztochowi kantuále jelzete: Ms I-215 (583 R). – A szerző az ELKH-OSZK Fragmenta et Codices Kutatócsoport munkatársa.

² Egy érdekes esetet kell megemlíteni: Szegedi Gergely pálos scriptort Ernuszt Zsigmond pécsi püspök a pápától nyert engedély birtokában az aulájában foglalkoztatta 1502-ben, mondván, hogy a pécsi egyházmegye nagy hiányt szenved liturgikus könyvekben, és ennek enyhítésére a nagy másolói gyakorlattal rendelkező Gregorius alkalmas. Tevékenységének emléke nem maradt fenn: mindenesetre furcsa, hiszen ekkor már voltak nyomtatott pécsi misekönyvek (Bázel, 1487 és Velence, 1499, ld. Borsa Gedeon, „A legrégebben nyomtatott pécsi misekönyv”, *Magyar Könyvszemle* 107 [1991]: 258–261) és breviáriumnak is kellett lennie nyomtatásban. Esetleg az egyházmegyei liturgikus könyvhiány ürtügyén a püspök saját könyvtárát akarta gyarapítani? Honnan ismerték egymást? Zsák J. Adolf, „Szegedi Gergely, egy ismeretlen scriptor és miniator”, *Magyar Könyvszemle* 15/2 (1907): 145–148.

mánykötetünk tárgya, a Czesztochowai kantuále azzal büszkélkedhet, hogy tartalmilag minden kétséget kizáróan pálos liturgikus használatra készült, és viseltes állapota³ arra enged következtetni, hogy jónéhány évtizeden keresztül gyakorta forgatták is. Magyar jellegét erősíti, hogy a középkor végén általánosan ismert és elterjedt magyar nyelvű imaszöveg található benne. Folyamatos pálos használatára a rend újkori és mai központjának, a czesztochowai Jasna Góran épült kolostor könyvtára tulajdonlását tudunkra adó bejegyzés utal.⁴ A zenetörténet fontos hozzájárulása, hogy a kötetben több kéz által kivitelezett kottaírást a Magyar Királyság pálos kolostoraiban művelt sajátos zenei írásként tudta azonosítani. Ez a megállapítás annak fényében válik különösen értékké, ha figyelembe vesszük, hogy a lengyel pálos énekhagyomány eltér a magyartól. Tehát egyszerű papírkéziratunk a középkori Magyar Királyság valamely pálos kolostorában keletkezett, bár *itthoni* tulajdonbejegyzést hiába keresünk lapjain.

Szerencsés helyzetben vagyunk a pálos liturgia- és a liturgiától elválaszthatatlan zenei kutatások területén. A múlt század hetvenes és nyolcvanas éveiben a Dobszay László és Szendrei Janka által a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézetében kigondolt, megálmodott és a gyakorlatba átültetett módszer azóta kiteljesedett, és eredményei már komoly kötetekben és online is elérhetők, köztük számos pálos forrás közlésével és feldolgozásával.⁵ Dobszay László azonnal felismerte a számítógép kínálta lehetőségeket, és az általa megvetett alapokon teljesedett ki mára, kelt mintegy önálló életre a liturgia és a liturgikus zene kutatása. Az azóta megtett út egyes állomásait itt nem lehet célunk részletezni, annyit azonban meg kell állapítanunk, hogy ma sokkal nagyobb időt és teret képes átfogni ez a kutatás, és ebből adódóan sokkal finomabban és pontosabban megfogalmazott eredmények birtokában tehetünk fel újabb kérdéseket, amelyek egy részére kielégítő válaszokat lehet adni, más részére pedig nem. Ez így van rendjén. Az érdeklődés homlokterébe került pálos rendi zenei örökség nem csekély hasznot húz ebből, mert a fennmaradt emlékeket e bonyolult liturgikus és zenei koordinátarendszerben már meglehetősen biztonsággal el lehet helyezni. Érvényes ez a középkori kódexekre és az azokat később fel- és kiváltó nyomtatott szerkönyvekre is. Jelen kötet dolgozatainak tárgya, a Czesztochowai kantuále is ebben a rendszerben keresi a helyét. Vonatkoztatási pont lesz, a nagy anyag összefüggésében e kódex tartalma is könnyebben válik értelmezhetővé, és egyúttal maga is magyarázatul szolgálhat más emlékek számára.

Nem vitatható, hogy a pálos rendtörténet szerves részét képezi a rend liturgikus élete, vagyis sajátos liturgikus szokásrendje kialakulásának, majd az idők folyamán bekövetkezett változásainak kutatása. A Czesztochowai kantuále „értékét” emeli, hogy a rend és a Magyar Királyság története egy különlegesen nehéz időszakának a

³ 2022-ben a Magyar Pálos Rend megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban restaurálták a kéziratot.

⁴ Pietras, Leander ZP, „Biblioteka Jasnogórska w XVII–XVIII wieku”, *Studia Claromontana* 6 (1985): 384–398.

⁵ Az intézmény ma a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet nevet viseli. – Áttekintés a zenei kódextörédek kutatásáról: <http://fragmenta.zti.hu/toredekkutatas-magyar-oroszagon/> (2022. július 12.).

tanúja, és csak örülhetünk annak, hogy a kéziratban olvasható bejegyzés szerint 1601-ben már a częstochowai Fényes Hegyen (*in claro monte Częstochowiensi*)⁶ emelt pálos kolostor tulajdonában volt, és azóta is ott őrzik.

Tanulmánykötetünk elején most egy nagyon fontos kiigazítással kell szolgálnunk. A częstochowai kézirat imént idézett és a keletkezési idejére vonatkoztatott „dátuma” helyesen 1601; a száz évvel korábbi évszám egy múlt századi rossz olvasaton alapult. A kantuále 141. oldalán található bejegyzés – *Is liber spectat ad montem clarum Czesztochowiensem Anno Domini 1601* – szerint a częstochowai Fényes Hegyen (*Clarus Mons-on* vagy Jasna Górán) lévő *monasterium*, azaz pálos szerzetesház a jelzett évben már a saját tulajdonaként tekintett a kéziraatra. Ebből a megfogalmazásból azonban még nem következik teljes egyértelműséggel, hogy a kézirat pontosan abban az időpontban ténylegesen a lengyel pálosok könyvtárában volt; azt azonban biztosan állíthatjuk, hogy ha nem, akkor is, mint tulajdonukat, oda szánták.

A lengyel kolostor története ugyanúgy mint korábban, ezután sem volt mentes a megpróbáltatásoktól: sem a svéd ostrom 1655-ben, sem pedig az 1690. július 16-án kitört tűzvész, amikor a templom gótikus boltozata beomlott, nem voltak kihatással a templomtorony alatt elhelyezett könyvtárra.⁷ Ennél nagyobb fenyegetést, de szerencsére csak fenyegetést jelentettek végül is a 18. század elején lezajlott újabb, kisebb svéd (és lengyel) ostromok. A „soron következő” veszélyről Ballagi Aladár és Csontos János személyes tapasztalataik alapján tudósítottak 1887-ben és 1890-ben: Ballagi a könyvtári rendtelenséget jórészt az orosz kormány számlájára írja, mert biztosaik „15 szekérderék, főképp régi könyvet vittek el, s küldtek a szentpétervári császári, meg a moszkvai és kiewi egyetemi könyvtárba”,⁸ amelyeket még az 1863. évi lengyel felkelés miatti cári orosz hatóságok házkutatásai során teljesen feldúlt, felforgatott könyvtárteremből „gyűjthettek” be.⁹ A kantuále ekkor is megmenekült.

A vizsgálódások tárgya egy erősen használt, egyszerű, több scriptor által hol igényesen, esetenként pedig kezdetleges gyakorlatlansággal, vagy nem kellő gondossággal másolt, notált és összeállított kézirat, amely minden jel szerint hosszú évtizedeken keresztül használatban volt, amit a sok, kiegészítő kéztől származó bejegyzés alapján tételezhetünk föl.¹⁰ A központi kérdés mindenképpen az, hogy a Magyar Királyság melyik pálos kolostorában készült a kantuále, és nagyjából mikor és milyen állapotban kerülhetett lengyel földre? A kottaírás elemzése alapján, ezt már itt szögezzük le, a kézirat nem a budaszentlőrinci pálos főkolostor *scriptorium*ában készülhetett, amelyben természetesen kottát is tudtak írni.¹¹

⁶ Ballagi Aladár „Fényeshalom”-nak mondta 1887-ben megjelent dolgozatában: „A częstochowai pálos nyomda magyar tárgyú termékei”, *Magyar Könyvszemle* 12 (1887): 139–152 (itt: 139).

⁷ Ezután indult el a templom és a kolostor barokk át- és újjáépítése.

⁸ Ballagi Aladár, „A częstochowai pálos nyomda magyar tárgyú termékei”, 141–142.

⁹ Csontos János, „Lengyelországi könyvtárúváltatok”, *Magyar Könyvszemle* 15 (1890): 219–256 (IV. „A czenstochowai pálosrendi könyvtár”: 240–251, itt: 241).

¹⁰ A częstochowai Remete Szent Pál konfraternitás tagjai között sok magyar nevet találunk, ami a kegyhely magyarokra gyakorolt erős hatását tükrözi, ld. Jakub Kubieniec e kötetben megjelent dolgozatának 37. lapalji jegyzetét.

¹¹ Lásd Gilányi Gabriella dolgozatát e kötetben.

A liturgikus tételek tartalomjegyzéke egy ilyen kézirat feldolgozásának alapvető állomása, mert ezáltal válik a kottával jelölt és jelöletlen liturgikus anyag mélységében és összefüggéseiben is hozzáférhetővé, összehasonlíthatóvá más forrásokkal. A rengeteg hasonlóság mellett a rendi vagy a lengyel gyakorlatra utaló jellegzetességek ekkor válnak láthatóvá és elkülöníthetővé. E vizsgálódások már a legmesszebbmenőkig kiaknázzák az online adatbázisok kínálta lehetőségeket (Czagány Zsuzsa).

A kottairások vizsgálata szerint a Czesztochowai kantuále a középkori magyar pálos hangjelzэшagyomány világába illeszkedik, amely illeszkedés az északkelet-magyarországi pálos kolostorokból fennmaradt töredékes emlékek mint forrásvidék felé mutat kiemelve az 1623-ban készült pálos Graduale Romanumban (Sátoraljaújhely) hűségesen megőrzött megoldásokkal való azonosságokat. A kéziratunkban látható kottakép egésze már nem 15. századi, hanem „későbbi, retrospektív hangjelzés”. Nyitott kérdés, vajon a kottairásban felbukkanó cseh elem esetleg már Czesztochowában került-e bele a kantuáléba; a kézirat lengyel földön történt valamelyes használatát, újabb kottasorok bejegyzését teljesen nem lehet kizárni. A kötet egyes üresen hagyott részeit akár Czesztochowában is „feltölthették” írással, kottával (Gilányi Gabriella).

Jakub Kubieniec (a krakkói Jagelló Egyetemen [Uniwersytet Jagielloński] a középkori zene kutatója) a kézirat zenei anyagának elemzése során tesz egy nagyon fontos megállapítást: a magyar eredet vitathatatlan, amire a magyar és a lengyel pálosok eltérő zenei gyakorlata ad magyarázatot. Ez egyben arra is enged következtetni, hogy a kézirat kottás részeit a lengyel pálosok csak korlátozott mértékben tudták használni, mert ők más, elsősorban krakkói eredetű zenei hagyományt ápoltak. A notálatlan textusok használatának azonban nem voltak ilyen, az eltérő hagyományban gyökerező korlátai. Talán az sem zárható ki, hogy a Fényes Hegyen nagy számban megforduló magyar pálosok szükség esetén forgathatták a kötetet, bár (amint említettük) erre semmiféle bejegyzés nem utal.

A középkor végének gyakorlati, zoltár-éneklési útmutatója volt a hosszú történeti utat bejáró tonárius, amelynek ebből a korból a Szalkai-kódex (1489–1490) tonáriusa után a második, hazai, rövid és sajnos befejezetlen emléke a kézirat 133–138. oldalain olvasható textus. Ez a műfaj még jó néhány szerkönyvben megtalálható a 17. századdal bezárólag mintegy aláhúzva ennek az ismeretanyagnak a folyamatos, gyakorlati fontosságát. A tonárius valós és vélelmezhető forrásainak elemzése alapján nem zárható ki, hogy az itteni tananyag egyéni összemáolás révén jött létre, vagyis a tényleges felhasználásra, éneklésre szánt példák kerültek itt egymás mellé. Ez az eljárás pedig arra utalhat, hogy nem volt egységesen, évszázadokon keresztül mindenütt követett, kifejezetten pálos zoltáréneklési szokásrend (Papp Ágnes).

A himnuszok fontos elemei a szerzetesrendi liturgikus életnek. E költői szövegek kiválóan alkalmasak a rendi hagyományok erősítésére és ébren tartására, különösen ha némely esetben még pálos rendi szerzőséget is fel tudunk tételezni. A tételek vizsgálata (43-féle dallam) az esztergomi szokásrend hatását igazolja, kiegészítve néhány ágostonos és domonkos eredetű dallammal. A rendtörténet nagyobb összefüggésében ez azt jelenti, hogy egy-egy minta átvétele más szerzetesrendtől nem feltétlenül szorított egyetlen területre. Csak sajnálni lehet, hogy Remete Szent Pál nyilván pálos szerzőségű és dallammal ellátott himnuszai e gyűjteményben sem lelhetők fel, mint ahogy más középkori forrásból sem ismeretesek (Szoliva Gábor).

Pálos mivolta mellett a kötetet a 386. oldalon olvasható magyar nyelvű imaszöveg, a Czesztochowai emlék (rövidítése: Czest.Eml.) teszi kiemelkedően fontossá.¹² A kódexben található magyar vendégszöveg betű- és kiejtészű átírása és mintaszerű elhelyezése a nyelvtörténeti környezetben várhatóan hosszú időre választ ad a nyelvemlékkel kapcsolatban felmerülő kérdésekre (Haader Lea).

Mind a zenetörténet, mind a régi kéziratok kutatói folyamatosan szembesülnek azzal a nehézséggel, hogy szakterületük kifejezőkészségét magyar dolgozatban milyen nyelvi alakban is közöljék. A terminológia latin vagy magyar nyelvű használata nem tartalmi kérdés, emiatt lemondunk egy egységes megoldás általános érvényesítéséről, azaz a szerzők egyéni belátására bízunk, hogy miképpen használják szívesen szakkifejezéseiket.

A Czesztochowai kantuále tartalmának áttekintése előtt magáról a kéziratról mint a notált és nem notált textusok hordozójáról tartozunk néhány fontos adatot röviden ide iktatni: a *Cantuale Paulinorum in Hungaria* című kézirat *Czesztochowai pálos kantuále* néven szerepel kötetünkben. Jelzetét a lengyelországi gyűjteményekben őrzött kódexeket összesítő honlap (<http://manuscripta.pl>) szerint adjuk meg: Biblioteka i Archiwum Ojców Paulinów, Jasna Góra, Czesztochowa, Ms I-215 (583 R), röviden: *AJG* (azaz: Archiwum jasnogórskie) *Ms I-215 (583 R)*, amint erre a bevezető első lapalji jegyzetében utaltunk. A 394 oldalas, 210×140 mm nagyságú papírkézirat nyelve latin, ami alól a magyar nyelven olvasható *Czesztochowai emlék* (Czest.Eml.) jelenti a kivételt a 386. oldalon. A kantuále 141. oldalára beírt possessorbejegyzés szerint a kézirat 1601-ben a czesztochowai Jasna Górában lévő pálos kolostor tulajdonában volt. A kötet az alább olvasható liturgia- és zenetörténeti elemzések alapján valamelyik észak-magyarországi pálos kolostorban készülhetett, onnan került el még a 16. század folyamán a lengyel kolostorba: egy éppen oda tartó pálos vitte magával, vagy menekültében tette be úti poggyászába, és ott maradt, ott felejtődött? Nem tudjuk, csak annyi biztos, hogy 1601-ben az új tulajdonos, a lengyel pálos kolostor valamiért szükségesnek látta tulajdonlását tényként bejegyezni. Más, korábbi, netán magyar possessorra történő utalás nem fedezhető fel a kéziratban.

Kötetünket abban a reményben bocsátjuk útjára, hogy az érdeklődők idővel a Czesztochowai pálos kantuále facsimile kiadását is kézbe vehetik.

¹² Középkori pálos kéziratokban egybeüttl is fellelhető magyar nyelvemlékek: Grynaeus Tamás, „A pálosok orvosló tevékenységének egy elfeledett emlékeről”, in Sarbak Gábor (szerk.), *Varia Paulina. Pálos rendtörténeti tanulmányok I. Válogatás a Budapestben, 1991. október 4–5-én megrendezett II. Nemzetközi Pálos Rendtörténeti Szimpóziium anyagából* (Csorna: Stylus, 1994), 234–236 (ezek az úgynevezett Casanate-glosszák), vö. <http://corvina.hu/hu/corvina/virtualis-corvinak/codlat459-hu>; Sarbak Gábor, „Újabb pálos magyar nyelvemlék Göttweigben”, *Magyar Nyelv* 94 (1998): 462–465; Nyomtatásban az ágostonos regula és a rendi *professio* latinul és magyarul: Gregorius Coelius Pannonius, *Annotationes in Regulam Divi Augustini episcopi, Hungarico sermone luculentissime donatam, in gratiam fratrum eremitarum ordinis sancti Pauli primi eremite* (Venetiis, 1537). Előszó a reprint kiadáshoz és szerk. Sarbak Gábor, A Csíksomlyói Ferences Kolostor Kincsei 2 (Csíkszereda: Státus Könyvkiadó, 2001), V–XXXII; Lauf Judit, „Magyar nyelvemlékszövegek egy 16. századi eleji pálos misekönyvben”, *Magyar Könyvszemle* 135 (2019): 18–35. Mindezek az adatok a rendi közegben már régóta természetes módon élő anyanyelvhasználatra utalnak. Lásd még Gondán Felicián, *A középkori magyar pálos-rend és nyelvemlékei (Festetic- és Czech-kódex)* (Pécs: Taizs József Könyvnyomdája, 1916).

Tartalom

CZAGÁNY ZSUZSA: Bevezető	I
SARBAK GÁBOR: Magyar pálos kódex a lengyel pálos kolostorban	III
CZAGÁNY ZSUZSA: A Częstochowai pálos kantuále teljes tartalomjegyzéke	3
GILÁNYI GABRIELLA: A kantuále kottaírásai	75
JAKUB KUBIENIEC: Megjegyzések a kantuále datálásához, eredetéhez és a lengyel pálos hagyományhoz fűződő kapcsolatához	107
PAPP ÁGNES: A kantuále tonáriusa	119
SZOLIVA GÁBRIEL: A kantuále himnuszai	135
HAADER LEA: A magyar vendégszöveg	157

Czagány Zsuzsa

A Czestochowai pálos kantuále teljes tartalomjegyzéke

Alábbi jegyzékünk számba veszi a kantuále valamennyi szöveges és énekelt tételét, az antifónákat, rezponzóriumokat és himnuszokat éppúgy, mint a könyörgéseket, verzikulusokat és olvasmányokat. Az inventárium a kézirat elrendezését követi, a tételeket az alábbi tartalmi egységek szerint csoportosítva: szuffrágiumok (1. rész), processziók, szuffrágiumok (2. rész), litánia, kompletóriumok és kishórák az egyházi év rendjében,¹ a gyászszertartások cselekményeihez (az exodiasztikus rítusokhoz)² kapcsolódó szöveges és énekelt tételek együttese, himnuszok. A kézirat utolsó lapjaira, mintegy függelékként Mária-antifónákat és -imádságokat, valamint *Credo* (*Patrem*-) dallamokat jegyeztek le.

¹ A *proprium de tempore* kiegészül a templomszentelés, a kiemelt Mária-ünnepek és az apostolok kommunéjának anyagával.

² E rítusok cselekménysorához bővebben lásd: Földváry Miklós, „Gyászszertartások a régi magyar liturgiában”, in Bartók Zsófia Ágnes – Horváth Balázs (szerk.), *Írások a Pray-kódexről* (Budapest: Argumentum Kiadó, 2019), 65–96.

A kottával ellátott énektételek – antifónák, rezponzóriumok – mellett külön oszlopokban tüntetjük föl azok azonosítószámait a CANTUS és CANTUS-INDEX nemzetközi gregorián adatbázisok,³ valamint a középkori magyarországi liturgikus kottás forrásokra épülő *Melodiarium Hungariae Medii Aevi Digitale* virtuális dallamtár rendszerében.⁴ E dallamtár azonosítószámai megegyeznek a *Monumenta Monodica Medii Aevi – Antiphonen*,⁵ illetve a *Responsories*⁶ összkiadásokban megjelenő zenei típusrend számaival. Segítségükkel e két műfaj énektételei, azok konkrét dallamvariánsai mind a hivatkozott könyv alapú kiadványokban, mind az online adatbázisokban és virtuális dallamtárakban megkereshetők. A kantuále himnuszai mellett a CANTUS-azonosítószámokon kívül az egyes tételek *ad notam*-utalásait is feltüntettük – meghatározva, mely szövegeket mely dallamokra énekeltek –, segítve a tájékozódást a himnuszok szöveg-dallam hozzárendeléseinek hálójában.⁷

A kéziratban lejegyzett nagyszámú orációt többnyire szövegük kezdő- és zárószakaszával határoztuk meg, igazodva az *Usuarium* online adatbázis gyakorlatához.⁸ Mindezen adatok együttes használata lehetővé teszi, hogy a kantuále tételkészletének szövegeit és dallamait pontosan azonosítani tudjuk, s ezeket ne csak a középkori magyarországi, hanem egy szélesebb európai forráskörnyezetben is el tudjuk helyezni.

A tónusokat értelemszerűen csak a kottázott énektételeknél (antifónáknál, rezponzóriumoknál és himnuszoknál) jelöltük. Jegyzékünkben nem tettünk különbséget a különböző másolók által különböző időpontokban lejegyzett szakaszok között (ehhez lásd Gilányi Gabriella e kötetbeli írását). Felsorolásunk nem tér ki a tonárius példaanyagára, illetve tanverseire: ezekkel Papp Ágnes foglalkozik ugyan csak e kötetben közölt tanulmányában.

A szöveges incipitek, az ünnepmeghatározások és a liturgikus funkciót érintő egyéb jelölések esetében a kódex rubrikájának megszövegezését követtük, ezeket azonban a normalizált latin helyesírás szabályainak megfelelően alakítottuk át. A hiányzó szövegrészeket, liturgikus meghatározásokat szögletes zárójelben adtuk meg.⁹

³ *CANTUS: A Database for Latin Ecclesiastical Chant – Inventories of Chant Sources*. Directed by Debra Lacoste (2011–), Terence Bailey (1997–2010), and Ruth Steiner (1987–1996). Web developer: Jan Koláček (2011–). Online: <http://cantus.uwaterloo.ca/> (2022. március 1.); *CANTUS INDEX: Online Catalogue for Mass and Office Chants*. Project manager: Debra Lacoste. Web developer: Jan Koláček. Online: <http://cantusindex.org/> (2022. március 1.).

⁴ *Melodiarium Hungariae Medii Aevi Digitale*: <http://melodiarium.zti.hu/> (2022. március 1.).

⁵ László Dobszay – Janka Szendrei (Hrsg.), *Antiphonen 1–3*, Monumenta Monodica Medii Aevi V (Kassel: Bärenreiter, 1999).

⁶ László Dobszay – Janka Szendrei (ed.), *Responsories I–II*, (Budapest: Balassi Kiadó, 2013).

⁷ A kézirat teljes himnusz készletének földolgozását lásd Szoliva Gábor jelen kötetben publikált tanulmányában.

⁸ *USUARIUM: A Digital Library and Database for the Study of Latin Liturgical History in the Middle Ages and Early Modern Period*, szerk. Földváry Miklós István et al., ELTE BTK Liturgia-történeti Kutatócsoport, Budapest 2015–. <https://usuarium.elte.hu/> (2022. március 1.).

⁹ Ezek feltáráshoz valamennyi fősorolt online adatbázis adatait fölhasználtuk. A rubrikázatlan könyörgések azonosításában, hiányzó liturgikus hozzárendeléseik pótlásában különösen nagy segítségünkre voltak az USUARIUM „Conspectus” fülén elérhető és kereshető forrás- és szövegadatok: <https://usuarium.elte.hu/research/conspectus> (2022. március 1.).

A táblázathoz fűzött megjegyzéseinkben nemcsak a kottás tételek lejegyzésében tapasztalható viszonylag gyakori tévesztésekre figyelmeztetünk, de a kódex sajátos, elsősorban zenetörténeti szempontból különleges megoldásait is számba vesszük. Ugyancsak a jegyzetekben közöljük a kantuále egyes szertartásait magyarázó rubrikák szövegeit is.

A teljes terjedelmükben kiírt és kottázott énektételeket tipográfiai megkülönböztetés nélkül, a csak szöveges, de ugyancsak kiírt tételeket dőlt betűvel, a csupán rubrikázottakat dőlt betűvel és csillaggal, a hangjegyes incipittel megadott énektételeket csillaggal jelöljük.

A jegyzékben használt rövidítések fölolldása:

A	antiphona
Ab	antiphona super canticum <i>Benedictus</i>
Am	antiphona super canticum <i>Magnificat</i>
An	antiphona super canticum <i>Nunc dimittis</i>
Cant	canticum
C	completorium
Gr	graduale
H	hymnus
Inv	invitatorium
L	in laudibus
Lt	litania
N	ad nonam
N1	in primo nocturno
Or	oratio
P	ad primam
Proc	ad processionem
Ps	psalmus
R	responsorium prolixum
V	versus responsorii prolixi
r	responsorium breve
v	versus responsorii brevis
S	ad sextam
T	ad tertiam
V1	in primis vesperis
V2	in secundis vesperis
W	versiculus

Pagina	Pars	Festum	Hora	Funcio
p001	Suffragia	De summa Trinitate		A
p001	Suffragia	De summa Trinitate		W
p001	Suffragia	De summa Trinitate		Or
p001	Suffragia	De Sancto Spiritu		A
p002	Suffragia	De Sancto Spiritu		W
p002	Suffragia	De Sancto Spiritu		Or
p002	Suffragia	De sancta Cruce		A
p002	Suffragia	De sancta Cruce		W
p002	Suffragia	De sancta Cruce		Or
p002	Suffragia	[De beata Virgine]		A
p003	Suffragia	[De beata Virgine]		W
p003	Suffragia	[De beata Virgine]		Or
p003	Suffragia	De beata Virgine in Adventu		A
p003	Suffragia	De beata Virgine in Adventu		W
p003	Suffragia	De beata Virgine in Adventu		Or
p003	Suffragia	De omnibus sanctis in Adventu		A
p004	Suffragia	De omnibus sanctis in Adventu		W
p004	Suffragia	De omnibus sanctis in Adventu		Or
p004	Suffragia	De beata Virgine post Nativitatem Domini		A
p004	Suffragia	De beata Virgine post Nativitatem Domini		W
p004	Suffragia	De beata Virgine post Nativitatem Domini		Or
p004	Suffragia	De sancta Cruce tempore paschali		A
p005	Suffragia	De sancta Cruce tempore paschali		W
p005	Suffragia	De sancta Cruce tempore paschali		Or
p005	Suffragia	De omnibus sanctis tempore paschali		A

Pagina	Incipit	Modus	Cantus ID	Numerus Melodiarii (antiphonae, responsoria)	Ad Notam (hymni)
p001	Te Deum Patrem ingenitum	4	005117	Ant-4268	
p001	<i>Benedicamus*</i>				
p001	<i>Omnipotens sempiternae Deus qui dedisti nobis famulis tuis</i>				
p001	Veni Sancte Spiritus reple	8	005327	Ant-8379	
p002	<i>Emitte Spiritum tuum*</i>				
p002	<i>Deus qui corda fidelium Sancti Spiritus illustratione docuisti</i>				
p002	Adoremus Crucis signaculum	4	001292	–	
p002	<i>Adoramus te Christe*</i>				
p002	<i>Deus qui unigeniti filii tui Domini nostri Iesu Christi pretioso sanguine</i>				
p002	Sancta Dei Genitrix Virgo	1	004699	Ant-1075	
p003	<i>Post partum virgo*</i>				
p003	<i>Concede nos famulos tuos quaesumus Domine Deus noster perpetua mentis</i>				
p003	Missus est Gabriel angelus	8	003794	Ant-8039	
p003	<i>Ave Maria gratia*</i>				
p003	<i>Deus qui de beatae Mariae Virginis utero Verbum tuum</i>				
p003	Ecce Dominus veniet et omnes	3	002509	Ant-5029	
p004	<i>Ibunt sancti*</i>				
p004	<i>Conscientias nostras quaesumus Domine visitando purifica</i>				
p004	Maria intacta virgo	6	203008	Ant-6071	
p004	<i>Post partum virgo*</i>				
p004	<i>Deus qui salutis aeternae beatae Mariae virginitate fecunda</i>				
p004	Crucem sanctam subiit	2	001951	Ant-2168	
p005	<i>Dicite in nationibus*</i>				
p005	<i>Deus qui sanctam Crucem ascendisti et mundi tenebras illuminasti</i>				
p005	In caelestibus regnis sanctorum	7	003211	Ant-7183	

Pagina	Pars	Festum	Hora	Functio
p005	Suffragia	De omnibus sanctis tempore paschali		W
p005	Suffragia	De omnibus sanctis tempore paschali		Or
p005	Suffragia	De sanctis apostolis Petro et Paulo		A
p005	Suffragia	De sanctis apostolis Petro et Paulo		W
p005	Suffragia	De sanctis apostolis Petro et Paulo		Or
p005	Suffragia	De sancto Augustino		A
p006	Suffragia	De sancto Augustino		W
p006	Suffragia	De sancto Augustino		Or
p006	Suffragia	De sancto Paulo primo eremita		A
p006	Suffragia	De sancto Paulo primo eremita		W
p006	Suffragia	De sancto Paulo primo eremita		Or
p007	Suffragia	De uno martyre		A
p007	Suffragia	De uno martyre		W
p007	Suffragia	De uno martyre		Or
p007	Suffragia	De pluribus confessoribus		A
p007	Suffragia	De pluribus confessoribus		W
p007	Suffragia	De pluribus confessoribus		Or
p007	Suffragia	Pro papa vel pontifice		A
p008	Suffragia	Pro papa vel pontifice		W
p008	Suffragia	Pro papa vel pontifice		Or
p008	Suffragia	Pro rege nostro		A
p008	Suffragia	Pro rege nostro		W

Pagina	Incipit	Modus	Cantus ID	Numerus Melodiarii (antiphonae, responsoria)	Ad Notam (hymni)
p005	<i>Gaudete iusti in Domino alleluia*</i>				
p005	<i>Conserva quaesumus Domine sperantes in te</i>				
p005	Gloriosi principes terrae	6	002960	Ant-6109	
p005	<i>In omnem terram*</i>				
p005	<i>Deus cuius beatum Petrum ambulantem in fluctibus</i>				
p005	Laetare mater nostra	1	202821	Ant-1496	
p006	<i>Ora pro nobis beate pater Augustine*</i>				
p006	<i>Adesto supplicationibus nostris ... ut quibus fiduciam ... intercedente beato Augustino</i>				
p006	Hic vitam eremiticam	2	–	Ant-2196	
p006	<i>Non est inventus similis illi*</i>				
p006	<i>Sancte Paule (...) tuae maiestati (...) ipso interventu ad gaudia perducas</i>				
p007	Beatus vir qui suffert	8	001677	Ant-8237	
p007	<i>Gloria et honore coronasti*</i>				
p007	<i>Infirmi- tatem nostram respice omnipotens Deus et quia pondus propriae actionis gravat</i>				
p007	Collaudabunt multi sapientiam sanctorum	8	001851	Ant-8523	
p007	<i>Non recedet memoria eorum*</i>				
p007	<i>Deus qui nos sanctorum confessorum tuorum Stephani Emerici atque Ladislai</i>				
p007	Sacerdos et pontifex	1	004673	Ant-1308	
p008	<i>Amavit eum Dominus*</i>				
p008	<i>Deus qui omnium fidelium pastor et rektor famulum tuum apostolicum nostrum</i>				
p008	Praevaluit David ¹⁰	8	004368	Ant-8214	
p008	<i>Domine salvum fac regem*</i>				

¹⁰ Hibás kulcsrakás miatt a dallam terccel lejjebb csúszott.

Pagina	Pars	Festum	Hora	Functio
p008	Suffragia	Pro rege nostro		Or
p008	Suffragia	Pro pluvia		A
p008	Suffragia	Pro pluvia		W
p008	Suffragia	Pro pluvia		Or
p009	Suffragia	[Pro serenitate]		A
p009	Suffragia	[Pro serenitate]		W
p009	Suffragia	[Pro serenitate]		Or
p009	Suffragia	De omnibus sanctis		A
p009	Suffragia	De omnibus sanctis		W
p009	Suffragia	De omnibus sanctis		Or
p010	Suffragia	[De omnibus sanctis]		A
p010	Suffragia	[De omnibus sanctis]		W
p010	Suffragia	[De omnibus sanctis]		Or
p010	Suffragia	Contra paganos		A
p010	Suffragia	Contra paganos		W
p011	Suffragia	Contra paganos		Or
p011	Suffragia	Pro peccatis		A
p011	Suffragia	Pro peccatis		W
p011	Suffragia	Pro peccatis		Or
p011	Suffragia	Pro pace		A
p012	Suffragia	Pro pace		W
p012	Suffragia	Pro pace		Or
p012	Suffragia	[Pro iter agentibus]		A

Pagina	Incipit	Modus	Cantus ID	Numerus Melodiarum (antiphonae, responsoria)	Ad Notam (hymni)
p008	<i>Quaesumus omnipotens Deus ut famulus tuus rex noster</i>				
p008	Domine rex Deus Abraham	2 (g)	002376	ProcAnt-028	
p008	<i>Rigans montes de superioribus*</i>				
p008	<i>Christus in quo vivimus movemur et sumus pluviam nobis tribue congruentem</i>				
p009	Surgens Iesus imperavit	8	005074	Ant-8376	
p009	<i>Ostende nobis Domine*</i>				
p009	<i>Ad te Domine clamantes exaudi et aeris serenitate</i>				
p009	Omnes electi Dei	5	203647	Ant-5049	
p009	<i>Laetamini in Domino*</i>				
p009	<i>Deus qui nos omnium sanctorum tuorum commemoratione laetificas</i>				
p010	Omnes sancti Dei orate ¹¹	8	203656	Ant-8079	
p010	<i>Mirabilis Deus in sanctis*</i>				
p010	<i>Concede quaesumus omnipotens Deus ut intercessione sanctae Dei Genitricis Mariae</i>				
p010	Contere Domine fortitudinem	3	–	–	
p010	<i>Exsurgat Deus et dissipentur*</i>				
p011	<i>Omnipotens sempiternae Deus in cuius manu sunt omnium potestates</i>				
p011	Ne reminiscaris Domine ¹²	4	003861	Ant-4228	
p011	<i>Domine non secundum facias*</i>				
p011	<i>Deus qui culpa offenderis paenitentia placaris</i>				
p011	Da pacem Domine	1	002090	Ant-1325	
p012	<i>Fiat pax in virtute*</i>				
p012	<i>Deus a quo sancta desideria recta et iusta sunt opera</i>				
p012	Omni tempore benedic ¹³	3	004136	Ant-3085	

¹¹ Hibás kulcsrakás miatt a dallam terccel lejjebb csúszott.

¹² Szekunddal feljebb kottázva.

¹³ Az utolsó sort kivéve hibás kulcsrakás.

Pagina	Pars	Festum	Hora	Funcio
p012	Suffragia	[Pro iter agentibus]		W
p013	Suffragia	[Pro iter agentibus]		W
p013	Suffragia	[Pro iter agentibus]		Or
p013	Suffragia	[De beata Virgine]		W
p013	Suffragia	[De beata Virgine]		Or
p013	Suffragia	[De omnibus sanctis]		W
p013	Suffragia	[De omnibus sanctis]		Or
p013	Suffragia	[Contra hostes]		Or
p013	Suffragia	[Contra paganos]		Or
p014	Suffragia	De sancta Anna		A
p014	Suffragia	[De beata Virgine]		A
p015	Suffragia	[De beata Virgine]		A
p016	Suffragia	[De beata Virgine]		A
p017	Suffragia	[De beata Virgine]		A
p018	Processionale	In vigilia Nativitatis		A
p019	Processionale	In die Nativitatis Domini ad processionem		R
p020	Processionale	In die Nativitatis Domini ad processionem		V1
p020	Processionale	In die Nativitatis Domini ad processionem		V2
p021	Processionale	[In die Nativitatis Domini ad processionem] in redeundo		H
p021	Processionale	[In die Nativitatis Domini ad processionem] in redeundo		R
p021	Processionale	[In die Nativitatis Domini ad processionem] in redeundo		V1
p022	Processionale	[In die Nativitatis Domini ad processionem] in redeundo		V2

Pagina	Incipit	Modus	Cantus ID	Numerus Melodiarum (antiphonae, responsoria)	Ad Notam (hymni)
p012	<i>Exsurgat Deus et dissipentur*</i>				
p013	<i>Vias tuas Domine*</i>				
p013	<i>Adesto Domine supplicationibus nostris ... fratrum nostrorum ... protegantur auxilio</i>				
p013	<i>In omni tribulatione et angustia*</i>				
p013	<i>Concede quaesumus omnipotens Deus fragilitati</i>				
p013	<i>Mirabilis Deus in sanctis*</i>				
p013	<i>Deus qui nos omnium sanctorum</i>				
p013	<i>Hostium nostrorum quaesumus Domine elide superbiam</i>				
p013	<i>Omnipotens sempiternae Deus in cuius manu sunt omnium potestates</i>				
p014	Caeleste beneficium introivit ¹⁴	1	001832	Ant-1053	
p014	Iesus Nazarenus Rex ¹⁵	3	–	–	
p015	Salve Regina	1	204367	Ant-1522	
p016	Ave Regina caelorum	6	001542	Ant-6194	
p017	Regina caeli laetare	1	004597	Ant-1421	
p018	Ave spes nostra	8	001546	Ant-8518	
p019	Verbum caro factum est	8	007840	R-8108	
p020	In principio erat Verbum	8	007840a	R-8108	
p020	Gloria Patri	8	007840	R-8108	
p021	<i>A solis ortus*</i>				
p021	Illuminare illuminare Ierusalem	5	006882	R-5033	
p021	Et ambulabunt gentes	5	006882a	R-5033	
p022	Gloria Patri	5	006882	R-5033	

¹⁴ Hibás kulcsrakás miatt terccel feljebb kottázva.

¹⁵ Az utolsó szó terccel feljebb kottázva.

Pagina	Pars	Festum	Hora	Funcio
p022	Processionale	[De sancto Paulo eremita ad processionem] in reversione		R
p023	Processionale	[De sancto Paulo eremita ad processionem] in reversione		V1
p024	Processionale	[De sancto Paulo eremita ad processionem] in reversione		V2
p024	Processionale	[In Purificatione BMV]		R
p025	Processionale	[In Purificatione BMV]		V1
p026	Processionale	[In Purificatione BMV]		V2
p026	Processionale	[In Purificatione BMV]		A
p027	Processionale	[In Purificatione BMV]		A
p028	Processionale	[In Purificatione BMV]		A
p030	Processionale	[In Purificatione BMV]		A
p030	Processionale	[In Purificatione BMV]		Ps
p030	Processionale	[In Purificatione BMV]		A
p031	Processionale	[In Purificatione BMV]		A
p032	Processionale	[In Purificatione BMV]		Ps
p032	Processionale	In Annuntiatione dominica		R
p032	Processionale	In Annuntiatione dominica		V1
p033	Processionale	In Annuntiatione dominica		V2
p033	Processionale	In die Ramispalmarum		A
p034	Processionale	In die Ramispalmarum		R
p035	Processionale	In die Ramispalmarum		V
p035	Processionale	In die Ramispalmarum		A
p037	Processionale	In die Ramispalmarum		V

Pagina	Incipit	Modus	Cantus ID	Numerus Melodiarii (antiphonae, responsoria)	Ad Notam (hymni)
p022	Reversus ad coenobium	1	–	R-1212	
p023	Cum rediit obsequium	1	–	R-1212	
p024	Gloria Patri	1	–	R-1212	
p024	Postquam impleti sunt dies	3	007406	R-3049	
p025	Obtulerunt pro eo Domino	3	007406a	R-3049	
p026	Gloria Patri	3	007406	R-3049	
p026	Ave gratia plena Dei Genitrix	1	200456	ProcAnt-009	
p027	Adorna thalamum tuum ¹⁶	6c	g00068	ProcAnt-002	
p028	Responsum accepit Simeon	2	g00069	ProcAnt-057	
p030 ¹⁷	Lumen ad revelationem	8	003645	ProcAnt-042	
p030	<i>Nunc dimittis</i>	8			
p030	Senex puerum portabat	1	004864	Ant-1373	
p031 ¹⁸	Cum inducerent puerum Iesum	1	002011	Ant-1481	
p032	Benedictus*	1			
p032	Christi virgo dilectissima	1	006278	R-1138	
p032	Quoniam peccatorum mole	1	006278za	R-1138	
p033	Gloria Patri	1	006278	R-1138	
p033 ¹⁹	Surgite sancti de mansionibus	8	204825	ProcAnt-062	
p034	Circumdederunt me viri mendaces	1	006287	R-1139	
p035	Quoniam tribulatio proxima	1	006287a	R-1139	
p035	Collegerunt pontifices	2	001852	ProcAnt-014	
p037 ²⁰	Unus autem et ipsis	2	001852a	ProcAnt-014	

¹⁶ Az utolsó sor terccel följebb kottázva.

¹⁷ p. 30. rubr. *Dum candelae consecratae distribuuntur, cantetur antiphona sequens cum psalmo sicut infra scriptum.*

¹⁸ p. 31. rubr. *Cum perventum fuerit ad ianuam ecclesiae, stet processio et dicatur oratio. Intrante processione cantetur haec antiphona Cum inducerent.*

¹⁹ p. 34. rubr. *Statim post antiphonam cantatur hoc responsum Circumdederunt.*

²⁰ p. 36. A lap belső, a gerincez közel eső szélén, a dupla piros keretvonalon kívül keresztbe az alábbi Mária-antifóna szövegét jegyezték le: *Ave stella matutina, peccatorum medicina, mundi est Princeps et Regina.* A p. 37 alsó szélén az előzővel azonos kéztől származó bejegyzés: *Ave Maria gratia plena Sancta.*

Pagina	Pars	Festum	Hora	Funcio
p038	Processionale	In die Ramispalmarum		A
p039	Processionale	In die Ramispalmarum		A
p041	Processionale	In die Ramispalmarum		A
p042	Processionale	In die Ramispalmarum		A
p043	Processionale	In die Ramispalmarum		A
p046	Processionale	In die Ramispalmarum		A
p046	Processionale	In die Ramispalmarum		A
p047	Processionale	In die Ramispalmarum		A
p048	Processionale	In die Ramispalmarum		H
p048	Processionale	In die Ramispalmarum		V1
p049	Processionale	In die Ramispalmarum		V2
p049	Processionale	In die Ramispalmarum		V3
p049	Processionale	In die Ramispalmarum		V4
p050	Processionale	In die Ramispalmarum		V5
p050	Processionale	In die Ramispalmarum		R
p051	Processionale	In die Ramispalmarum		V
p051	Processionale	In die Ramispalmarum		W
p051	Processionale	In die Ramispalmarum		Or
p052	Processionale	In die Ramispalmarum		A
p052	Processionale	In die Ramispalmarum		Cant
p052	Processionale	[Feria V in Cena Domini] Ad mandatum		A
p053	Processionale	[Feria V in Cena Domini] Ad mandatum		V
p054	Processionale	[Feria V in Cena Domini] Ad mandatum		A
p055	Processionale	[Feria V in Cena Domini] Ad mandatum		V

Pagina	Incipit	Modus	Cantus ID	Numerus Melodiarum (antiphonarum, responsoria)	Ad Notam (hymni)
p038	Ante sex dies sollemnis Paschae	8	001437	ProcAnt-004	
p039	Cum audisset populus	7	001983	ProcAnt-20	
p041	Fulentibus palmis	8	002909	ProcAnt-036	
p042	Occurrunt turbae cum floribus	8	004107	ProcAnt-046	
p043 ²¹	Cum appropinquaret Dominus	7	001976	ProcAnt-019	
p046	Pueri Hebraeorum tollentes ramos	1	004415	ProcAnt-054	
p046	Pueri Hebraeorum vestimenta	1	004416	ProcAnt-055	
p047 ²²	Scriptum est enim percutiam	8	004835	ProcAnt-060	
p048	Gloria laus et honor	1	008310	–	
p048	Israel es tu rex Davidis	1	008310	–	
p049	Coetus in excelsis te laudant	1	008310	–	
p049	Plebs Hebraea tibi cum palmis	1	008310	–	
p049	Hi tibi passuro solvebant	1	008310	–	
p050 ²³	Hi placere tibi placeat	1	008310	–	
p050	Ingrediente Domino	2	006961	R-2041	
p051 ²⁴	Cumque audissent	2	006961a	R-2041	
p051	<i>Exsultabunt sancti*</i>				
p051	<i>Via sanctorum*</i>				
p052	Turba multa quae convenerat	4	005256	Ant-4236	
p052	Benedictus*	4			
p052	Ante diem festum Paschae	8	001431	ProcAnt-003	
p053	Venit ad Petrum dixit ei	8	001431	ProcAnt-003	
p054	Cena facta dixit Iesus discipulis	1	001780	ProcAnt-010	
p055	Melius illi erat	1	001780	ProcAnt-010	

²¹ p. 46. rubr. *Finita antiphona [Cum appropinquaret Dominus] statim duo fratres cantent primum 'Pueri'.*

²² p. 48. rubr. *Hiis peractis cantetur ab omnibus flexis genibus hymnus O crux ave, ut supra. In reversione autem processione duo aut quatuor fratres intrantes ecclesiam clausis ostiis versis faciebus ad processione, incipiunt Gloria laus, et totum decantat.*

²³ p. 50. rubr. *Finito hymno intrat processio ad ecclesiam cantando hoc responsorium Ingrediente Domino.*

²⁴ p. 51. rubr. *Tunc sequitur a sacerdote super maius altare versiculus Exsultabunt sancti, oratio Via sanctorum. Statim chorus incipit antiphonam Turba multa.*

Pagina	Pars	Festum	Hora	Funcio
p055	Processionale	[Feria V in Cena Domini] Ad mandatum		A
p056	Processionale	[Feria VI in Parasceve]		R
p057	Processionale	[Feria VI in Parasceve]		V
p058	Processionale	[Feria VI in Parasceve]		R
p058	Processionale	[Feria VI in Parasceve]		V
p058	Processionale	[Feria VI in Parasceve]		A
p059	Processionale	[Feria VI in Parasceve]		Ps
p059	Processionale	[Feria VI in Parasceve]		A
p060	Processionale	[Feria VI in Parasceve]		
p060	Processionale	[Feria VI in Parasceve]		V1
p061	Processionale	[Feria VI in Parasceve]		V2
p062	Processionale	[Feria VI in Parasceve]		A
p063	Processionale	[Feria VI in Parasceve]		Ps
p063	Processionale	[Feria VI in Parasceve]		A
p063	Processionale	[Feria VI in Parasceve]		Ps
p064	Processionale	[Feria VI in Parasceve]		A
p065	Processionale	[Feria VI in Parasceve]		V
p066	Processionale	[Feria VI in Parasceve]		H
p067	Processionale	[Feria VI in Parasceve]		V1
p067	Processionale	[Feria VI in Parasceve]		V2
p068	Processionale	[Feria VI in Parasceve]		V3
p069	Processionale	[Feria VI in Parasceve]		H
p069	Processionale	[Feria VI in Parasceve]		V1

Pagina	Incipit	Modus	Cantus ID	Numerus Melodiarii (antiphonae, responsoria)	Ad Notam (hymni)
p055	In diebus illis mulier	7	003224	Ant-7283	
p056 ²⁵	Plange quasi virgo	5	007387	R-5021	
p057	Plauserunt super me	5	007387b	R-5021	
p058	Ierusalem luge	5	007032	R-5005	
p058	Ululate pastores	5	007032b	R-5005	
p058	Diviserunt sibi vestimenta	8	002260	Ant-8050	
p059	Deus Deus meus*	8			
p059 ²⁶	Popule meus quid feci	8	008451	ProcAnt-052	
p060 ²⁷	Agios – Sanctus				
p060 ²⁸	Quia eduxi te per desertum	8	008451	ProcAnt-052	
p061 ²⁹	Quid ultra debui facere tibi	8	008451	ProcAnt-052	
p062	Ecce lignum Crucis	6	002522	ProcAnt-030	
p063	Beati immaculati in via	6			
p063	Tuam crucem adoramus	8	005227	–	
p063	Deus misereatur nostri	8			
p064	Dum fabricator mundi	1	002453	ProcAnt-029	
p065	O admirabile pretium	1	002453	ProcAnt-029	
p066	Crux fidelis inter omnes arbor	I	a01624	–	
p067	Flecte ramos arbor alta	I	a01624	–	
p067	Sola digna tu fuisti	I	a01624	–	
p068	Gloria et honor Deo	I	a01624	–	
p069	Laudes omnipotens canimus	II	a00174	–	
p069	Pangimus ecce tuam rector	II	a00174	–	

²⁵ p. 56–57. A nagypénteki liturgia énekei előtt hiányzik az ünnepet azonosító rubrika, mint ahogy elmarad a rezponzóriumok műfaji megjelölése is. A *Plange quasi virgo* esetében a lejegyző feltehetően nem tudatosította az énektétel műfaji hovatartozását, hiszen nemcsak a verzust jelölő rövidítést hagyta el (ennek jelölésében egyébként sem jár el következetesen), de a repetendát sem tüntette föl a rezponzórium végén.

²⁶ p. 59. rubr. *Et duo fratres videlicet choratores decantent psalmum Deus Deus meus per totum sine Gloria, et chorus post quemlibet versum repetit antiphonam nunc in toto, nunc in parte.*

²⁷ p. 60. rubr. *Et duo fratres iuniores superpelliciis induti absque lucernis contra crucem flectendo genua ad quodlibet 'Agios' cantent singulis vicibus.*

²⁸ p. 61. rubr. *Et iterum illi fratres iuniores resumunt 'Agios' suo modo et chorus 'Sanctus'.*

²⁹ p. 62. rubr. *Et iterum praecedenti duo fratres repetunt 'Agios', et chorus 'Sanctus'.*

Pagina	Pars	Festum	Hora	Functio
p070	Processionale	[Feria VI in Parasceve]		V2
p070	Processionale	[Feria VI in Parasceve]		V3
p070	Processionale	[Feria VI in Parasceve]		V4
p071	Processionale	[Sabbato Sancto]		H
p072	Processionale	[Sabbato Sancto]		V1
p072	Processionale	[Sabbato Sancto]		V2
p073	Processionale	[Sabbato Sancto]		V3
p073	Processionale	In die Resurrectionis		A
p076	Processionale	In die Resurrectionis		A
p077	Processionale	In die Resurrectionis		V1
p077	Processionale	In die Resurrectionis		V2
p078	Processionale	In die Resurrectionis		V3
p079	Processionale	[In Ascensione Domini]		R
p079	Processionale	[In Ascensione Domini]		V1
p080	Processionale	[In Ascensione Domini]		V2
p080	Processionale	In die Pentecostes ad aspersionem		R
p081	Processionale	In die Pentecostes ad aspersionem		V1

Pagina	Incipit	Modus	Cantus ID	Numerus Melodiarii (antiphonae, responsoria)	Ad Notam (hymni)
p070	Angelus aethereis sanctus	II	a00174	–	
p070	Haec medicina potens	II	a00174	–	
p070	Hoc Pater omnipotens	II	a00174	–	
p071 ³⁰	Inventor rutili	I	830165 / ah50031		
p072	Quamvis in numero	I	830165 / ah50031		
p072	Ne nesciret homo spem	I	830165 / ah50031		
p073	Per Christum genitum	I	830165 / ah50031		
p073	Cum Rex gloriae	8	201042	ProcAnt-022	
p076	Sedit angelus ad sepulcrum	7	004858	–	
p077	Nolite metuere	7	004858za	–	
p077	Crucifixum Dominum laudate	7	004858a	–	
p078	Recordamini quomodo prodixit	7	004858b	–	
p079	Ite in orbem universum	6 (c)	007028	R-6033	
p079	In nomine Patris	6 (c)	007028a	R-6033	
p080	Gloria Patri	6 (c)	007028	R-6033	
p080 ³¹	Veni Spiritus alme	1	604899	R-1143	
p081	Nunc nobis auge tua	1	604899a	R-1143	

³⁰ Az előzőkhöz hasonlóan a nagyszombati ünnepmegjelölő rubrika is hiányzik.

³¹ A *Veni Spiritus alme* responzórium késő középkori kompozíció, a gregorián dallamkészlet ezredforduló után keletkezett új stílusú rétegébe tartozik. Csaknem kizárólag magyar kódexekből adatható, legkorábbi forrása a 12. század első harmadában készült Codex Albensis antifonále (Graz, Universitätsbibliothek Ms. 211, f. 98r). Előfordulása mindhárom magyar rítusterületen a középkor végéig következetes, lásd: László Dobszay ed., *Corpus Antiphonalium Officii Ecclesiarum Centralis Europae VI/A Esztergom / Strigonium (Temporale)*, MTA Zenetudományi Intézet Budapest 2004, 193, 196; Andrea Kovács ed., *Corpus Antiphonalium Officii Ecclesiarum Centralis Europae VII/A Kalocsa–Zagreb (Temporale)*, MTA Zenetudományi Intézet Budapest 2008, 105; Andrea Kovács ed., *Corpus Antiphonalium Officii Ecclesiarum Centralis Europae VIII/A Transylvania–Várad (Temporale)*, MTA Zenetudományi Intézet – Liszt Ferenc Zeneakadémia Egyházzenei Kutatócsoport Budapest 2010, 184, 187; Jellemzően szolozsmaforrásokban fordul elő, a pünkösdi vasárnapi vagy hétfői vesperások responzóriumaként. A magyar forrásokon kívül a CANTUS jegyzéke egyetlen lengyel kódexből, a plocki székesegyház 15. századi antifonáléjából idézi: Archiwum i Biblioteka Seminarium Duchownego w Płocku ms. 11, f. 113r, elérhető a *Cantus Planus in Polonia / Plainchant sources in Poland* weboldalon (<http://cantus.ispan.pl/source/14457>). (2022. március 1.)

Pagina	Pars	Festum	Hora	Funcio
p081	Processionale	In die Pentecostes ad aspersionem		V2
p082	Processionale	In festo Corporis Christi		R
p083	Processionale	In festo Corporis Christi		V1
p083	Processionale	In festo Corporis Christi		V2
p083	Processionale	In festo Corporis Christi		H
p083	Processionale	In Visitatione Mariae Virginis		R
p084	Processionale	In Visitatione Mariae Virginis		V1
p084	Processionale	In Visitatione Mariae Virginis		V2
p085	Processionale	In Visitatione Mariae Virginis		H
p085	Processionale	In Assumptione Mariae		R
p085	Processionale	In Assumptione Mariae		V1
p086	Processionale	In Assumptione Mariae		V2
p086	Processionale	In Assumptione Mariae		H
p087	Processionale	In Assumptione Mariae in reversione		R
p088	Processionale	In Assumptione Mariae in reversione		V1
p088	Processionale	In Assumptione Mariae in reversione		V2
p088	Processionale	In Nativitate Mariae Virginis		R
p089	Processionale	In Nativitate Mariae Virginis		V1
p089	Processionale	In Nativitate Mariae Virginis		V2
p089	Processionale	In Nativitate Mariae Virginis in reversione		H
p090	Processionale	[De omnibus sanctis]		R
p091	Processionale	[De omnibus sanctis]		V1
p091	Processionale	[De omnibus sanctis]		V2
p091	Processionale	[De omnibus sanctis] in reversione		H
p092	Processionale	[In Dedicatione ecclesiae]		R
p093	Processionale	[In Dedicatione ecclesiae]		V1
p094	Processionale	[In Dedicatione ecclesiae]		V2
p094	Processionale	[In Dedicatione ecclesiae]		R

Pagina	Incipit	Modus	Cantus ID	Numerus Melodiarii (antiphonae, responsoria)	Ad Notam (hymni)
p081	Gloria Patri	1	604899	R-1143	
p082	Homo quidam fecit cenam	1	601068	R-1167	
p083	Venite comedite panem	1	601068a	R-1167	
p083	Gloria Patri	1	601068	R-1167	
p083	<i>Sacris [sollemniis inclyta]*</i>				
p083	Elisabeth congratulans	1	600773	R-1203	
p084	En felix salutatio	1	600773a	R-1203	
p084	Gloria Patri	1	600773	R-1203	
p085	<i>In Mariam vitae viam*</i>		830161		
p085	Felix namque es sacra Virgo	1	006725	R-1104	
p085	Ora pro populo	1	006725a	R-1104	
p086	Gloria Patri	1	006725	R-1104	
p086	<i>Quem terra*</i>				
p087	Vulneraverat caritas Christi	7	602540	R-7152	
p088	Ascendenti a convalle	7	602540a	R-7152	
p088	Gloria Patri	7	602540	R-7152	
p088	Solem iustitiae regem	1	007677	R-1158	
p089	Cernere divinum lumen	1	007677a	R-1158	
p089	Gloria Patri	1	007677	R-1158	
p089	<i>Quem terra*</i>				
p090	Beati estis sancti Dei	7	006175	R-7101	
p091	Gaudete et exultate omnes sancti	7	006175a	R-7101	
p091	Gloria Patri	7	006175	R-7101	
p091	<i>Christe Redemptor*</i>				
p092	Benedic Domine domum istam	5	600280	R-5046	
p093	Conserva Domine in ea	5	600280a	R-5046	
p094	Gloria Patri	5	600280	R-5046	
p094 ³²	Accedat ad Christum suum	5	–	–	

³² p. 94. rubr. *Si rex vel princeps processionaliter recipitur, cantetur hoc responsorium sequitur Accedat ad Christum.* Ez a rezponzórium egyik nemzetközi adatbázisban sem található, a magyarországi források sem ismerik, a kantuále egyedi darabja. A késő középkori divatos f-tónusú, tág ambitusú kompozíciók sorába illeszkedik.

Pagina	Pars	Festum	Hora	Funcio
p095	Processionale	[In Dedicatione ecclesiae]		V1
p095	Processionale	[In Dedicatione ecclesiae]		V2
p095	Processionale	[In Dedicatione ecclesiae] ... ecclesiam ingrediente		W1
p095	Processionale	[In Dedicatione ecclesiae] ... ecclesiam ingrediente		W2
p095	Processionale	[In Dedicatione ecclesiae] ... ecclesiam ingrediente		W3
p095	Processionale	[In Dedicatione ecclesiae] ... ecclesiam ingrediente		W4
p095	Processionale	[In Dedicatione ecclesiae] ... ecclesiam ingrediente		W5
p095	Processionale	[In Dedicatione ecclesiae] ... ecclesiam ingrediente		Or
p096	Suffragia	[De beata Virgine]		A
p096	Suffragia	[De beata Virgine]		W
p096	Suffragia	[De beata Virgine]		Or
p096	Suffragia	Pro peccatis		A
p097	Suffragia	Pro peccatis		W
p097	Suffragia	Pro peccatis		Or
p097	Suffragia	Pro peccatis in redeundo		H
p097	Suffragia	Pro peccatis in redeundo		W
p097	Suffragia	Pro peccatis in redeundo		Or
p097	Suffragia	[De pestilentia]		A
p097	Suffragia	Alia de pestilentia		A
p098	Suffragia	Alia de pestilentia		R
p099	Suffragia	Alia de pestilentia		V
p099	Litania			Lt
p099	Litania			W1

Pagina	Incipit	Modus	Cantus ID	Numerus Melodiarii (antiphonae, responsoria)	Ad Notam (hymni)
p095	Illustret eum Dominus	5	–	–	
p095	Gloria Patri	5	–	–	
p095	<i>Deus iudicium tuum regi da*</i>				
p095	<i>Domine salvum fac regem*</i>				
p095	<i>Mitte ei auxilium*</i>				
p095	<i>Nihil proficiat inimicus in eo*</i>				
p095	<i>Domine exaudi orationem*</i>				
p095	<i>Deus cui omnis pietas et dignitas famulatur*</i>				
p096	Sancta Dei Genitrix virgo	1	004699	Ant-1075	
p096	<i>Post partum virgo*</i>				
p096	<i>Concede quaesumus omnipotens Deus fragilitati nostrae singulare praesidium</i>				
p096	Ne reminiscaris Domine	4	003861	Ant-4228	
p097	<i>Domine non secundum peccata*</i>				
p097	<i>Deus qui culpa offenderis paenitentia placaris</i>				
p097	<i>Christe sanctorum decus*</i>				
p097	<i>In conspectu angelorum*</i>				
p097	<i>Deus qui miro ordine angelorum ministerio hominumque dispensas</i>				
p097	Extende Domine brachium tuum	8	002826	Ant-8322	
p097	Domine Deus Rex omnipotens ³³	2	201338	Ant-2105	
p098	Recordare Domine testamenti tui	4	007510	R-4061	
p099	Quiescat ira tua Domine	4	007510a	R-4061	
p099 ³⁴	<i>Kyrie Christe Kyrie*</i>				
p099	<i>Quis Deus magnus*</i>				

³³ Hibás kulcsrakás miatt az első sor kvinttel följobb lejegyvezve.

³⁴ p. 99. rubr. *Istam letaniam composuit Beatus Gregorius papa ad honorem et laudem virginis Mariae. Et valet devote cottidie dicentibus contra subitaneam mortem et contra pestilentiam, et contra omnes tentationes diabolicas et animam iucundam et floridam facit. Astant angeli ipsam devote cantantibus. Corruptum aerem purgat, tempestatem dissipat, a fulmine hominem illesum servat, et iram Dei placat, et flagella Dei quibus sceleratice dantur avertit, et ab inimicis liberat, ut multis miraculis ostensum est mortalibus.*

Pagina	Pars	Festum	Hora	Functio
p099	Litania			W2
p099	Litania			W3
p099	Litania			W4
p099	Litania			W5
p099	Litania			Or
p100	Litania			Lt
p102	Litania			W
p102	Litania			Or
p102	Litania			A
p103	Litania			Or
p104	Completoria et horae minores	In Nativitate Domini	C	A
p104	Completoria et horae minores	In Nativitate Domini	C	Ps
p104	Completoria et horae minores	In Nativitate Domini	C	H
p104	Completoria et horae minores	In Nativitate Domini	C	r
p104	Completoria et horae minores	In Nativitate Domini	C	v1
p104	Completoria et horae minores	In Nativitate Domini	C	v2
p105	Completoria et horae minores	In Nativitate Domini	C	A
p105	Completoria et horae minores	In Nativitate Domini	C	Cant
p105	Completoria et horae minores	In Nativitate Domini	C	A
p105	Completoria et horae minores	In Nativitate Domini	C	Ps
p105	Completoria et horae minores	In Nativitate Domini	C	A
p105	Completoria et horae minores	In Nativitate Domini	C	Ps
p105	Completoria et horae minores	In Circumcisione et Purificatione	C	A
p105	Completoria et horae minores	In Circumcisione et Purificatione	C	Ps
p106	Completoria et horae minores	In Circumcisione et Purificatione	C	A
p106	Completoria et horae minores	In Circumcisione et Purificatione	C	Ps
p106	Completoria et horae minores	In Circumcisione et Purificatione	C	A

Pagina	Incipit	Modus	Cantus ID	Numerus Melodiarum (antiphonae, responsoria)	Ad Notam (hymni)
p099	<i>Ostende nobis misericordiam*</i>				
p099	<i>Memor esto congregationis*</i>				
p099	<i>Salvos fac servos*</i>				
p099	<i>Mitte eis auxilium*</i>				
p099	<i>Da nobis quaesumus Domine pie supplicationis effectum et pestilentiam infirmitatem propitiatus averte</i>				
p100	<i>Kyrie Christe Kyrie*</i>				
p102	<i>Ave Maria gratia*</i>				
p102	<i>Famulorum tuorum quaesumus Domine delictis ignosce</i>				
p102	Sub tuum praesidium	7	005041	–	
p103	<i>Concede quaesumus omnipotens Deus fragilitati</i>				
p104	Miserere mihi Domine*	8	203130	Ant-8047	
p104	Cum invocarem*	8			
p104	Lux mundi beatissima*	III	830401		
p104	In manus tuas Domine ³⁵	4	601142	–	
p104	Redemisti me Domine	4	601142a	–	
p104	Gloria Patri	4	601142	–	
p105	Completi sunt dies*	8	001862	Ant-8422	
p105	Nunc dimittis	8			
p105	<i>Gaudeamus omnes fideles*</i>				
p105	<i>Legem pone*</i>				
p105	<i>In principio [et ante]</i>				
p105	<i>Mirabilia te*</i>				
p105	<i>O admirabile commercium*</i>				
p105	<i>Deus in nomine tuo*</i>				
p106	<i>Quando natus est*</i>				
p106	<i>Legem pone*</i>				
p106	<i>Ecce Maria genuit*</i>				

³⁵ Hibás kulcsrakás miatt tercel eljebb lejegyezve.

Pagina	Pars	Festum	Hora	Funcio
p106	Completoria et horae minores	In Circumcisione et Purificatione	C	Ps
p106	Completoria et horae minores	In Circumcisione et Purificatione	C	H
p106	Completoria et horae minores	In Circumcisione et Purificatione	C	r
p107	Completoria et horae minores	In Circumcisione et Purificatione	C	v1
p107	Completoria et horae minores	In Circumcisione et Purificatione	C	v2
p107	Completoria et horae minores	In Circumcisione et Purificatione	C	W
p107	Completoria et horae minores	In Circumcisione et Purificatione	C	H
p107	Completoria et horae minores	In Circumcisione et Purificatione	C	r
p107	Completoria et horae minores	In Circumcisione et Purificatione	C	v
p107	Completoria et horae minores	In Circumcisione et Purificatione	C	W
p107	Completoria et horae minores	In Circumcisione et Purificatione	T	H
p107	Completoria et horae minores	In Circumcisione et Purificatione	T	r
p108	Completoria et horae minores	In Circumcisione et Purificatione	T	v
p108	Completoria et horae minores	In Circumcisione et Purificatione	T	W
p108	Completoria et horae minores	In Circumcisione et Purificatione	S	r
p108	Completoria et horae minores	In Circumcisione et Purificatione	S	v
p108	Completoria et horae minores	In Circumcisione et Purificatione	S	W
p108	Completoria et horae minores	In Circumcisione et Purificatione	N	r
p108	Completoria et horae minores	In Circumcisione et Purificatione	N	v1
p108	Completoria et horae minores	In Circumcisione et Purificatione	N	v2
p108	Completoria et horae minores	In Circumcisione et Purificatione	N	W
p108	Completoria et horae minores	In Epiphania Domini	C	a
p108	Completoria et horae minores	In Epiphania Domini	C	Ps
p108	Completoria et horae minores	In Epiphania Domini	C	H
p109	Completoria et horae minores	In Epiphania Domini	C	r
p109	Completoria et horae minores	In Epiphania Domini	C	W
p109	Completoria et horae minores	In Epiphania Domini	C	An
p109	Completoria et horae minores	In Epiphania Domini	P	r
p109	Completoria et horae minores	In Epiphania Domini	P	v

Pagina	Incipit	Modus	Cantus ID	Numerus Melodiarum (antiphonae, responsoria)	Ad Notam (hymni)
p106	<i>Mirabilia testimonia tua*</i>				
p106	Iam lucis orto sidere*	IV	008328		Beata nobis gaudia
p106	Iesu Christe Fili Dei vivi ³⁶	6	601272	–	
p107	Qui sedes ad dexteram	6	601272a	–	
p107	Gloria Patri	6	601272	–	
p107	<i>Exsurge Christe adiuva nos*</i>				
p107	Iam lucis orto sidere*	I	008328		A solis ortus cardine
p107	Iesu Christe*	6	601272	–	
p107	Qui natus es de Virgine Maria	6	601272d	–	
p107	<i>Exsurge Christe*</i>				
p107	Nunc Sancte nobis Spiritus*	I	008354		A solis ortus cardine
p107	Speciosus forma	6	007683	–	
p108	Diffusa est gratia	6	007683a	–	
p108	<i>Notum fecit Dominus*</i>				
p108	Notum fecit Dominus	6	007242	–	
p108	In conspectu gentium	6	007242a	–	
p108	<i>Benedictus qui venit</i>				
p108	Benedictus qui venit	6	006250	–	
p108	Deus Dominus et illuxit	6	006250a	–	
p108	Gloria Patri	6	006250	–	
p108	<i>Verbum caro factum est*</i>				
p108	<i>Miserere mihi Domine*</i>				
p108	<i>Cum invocarem*</i>				
p108	Te lucis ante terminum*	I	008399		A solis ortus cardine
p109	<i>In manus tuas*</i>				
p109	<i>Custodi*</i>				
p109	<i>Salva nos*</i>				
p109	Iesu Christe*	6	601272	–	
p109	Qui apparuisti	6	–	–	

³⁶ Az első sor terccel följebb lejegyezve.

Pagina	Pars	Festum	Hora	Functio
p109	Complectoria et horae minores	In Epiphania Domini	P	W
p109	Complectoria et horae minores	In Epiphania Domini	T	r
p109	Complectoria et horae minores	In Epiphania Domini	T	v1
p109	Complectoria et horae minores	In Epiphania Domini	T	v2
p109	Complectoria et horae minores	In Epiphania Domini	T	W
p109	Complectoria et horae minores	In Epiphania Domini	S	r
p109	Complectoria et horae minores	In Epiphania Domini	S	v
p109	Complectoria et horae minores	In Epiphania Domini	S	W
p109	Complectoria et horae minores	In Epiphania Domini	N	r
p110	Complectoria et horae minores	In Epiphania Domini	N	v1
p110	Complectoria et horae minores	In Epiphania Domini	N	v2
p110	Complectoria et horae minores	In Epiphania Domini	N	W
p110	Complectoria et horae minores	In die Paschae per totam octavam	C	a
p110	Complectoria et horae minores	In die Paschae per totam octavam	C	Ps
p110	Complectoria et horae minores	In die Paschae per totam octavam	C	Gr
p110	Complectoria et horae minores	In die Paschae per totam octavam	C	An
p110	Complectoria et horae minores	In die Paschae per totam octavam	C	Cant
p110	Complectoria et horae minores	In die Paschae per totam octavam	C	An
p111	Complectoria et horae minores	In die Paschae per totam octavam	C	Cant
p111	Complectoria et horae minores	A prima dominica Paschae usque ad Ascensionem	T-S-N	H
p111	Complectoria et horae minores	A prima dominica Paschae usque ad Ascensionem	C	r
p111	Complectoria et horae minores	A prima dominica Paschae usque ad Ascensionem	C	v1
p111	Complectoria et horae minores	A prima dominica Paschae usque ad Ascensionem	C	v2
p111	Complectoria et horae minores	A prima dominica Paschae usque ad Ascensionem	P	r
p112	Complectoria et horae minores	A prima dominica Paschae usque ad Ascensionem	P	v1
p112	Complectoria et horae minores	A prima dominica Paschae usque ad Ascensionem	P	v2
p112	Complectoria et horae minores	A prima dominica Paschae usque ad Ascensionem	P	W

Pagina	Incipit	Modus	Cantus ID	Numerus Melodiarum (antiphonae, responsoria)	Ad Notam (hymni)
p109	<i>Exsurge Christe*</i>				
p109	Reges Tharsis et insulae	6	007522	–	
p109	Reges Arabum et Saba	6	007522a	–	
p109	Gloria*	6	007522	–	
p109	<i>Omnis terra adoret*</i>				
p109	Omnis terra adoret te	6	007322	–	
p109	Psalmum dicat nomini tuo	6	007322a	–	
p109	<i>Omnnes gentes*</i>				
p109	Omnnes gentes quascumque	6	007315	–	
p110	Venient et adorabunt	6	007315a	–	
p110	Gloria Patri	6	007315	–	
p110	<i>Venientes ad te</i>				
p110	Alleluia alleluia	6	–	Ant-6005	
p110	Cum invocarem*				
p110	<i>Haec dies*</i>				
p110 ³⁷	Alleluia Pascha nostrum	5	206018	Ant-5016	
p110	Nunc dimittis	5			
p110	Alleluia Resurrexit Dominus	5	001352	Ant-5015	
p111	Nunc dimittis ³⁸	5			
p111	Te lucis ante terminum*	III	008399		Ad cenam agni
p111	In manus tuas ... alleluia	6	601142	–	
p111	Redemisti me Domine	6	601142	–	
p111	Gloria Patri	6	601142	–	
p111	Iesu Christe Fili Dei vivi	6	601272	–	
p112	Qui surrexisti a mortuis	6	601272b	–	
p112	Gloria Patri	6	601272	–	
p112	<i>Exsurge Christe adiuva*</i>				

³⁷ p. 110. rubr. *In die Paschae per totam octavam ad completorium Alleluia, psalmus Cum invocarem. In fine ter repetitur alleluia ut supra. Deinde dicitur Haec dies cum suo versu et alleluia statim subiungitur ad Nunc dimittis.*

³⁸ Hibás kulcsrakás miatt a dallam terccel lejjebb csúszott.

Pagina	Pars	Festum	Hora	Functio
p112	Completoria et horae minores	A prima dominica Paschae usque ad Ascensionem	T	r
p112	Completoria et horae minores	A prima dominica Paschae usque ad Ascensionem	T	v1
p112	Completoria et horae minores	A prima dominica Paschae usque ad Ascensionem	T	v2
p112	Completoria et horae minores	A prima dominica Paschae usque ad Ascensionem	T	W
p112	Completoria et horae minores	A prima dominica Paschae usque ad Ascensionem	S	r
p112	Completoria et horae minores	A prima dominica Paschae usque ad Ascensionem	S	v
p112	Completoria et horae minores	A prima dominica Paschae usque ad Ascensionem	N	r
p113	Completoria et horae minores	A prima dominica Paschae usque ad Ascensionem	N	v
p113	Completoria et horae minores	In Ascensione	C	H
p113	Completoria et horae minores	In Ascensione	C	r
p113	Completoria et horae minores	In Ascensione	C	v
p113	Completoria et horae minores	In Ascensione	C	W
p113	Completoria et horae minores	In Ascensione	C	An
p113	Completoria et horae minores	In Ascensione	C	Cant
p113	Completoria et horae minores	In Ascensione	[P]	H
p113	Completoria et horae minores	In Ascensione	[P]	W
p113	Completoria et horae minores	In Ascensione	T	r
p113	Completoria et horae minores	In Ascensione	T	v1
p113	Completoria et horae minores	In Ascensione	T	v2
p114	Completoria et horae minores	In Ascensione	T	r
p114	Completoria et horae minores	In Ascensione	T	v
p114	Completoria et horae minores	In Ascensione	T	W
p114	Completoria et horae minores	In Ascensione	S	r
p114	Completoria et horae minores	In Ascensione	S	v
p114	Completoria et horae minores	In Ascensione	S	W
p114	Completoria et horae minores	In Ascensione	N	r
p114	Completoria et horae minores	In Ascensione	N	v
p114	Completoria et horae minores	In Ascensione	N	W
p114	Completoria et horae minores	In festo Pentecosten	C	a
p114	Completoria et horae minores	In festo Pentecosten	C	Ps

Pagina	Incipit	Modus	Cantus ID	Numerus Melodiarii (antiphonae, responsoria)	Ad Notam (hymni)
p112	Surrexit Dominus de sepulchro	6	007738	–	
p112	Qui pro nobis pependit	6	007738a	–	
p112	Gloria Patri	6	007738	–	
p112	<i>Surrexit Dominus vere alleluia*</i>				
p112	Surrexit Dominus vere	6	007740	–	
p112	Et apparuit Simoni	6	007740a	–	
p112	Surrexit Christus et illuxit	6	007736	–	
p113	Quem redemit sanguine suo	6	007736a	–	
p113	Te lucis ante terminum*	II	008399		Iesu nostra redemptio
p113	<i>In manus tuas ... alleluia</i>				
p113	<i>Redemisti me*</i>				
p113	<i>Custodi nos Domine ut*</i>				
p113	Alleluia Ascendens Christus	5	200200	Ant-5017	
p113	Nunc dimittis	5			
p113	Iam lucis orto sidere*	II	008328		Iesu nostra redemptio
p113	<i>Exsurge Christe*</i>				
p113	Iesu Christe*	6	601272	–	
p113	Qui ascendisti ad caelos	6	601272a	–	
p113	Gloria Patri	6	601272	–	
p114	Ascendens Christus in altum	6	006120	–	
p114	Captivam duxit captivitatem	6	006120a	–	
p114	<i>Ascendit Deus in iubilatione*</i>				
p114	Ascendit Deus in iubilatione	6	006122	–	
p114	Et Dominus in voce tubae	6	006122a	–	
p114	<i>Ascendo ad Patrem*</i>				
p114	Ascendo ad Patrem	6	006125	–	
p114	Deum meum et Deum vestrum	6	006125a	–	
p114	<i>Exaltare Domine in virtute tua</i>				
p114	<i>Alleluia*</i>				
p114	<i>Cum invocarem*</i>				

Pagina	Pars	Festum	Hora	Functio
p114	Complectoria et horae minores	In festo Pentecosten	C	H
p114	Complectoria et horae minores	In festo Pentecosten	C	r
p114	Complectoria et horae minores	In festo Pentecosten	C	W
p115	Complectoria et horae minores	In festo Pentecosten	C	An
p115	Complectoria et horae minores	In festo Pentecosten	C	Cant
p115	Complectoria et horae minores	In festo Pentecosten	P-T-S-N	H
p115	Complectoria et horae minores	In festo Pentecosten	P	r
p115	Complectoria et horae minores	In festo Pentecosten	P	v
p115	Complectoria et horae minores	In festo Pentecosten	T	r
p115	Complectoria et horae minores	In festo Pentecosten	T	v
p115	Complectoria et horae minores	In festo Pentecosten	S	r
p116	Complectoria et horae minores	In festo Pentecosten	S	v
p116	Complectoria et horae minores	In festo Pentecosten	S	W
p116	Complectoria et horae minores	In festo Pentecosten	N	r
p116	Complectoria et horae minores	In festo Pentecosten	N	v
p116	Complectoria et horae minores	In festo Pentecosten	N	W
p116	Complectoria et horae minores	De Sancta Trinitate	C	A
p116	Complectoria et horae minores	De Sancta Trinitate	C	Ps
p116	Complectoria et horae minores	De Sancta Trinitate	C	H
p116	Complectoria et horae minores	De Sancta Trinitate	C	r
p116	Complectoria et horae minores	De Sancta Trinitate	C	V
p116	Complectoria et horae minores	De Sancta Trinitate	C	An
p116	Complectoria et horae minores	De Sancta Trinitate	P	r
p116	Complectoria et horae minores	De Sancta Trinitate	P	v
p116	Complectoria et horae minores	De Sancta Trinitate	T	r
p117	Complectoria et horae minores	De Sancta Trinitate	T	v
p117	Complectoria et horae minores	De Sancta Trinitate	T	W
p117	Complectoria et horae minores	De Sancta Trinitate	S	r
p117	Complectoria et horae minores	De Sancta Trinitate	S	v

Pagina	Incipit	Modus	Cantus ID	Numerus Melodiarum (antiphonae, responsoria)	Ad Notam (hymni)
p114	Te lucis ante terminum* ³⁹	IV	008399		Beata nobis gaudia
p114	<i>In manus*</i>				
p114	<i>Custodi nos Domine*</i>				
p115	Alleluia Spiritus Paraclitus	5	001354	Ant-5018	
p115	Nunc dimittis	5			
p115	Veni Creator Spiritus*	IV	008407	–	
p115	Iesu Christe Fili*	6	601272	–	
p115	Qui misisti Spiritum	6	601272e	–	
p115	Loquebantur variis linguis	6	007100	–	
p115	Magnalia Dei	6	007100a	–	
p115	Confirma hoc Deus	6	006313	–	
p116	A templo sancto tuo	6	006313a	–	
p116	<i>Emitte Spiritum tuum*</i>				
p116	Emitte Spiritum tuum	6	006658	–	
p116	Et renovabis faciem terrae	6	006658a	–	
p116	<i>Spiritus Domini replevit*</i>				
p116	<i>Miserere mihi Domine*</i>				
p116	<i>Cum invocarem*</i>				
p116	Te lucis ante terminum*	IV	008399		Beata nobis gaudia
p116	<i>In manus tuas*</i>				
p116	<i>Custodi nos*</i>				
p116	<i>Salva nos*</i>				
p116	Iesu Christe*	6	601272	–	
p116	Qui sedes*	6	601272a	–	
p116	Benedicamus Patrem et Filium	6	006238	–	
p117	Laudemus et superexaltemus	6	006238a	–	
p117	<i>Benedictus es Domine</i>				
p117	Benedictus es Domine	6	600278	–	
p117	Et laudabilis et gloriosus	6	600278a	–	

³⁹ Hibás kulcsrakás miatt a dallam terccel lejjebb csúszott.

Pagina	Pars	Festum	Hora	Functio
p117	Completoria et horae minores	De Sancta Trinitate	S	W
p117	Completoria et horae minores	De Sancta Trinitate	N	r
p117	Completoria et horae minores	De Sancta Trinitate	N	v
p117	Completoria et horae minores	De Sancta Trinitate	N	W
p117	Completoria et horae minores	In festo Corporis Christi	C	A
p117	Completoria et horae minores	In festo Corporis Christi	C	Ps
p117	Completoria et horae minores	In festo Corporis Christi	C	H
p117	Completoria et horae minores	In festo Corporis Christi	C	r
p117	Completoria et horae minores	In festo Corporis Christi	C	v
p117	Completoria et horae minores	In festo Corporis Christi	C	W
p117	Completoria et horae minores	In festo Corporis Christi	C	An
p117	Completoria et horae minores	In festo Corporis Christi	P	r
p118	Completoria et horae minores	In festo Corporis Christi	P	v
p118	Completoria et horae minores	In festo Corporis Christi	P	W
p118	Completoria et horae minores	In festo Corporis Christi	T	r
p118	Completoria et horae minores	In festo Corporis Christi	T	v
p118	Completoria et horae minores	In festo Corporis Christi	T	W
p118	Completoria et horae minores	In festo Corporis Christi	S	r
p118	Completoria et horae minores	In festo Corporis Christi	S	v
p118	Completoria et horae minores	In festo Corporis Christi	S	W
p118	Completoria et horae minores	In festo Corporis Christi	N	r
p118	Completoria et horae minores	In festo Corporis Christi	N	v
p118	Completoria et horae minores	In festo Corporis Christi	N	W
p118	Completoria et horae minores	In Dedicatione [ecclesiae]	T	r
p119	Completoria et horae minores	In Dedicatione [ecclesiae]	T	v
p119	Completoria et horae minores	In Dedicatione [ecclesiae]	T	W
p119	Completoria et horae minores	In Dedicatione [ecclesiae]	S	r
p119	Completoria et horae minores	In Dedicatione [ecclesiae]	S	v
p119	Completoria et horae minores	In Dedicatione [ecclesiae]	S	W
p119	Completoria et horae minores	In Dedicatione [ecclesiae]	N	r
p119	Completoria et horae minores	In Dedicatione [ecclesiae]	N	v

Pagina	Incipit	Modus	Cantus ID	Numerus Melodiarum (antiphonae, responsoria)	Ad Notam (hymni)
p117	<i>Benedicat nos Deus noster</i>				
p117	Benedicat nos Deus Deus noster	6	600281	–	
p117	Et metuant eum	6	600281a	–	
p117	<i>Sit nomen Domini</i>				
p117	<i>Miserere mihi Domine*</i>				
p117	<i>Cum invocarem*</i>				
p117	Te lucis ante terminum*	IV	008399		Beata nobis gaudia
p117	<i>In manus tuas*</i>				
p117	<i>Redemisti gloria*</i>				
p117	<i>Custodi nos*</i>				
p117	<i>Salva nos*</i>				
p117	Iesu Christe*	6	601272	–	
p118	<i>Qui sedes*</i>		601272a	–	
p118	<i>Exsurge Christe*</i>				
p118	Panem caeli dedit eis	6	601732	–	
p118	Panem angelorum	6	601732a	–	
p118	<i>Cibavit eos ex adipe*</i>				
p118	Cibavit eos ex adipe frumenti	6	600358	–	
p118	Et de petra melle	6	600358a	–	
p118	<i>Educat panem de terra*</i>				
p118	Educat panem de terra	6	600729	–	
p118	Et vinum laetificet	6	600729a	–	
p118	<i>Posuit fines tuos*</i>				
p118	Domum tuam Domine decet	6	006526	–	
p119	In longitudine dierum	6	006526a	–	
p119	<i>Domine dilexi*</i>				
p119	Domine dilexi decorem	6	600621	–	
p119	Et locum habitationis	6	600621a	–	
p119	<i>Beati qui habitant*</i>				
p119	Beati qui habitant	6	600206	–	
p119	In saecula saeculorum	6	600206a	–	

Pagina	Pars	Festum	Hora	Functio
p119	Complectoria et horae minores	In Dedicatione [ecclesiae]	N	W
p119	Complectoria et horae minores	[In Dedicatione ecclesiae] tempore paschali	T	r
p119	Complectoria et horae minores	[In Dedicatione ecclesiae] tempore paschali	T	v1
p119	Complectoria et horae minores	[In Dedicatione ecclesiae] tempore paschali	T	v2
p119	Complectoria et horae minores	[In Dedicatione ecclesiae] tempore paschali	T	W
p120	Complectoria et horae minores	[In Dedicatione ecclesiae] tempore paschali	S	r
p120	Complectoria et horae minores	[In Dedicatione ecclesiae] tempore paschali	S	v1
p120	Complectoria et horae minores	[In Dedicatione ecclesiae] tempore paschali	S	v2
p120	Complectoria et horae minores	[In Dedicatione ecclesiae] tempore paschali	S	W
p120	Complectoria et horae minores	[In Dedicatione ecclesiae] tempore paschali	N	r
p120	Complectoria et horae minores	[In Dedicatione ecclesiae] tempore paschali	N	v
p120	Complectoria et horae minores	[In Dedicatione ecclesiae] tempore paschali	N	W
p120	Complectoria et horae minores	In Assumptione Mariae Virginis	C	A
p120	Complectoria et horae minores	In Assumptione Mariae Virginis	C	Ps
p120	Complectoria et horae minores	In Assumptione Mariae Virginis	C	H
p120	Complectoria et horae minores	In Assumptione Mariae Virginis	C	An
p122	Complectoria et horae minores	In Assumptione Mariae Virginis	C	Cant
p122	Complectoria et horae minores	In Assumptione Mariae Virginis	P	H
p122	Complectoria et horae minores	In Assumptione Mariae Virginis	P	r
p122	Complectoria et horae minores	In Assumptione Mariae Virginis	P	v1
p122	Complectoria et horae minores	In Assumptione Mariae Virginis	P	v2
p122	Complectoria et horae minores	In Assumptione Mariae Virginis	P	W
p122	Complectoria et horae minores	In Assumptione Mariae Virginis	T	r
p122	Complectoria et horae minores	In Assumptione Mariae Virginis	T	v
p122	Complectoria et horae minores	In Assumptione Mariae Virginis	S	r
p123	Complectoria et horae minores	In Assumptione Mariae Virginis	S	v
p123	Complectoria et horae minores	In Assumptione Mariae Virginis	S	W
p123	Complectoria et horae minores	In Assumptione Mariae Virginis	N	r
p123	Complectoria et horae minores	In Assumptione Mariae Virginis	N	v

Pagina	Incipit	Modus	Cantus ID	Numerus Melodiarum (antiphonae, responsoria)	Ad Notam (hymni)
p119	<i>Domus mea domus*</i>				
p119	Domum tuam Domine decet	6	006526	–	
p119	In longitudine dierum	6	006526a	–	
p119	Gloria Patri	6			
p119	<i>Domine dilexi*</i>				
p120	Domine dilexi decorem	6	600621	–	
p120	Et locum habitationis	6	600621a	–	
p120	Gloria Patri*	6	600621	–	
p120	<i>Beati qui habitant*</i>				
p120	Beati qui habitant	6	600206	–	
p120	In saecula saeculorum	6	600206a	–	
p120	Domus mea alleluia				
p120	<i>Miserere mihi Domine*</i>				
p120	<i>Cum invocarem*</i>				
p120	Lux mundi beatissima ^{*40}	III	830401	–	
p120	Ave domina mundi Maria	6c	200450	–	
p122	Nunc dimittis	6c			
p122	Iam lucis orto sidere*	I	008328	–	Quem terra pontus
p122	Iesu Christe*	6	601272	–	
p122	Qui natus es de Virgine Maria	6	601272d	–	
p122	Gloria Patri	6	601272	–	
p122	<i>Gaude Maria Virgo*</i>				
p122	Speciosa facta es	6	602225	–	
p122	In deliciis tuis	6	602225a	–	
p122	Dignare me laudare te	6	600574	–	
p123	Da mihi virtutem	6	600574a	–	
p123	<i>Elegit eam Deus*</i>				
p123	Elegit eam Deus	6	600764	–	
p123	Et in tabernaculo suo	6	600764c	–	

⁴⁰ A dallamlejegyzés szekunddal lejjebb csúszva.

Pagina	Pars	Festum	Hora	Functio
p123	Completoria et horae minores	In Assumptione Mariae Virginis	N	W
p123	Completoria et horae minores	In Nativitate et Conceptione beatae Mariae	C	A
p123	Completoria et horae minores	In Nativitate et Conceptione beatae Mariae	C	Ps
p123	Completoria et horae minores	In Nativitate et Conceptione beatae Mariae	C	H
p123	Completoria et horae minores	In Nativitate et Conceptione beatae Mariae	C	r
p123	Completoria et horae minores	In Nativitate et Conceptione beatae Mariae	C	v
p123	Completoria et horae minores	In Nativitate et Conceptione beatae Mariae	C	W
p123	Completoria et horae minores	In Nativitate et Conceptione beatae Mariae	C	An
p124	Completoria et horae minores	In Nativitate et Conceptione beatae Mariae	C	Cant
p124	Completoria et horae minores	In Nativitate et Conceptione beatae Mariae	P	H
p124	Completoria et horae minores	In Nativitate et Conceptione beatae Mariae	P	r
p124	Completoria et horae minores	In Nativitate et Conceptione beatae Mariae	P	v
p124	Completoria et horae minores	In Nativitate et Conceptione beatae Mariae	P	W
p124	Completoria et horae minores	In Nativitate et Conceptione beatae Mariae	T	r
p124	Completoria et horae minores	In Nativitate et Conceptione beatae Mariae	T	v
p124	Completoria et horae minores	In Nativitate et Conceptione beatae Mariae	S	r
p124	Completoria et horae minores	In Nativitate et Conceptione beatae Mariae	S	v
p125	Completoria et horae minores	In Nativitate et Conceptione beatae Mariae	N	r
p125	Completoria et horae minores	In Nativitate et Conceptione beatae Mariae	N	v
p125	Completoria et horae minores	In festo Omnium Sanctorum	C	A
p125	Completoria et horae minores	In festo Omnium Sanctorum	C	Ps
p125	Completoria et horae minores	In festo Omnium Sanctorum	C	r
p125	Completoria et horae minores	In festo Omnium Sanctorum	C	v
p125	Completoria et horae minores	In festo Omnium Sanctorum	C	H
p125	Completoria et horae minores	In festo Omnium Sanctorum	C	W
p125	Completoria et horae minores	In festo Omnium Sanctorum	C	An
p125	Completoria et horae minores	In festo Omnium Sanctorum	C	Cant
p125	Completoria et horae minores	In festo Omnium Sanctorum	P	H
p126	Completoria et horae minores	In festo Omnium Sanctorum	T	r
p126	Completoria et horae minores	In festo Omnium Sanctorum	T	v
p126	Completoria et horae minores	In festo Omnium Sanctorum	S	r

Pagina	Incipit	Modus	Cantus ID	Numerus Melodiarum (antiphonae, responsoria)	Ad Notam (hymni)
p123	<i>Gaude Maria Virgo*</i>				
p123	<i>Miserere mihi Domine*</i>				
p123	<i>Cum invocarem*</i>				
p123	<i>Lux mundi*</i>				
p123	<i>In manus*</i>				
p123	<i>Redemisti*</i>				
p123	<i>Audi filia*</i>				
p123	Adest namque Nativitas	4	001266	Ant-4214	
p124	Nunc dimittis	4			
p124	Iam lucis orto sidere*	I	008328	–	Quem terra pontus
p124	<i>Iesu Christe*</i>				
p124	<i>Qui natus es de Virgine Maria*</i>				
p124	<i>Audi filia et vide*</i>				
p124	Specie tua	6	007679	–	
p124	Intende prospere	6	007679a	–	
p124	Diffusa est gratia	6	006445	–	
p124	Propterea benedixit te	6	006445a	–	
p125	Adiuvabit eam Deus	6	006042	–	
p125	Deus in medio eius	6	006042a	–	
p125	<i>Miserere mihi Domine*</i>				
p125	<i>Cum invocarem*</i>				
p125	<i>In manus tuas*</i>				
p125	<i>Redemisti me*</i>				
p125	Te lucis ante terminum*	IV	008399		Beata nobis gaudia
p125	<i>Custodi nos Domine*</i>				
p125	Omnes electi Dei nostri	5	203647	Ant-5049	
p125	Nunc dimittis	5			
p125	Iam lucis orto sidere*	IV	008328		Beata nobis gaudia
p126	Laetamini in Domino	6	007065	–	
p126	Et gloriamini omnes	6	007065a	–	
p126	Exsultent iusti in conspectu	6	006705	–	

Pagina	Pars	Festum	Hora	Functio
p126	Completoria et horae minores	In festo Omnium Sanctorum	S	v
p126	Completoria et horae minores	In festo Omnium Sanctorum	N	r
p126	Completoria et horae minores	In festo Omnium Sanctorum	N	v
p126	Completoria et horae minores	In Purificatione [beatae Mariae]	C	A
p126	Completoria et horae minores	In Purificatione [beatae Mariae]	C	Ps
p126	Completoria et horae minores	In Purificatione [beatae Mariae]	C	H
p126	Completoria et horae minores	In Purificatione [beatae Mariae]	C	r
p126	Completoria et horae minores	In Purificatione [beatae Mariae]	C	v
p126	Completoria et horae minores	In Purificatione [beatae Mariae]	C	W
p126	Completoria et horae minores	In Purificatione [beatae Mariae]	C	An
p127	Completoria et horae minores	In Purificatione [beatae Mariae]	P	r
p127	Completoria et horae minores	In Purificatione [beatae Mariae]	P	v
p127	Completoria et horae minores	In Purificatione [beatae Mariae]	P	W
p127	Completoria et horae minores	In Purificatione [beatae Mariae]	T	r
p127	Completoria et horae minores	In Annuntiatione [beatae Mariae]	C	A
p127	Completoria et horae minores	In Annuntiatione [beatae Mariae]	C	Ps
p127	Completoria et horae minores	In Annuntiatione [beatae Mariae]	C	H
p127	Completoria et horae minores	In Annuntiatione [beatae Mariae]	C	r
p127	Completoria et horae minores	In Annuntiatione [beatae Mariae]	C	v1
p127	Completoria et horae minores	In Annuntiatione [beatae Mariae]	C	v2
p127	Completoria et horae minores	In Annuntiatione [beatae Mariae]	C	W
p127	Completoria et horae minores	In Annuntiatione [beatae Mariae]	C	An
p127	Completoria et horae minores	In Annuntiatione [beatae Mariae]	C	Cant
p127	Completoria et horae minores	In Annuntiatione [beatae Mariae]	P	H
p127	Completoria et horae minores	In Annuntiatione [beatae Mariae]	P	r
p127	Completoria et horae minores	In Annuntiatione [beatae Mariae]	P	v
p127	Completoria et horae minores	In Annuntiatione [beatae Mariae]	P	W
p127	Completoria et horae minores	In Annuntiatione [beatae Mariae]	T	r

Pagina	Incipit	Modus	Cantus ID	Numerus Melodiarii (antiphonae, responsoria)	Ad Notam (hymni)
p126	Et delectentur	6	006705a	–	
p126	Iusti autem in perpetuum	6	007053	–	
p126	Et apud Dominum est	6	007053a	–	
p126	<i>Miserere mihi Domine*</i>				
p126	<i>Cum invocarem*</i>				
p126	<i>Lux mundi*</i>				
p126	<i>In manus tuas*</i>				
p126	<i>Redemisti me*</i>				
p126	<i>Audi filia et vide*</i>				
p126	Virgo Verbo concepit	2	005456	Ant-2034	
p127	<i>Iesu Christe*</i>				
p127	<i>Qui natus es de Virgine Maria*</i>				
p127	<i>Gaude*</i>				
p127	<i>Speciosa facta es*</i>				
p127	<i>Miserere mihi Domine*</i>				
p127	<i>Cum invocarem*</i>				
p127	<i>Lux mundi beatissima*</i>				
p127	<i>In manus tuas*</i>				
p127	<i>Redemisti me*</i>				
p127	<i>Gloria Patri*</i>				
p127	<i>Gaude Maria Virgo*</i>				
p127	Ecce ancilla Domini ⁴¹	5	002491	Ant-5054	
p127	Nunc dimittis	5			
p127	<i>Iam lucis*</i>				
p127	<i>Iesu Christe*</i>				
p127	<i>Qui natus es*</i>				
p127	<i>Gaude Maria*</i>				
p127	Egredietur virga	6	–	–	

⁴¹ Nem az európai források többségében, ádventben és Annuntiatio ünnepén egyaránt előforduló 8. tónusú, hanem a gregorián késő középkori új stílusú rétegébe tartozó 5. tónusú antifóna. A magyarországi egyházmegyés források ez utóbbit tartalmazzák. A CANTUS rendszerében mindkét tétel ugyanazon azonosítószám (002491) alatt szerepel.

Pagina	Pars	Festum	Hora	Functio
p127	Complectoria et horae minores	In Annuntiatione [beatae Mariae]	T	v1
p127	Complectoria et horae minores	In Annuntiatione [beatae Mariae]	T	v2
p127	Complectoria et horae minores	In Annuntiatione [beatae Mariae]	S	r
p127	Complectoria et horae minores	In Annuntiatione [beatae Mariae]	S	v
p128	Complectoria et horae minores	In Annuntiatione [beatae Mariae]	N	r
p128	Complectoria et horae minores	In Annuntiatione [beatae Mariae]	N	v
p128	Complectoria et horae minores	In Annuntiatione [beatae Mariae]	N	W
p128	Complectoria et horae minores	In Visitatione Mariae	C	A
p128	Complectoria et horae minores	In Visitatione Mariae	C	An
p128	Complectoria et horae minores	In Visitatione Mariae	C	Cant
p128	Complectoria et horae minores	De angelis	T	r
p129	Complectoria et horae minores	De angelis	T	v
p129	Complectoria et horae minores	De angelis	S	r
p129	Complectoria et horae minores	De angelis	S	v
p129	Complectoria et horae minores	De angelis	N	r
p129	Complectoria et horae minores	De angelis	N	v1
p129	Complectoria et horae minores	De angelis	N	v2
p129	Complectoria et horae minores	De apostolis	X	r1
p130	Complectoria et horae minores	De apostolis	X	v1
p130	Complectoria et horae minores	De apostolis	X	r2
p130	Complectoria et horae minores	De apostolis	X	v2
p130	Complectoria et horae minores	De apostolis	X	r3
p130	Complectoria et horae minores	De apostolis	X	v3
p130	Complectoria et horae minores	De apostolis	X	r4
p130	Complectoria et horae minores	De apostolis	X	v4
p131	Complectoria et horae minores	De apostolis	X	r5
p131	Complectoria et horae minores	De apostolis	X	v5
p131	Complectoria et horae minores	De apostolis	X	r6
p131	Complectoria et horae minores	De apostolis	X	v6
p131	Complectoria et horae minores	De apostolis	X	r7
p131	Complectoria et horae minores	De apostolis	X	v7

Pagina	Incipit	Modus	Cantus ID	Numerus Melodiarii (antiphonae, responsoria)	Ad Notam (hymni)
p127	Et flos de radice	6	–	–	
p127	Gloria Patri	6	–	–	
p127	Egredietur Dominus	6	600743	–	
p127	Veniet et salvum faciet	6	600743a	–	
p128	Ex Sion species	6	–	–	
p128	Deus noster maiestate	6	–	–	
p128	<i>Emitte agnum Domine*</i>				
p128	<i>Miserere mihi Domine*</i>				
p128	Beata es Maria quae credidisti	8	001565	Ant-8241	
p128	Nunc dimittis	8			
p128	In conspectu angelorum	6	006893	–	
p129	Adorabo ad templum	6	006893a	–	
p129	Stetit angelus iuxta	6	007706	–	
p129	Habens turibulum	6	007706a	–	
p129	Ascendit fumus	6	006124	–	
p129	De manu angeli	6	006124a	–	
p129	Gloria Patri*	6	006124	–	
p129	In omnem terram	6	006918	–	
p130	Et in fines orbis terrae	6	006918a	–	
p130	Constitues eos principes	6	006329	–	
p130	Memores erunt nomini	6	006329a	–	
p130	Nimis honorati sunt	6	007215	–	
p130	Nimis confortatus est	6	007215a	–	
p130	Gloria et honore	6	006774	–	
p130	Et constituisti eum	6	006774a	–	
p131	Posuisti Domine	6	007412	–	
p131	Coronam de lapide	6	007412a	–	
p131	Magna est gloria	6	007114	–	
p131	Gloriam et magnum decorem	6	007114a	–	
p131	Amavit eum Dominus	6	006080	–	
p131	Stola gloriae induit	6	006080a	–	

Pagina	Pars	Festum	Hora	Functio
p131	Completoria et horae minores	De apostolis	X	r8
p131	Completoria et horae minores	De apostolis	X	v8
p132	Completoria et horae minores	De apostolis	X	W
p132	Completoria et horae minores	De apostolis	X	r9
p132	Completoria et horae minores	De apostolis	X	v9
p132	Completoria et horae minores	De apostolis	X	W
p133– 138	Tonarius			
p139	Litania	Litania de Nomine Iesu		
p140	Litania	Litania de Nomine Iesu		A
p140	Litania	Litania de Nomine Iesu		W
p140	Litania	Litania de Nomine Iesu		Or
p140	Litania	Litania de Nomine Iesu		A
p140	Litania	Litania de Nomine Iesu		W
p140	Litania	Litania de Nomine Iesu		Or
p143	Officium pro defunctis	[Pro defunctis]	V1	Ps
p143	Officium pro defunctis	[Pro defunctis]	V1	A
p143	Officium pro defunctis	[Pro defunctis]	V1	Ps
p144	Officium pro defunctis	[Pro defunctis]	V1	A
p144	Officium pro defunctis	[Pro defunctis]	V1	Ps
p144	Officium pro defunctis	[Pro defunctis]	V1	A
p145	Officium pro defunctis	[Pro defunctis]	V1	Ps
p145	Officium pro defunctis	[Pro defunctis]	V1	A
p145	Officium pro defunctis	[Pro defunctis]	V1	Ps
p146	Officium pro defunctis	[Pro defunctis]	V1	A
p146	Officium pro defunctis	[Pro defunctis]	V1	W
p146	Officium pro defunctis	[Pro defunctis]	V1	Am
p146	Officium pro defunctis	[Pro defunctis]	V1	Cant
p147	Officium pro defunctis	[Pro defunctis]	V1	

Pagina	Incipit	Modus	Cantus ID	Numerus Melodiarum (antiphonae, responsoria)	Ad Notam (hymni)
p131	Iustum deduxit Dominus	6	007058	–	
p131	Et ostendit illi	6	007058a	–	
p132	<i>Non est inventus*</i>				
p132	Non est inventus	6	–	–	
p132	Qui conservaret legem	6	–	–	
p132	<i>Os iusti meditabitur*</i>				
p133– 138	Primi toni melodia				
p139	Kyrie Christe Kyrie*				
p140	Sustinuimus pacem et non venit	1	005093	Ant-1423	
p140	<i>Salvum fac populum*</i>				
p140	<i>Pretende Domine famulis tuis ... dexteram caelestis auxilii ... postulant consequantur</i>				
p140	Domine Rex omnipotens	6	002378	Ant-6098	
p140	<i>Salvum fac populum*</i>				
p140	<i>Omnipotens et misericors Deus universa nobis adversantia</i>				
p143	Dilexi quoniam exaudiet				
p143	Placebo Domino	3	004293	Ant-3001	
p143	Ad Dominum cum tribularer				
p144	Heu mihi	2	003038	Ant-2024	
p144	Levavi oculos meos in montes				
p144	Dominus custodit te	8	002402	Ant-8058	
p145	De profundis clamavi				
p145	Si iniquitates observaveris	8	004899	Ant-8057	
p145	Confitebor tibi Domine				
p146	Opera manuum tuarum	2	004159	Ant-2023	
p146	<i>In memoria aeterna</i>				
p146	Omne quod dat mihi	7	004115	Ant-7133	
p146	Magnificat anima mea Dominum				
p147	Kyrie Christe Kyrie*				

Pagina	Pars	Festum	Hora	Functio
p147	Officium pro defunctis	[Pro defunctis]	V1	
p147	Officium pro defunctis	[Pro defunctis]	V1	Ps
p147	Officium pro defunctis	[Pro defunctis]	V1	W1
p147	Officium pro defunctis	[Pro defunctis]	V1	W2
p147	Officium pro defunctis	[Pro defunctis]	V1	W3
p147	Officium pro defunctis	[Pro defunctis]	V1	W4
p147	Officium pro defunctis	[Pro defunctis]	V1	W5
p147	Officium pro defunctis	[Pro defunctis] in die obitus		Or
p147	Officium pro defunctis	[Pro defunctis] in die obitus		Or
p147	Officium pro defunctis	[Pro defunctis] in die obitus/pro pontifice		Or
p148	Officium pro defunctis	[Pro defunctis] in die obitus/pro uno sacerdote		Or
p148	Officium pro defunctis	[Pro defunctis] in die obitus/de uno defuncto		Or
p148	Officium pro defunctis	[Pro defunctis] in die obitus/pro una defuncta		Or
p148	Officium pro defunctis	[Pro defunctis] in die obitus		Or
p148	Officium pro defunctis	[Pro defunctis] in die obitus	N1	Inv
p148	Officium pro defunctis	[Pro defunctis] in die obitus	N1	Ps
p150	Officium pro defunctis	[Pro defunctis] in die obitus	N1	A
p150	Officium pro defunctis	[Pro defunctis] in die obitus	N1	Ps
p151	Officium pro defunctis	[Pro defunctis] in die obitus	N1	A
p151	Officium pro defunctis	[Pro defunctis] in die obitus	N1	Ps
p152	Officium pro defunctis	[Pro defunctis] in die obitus	N1	A
p152	Officium pro defunctis	[Pro defunctis] in die obitus	N1	Ps
p153	Officium pro defunctis	[Pro defunctis] in die obitus	N1	W

Pagina	Incipit	Modus	Cantus ID	Numerus Melodiarii (antiphonae, responsoria)	Ad Notam (hymni)
p147	Pater noster*				
p147	Lauda anima mea Dominum*				
p147	<i>A porta inferi</i>				
p147	<i>Credo videre bona</i>				
p147	<i>Domine miserere eis</i>				
p147	<i>Ne tradas bestiis</i>				
p147	<i>Domine exaudi orationem</i>				
p147	<i>Deus cui proprium est misereri semper et parcere ... gaudia sempiterna possideat</i>				
p147	<i>Fidelium Deus omnium conditor et redemptor ... piis supplicationibus consequantur</i>				
p147	<i>Deus qui inter apostolicos sacerdotes famulos tuos ... aggregetur consortio in caelis</i>				
p148	<i>Deus cuius misericordiae non est numerus ... societate concede fidelium</i>				
p148	<i>Omnipotens sempiternae Deus cui numquam sine spe misericordiae ... facias aggregari</i>				
p148	<i>Quaesumus Domine pro tua pietate ... partem restitue</i>				
p148	<i>Deus cuius misericordiae non est numerus ... tribue peccatorum</i>				
p148	Regem cui omnia vivunt	6	001131	Ant-6032	
p148	Venite exultemus Domino	6			
p150	Dirige Domine Deus meus ⁴²	7	002244	Ant-7041	
p150	<i>Verba mea</i>				
p151	Convertere Domine et eripe	8	001921	Ant-8063	
p151	<i>Domine ne in furore</i>				
p152	Nequando rapiat ut leo	8	003875	Ant-8061	
p152	<i>Domine Deus meus in te speravi</i>				
p153	<i>Dirige Domine Deus meus*</i>				

⁴² Hibás kulcsrakás miatt a dallam terccel lejjebb csúszott.

Pagina	Pars	Festum	Hora	Functio
p153	Officium pro defunctis	[Pro defunctis] in die obitus	N1	Lectio 1
p154	Officium pro defunctis	[Pro defunctis] in die obitus	N1	R1
p154	Officium pro defunctis	[Pro defunctis] in die obitus	N1	V1
p154	Officium pro defunctis	[Pro defunctis] in die obitus	N1	Lectio 2
p155	Officium pro defunctis	[Pro defunctis] in die obitus	N1	R2
p155	Officium pro defunctis	[Pro defunctis] in die obitus	N1	V2
p155	Officium pro defunctis	[Pro defunctis] in die obitus	N1	Lectio 3
p158	Officium pro defunctis	[Pro defunctis] in die obitus	N1	R3
p158	Officium pro defunctis	[Pro defunctis] in die obitus	N1	V3/1
p159	Officium pro defunctis	[Pro defunctis] in die obitus	N1	V3/2
p159	Officium pro defunctis	[Pro defunctis] in die obitus	L	W
p159	Officium pro defunctis	[Pro defunctis] in die obitus	L	Ab
p159	Officium pro defunctis	[Pro defunctis] in die obitus	L	Cant
p160	Officium pro defunctis	[Pro defunctis] in die obitus	Proc	
p160	Officium pro defunctis	[Pro defunctis] in die obitus	Proc	
p160	Officium pro defunctis	[Pro defunctis] in die obitus	Proc	Ps
p160	Officium pro defunctis	[Pro defunctis] in die obitus	Proc	W
p160	Officium pro defunctis	[Pro defunctis] in die obitus	Proc	R
p161	Officium pro defunctis	Ad communicandum infirmum		Or
p162	Officium pro defunctis	Ad communicandum infirmum		Or

Pagina	Incipit	Modus	Cantus ID	Numerus Melodiarum (antiphonae, responsoria)	Ad Notam (hymni)
p153					
p154	Putasne mortuus homo	2	601919	R-2128	
p154	Ecce in pulvere	2	601919a	R-2128	
p154					
p155	Manus tuae Domine fecerunt	3	007127	R-3068	
p155	Dum veneris iudicare	3	007127a	R-3068	
p155					
p158	Cognoscimus Domine quia	4	006301	R-4086	
p158	Vita nostra in dolore	4	006301a	R-4086	
p159	Requiem aeternam	4	–	–	
p159	<i>Audivi vocem de caelo</i>				
p159	Absolve Domine animas eorum	4	001211	Ant-4221	
p159	<i>Benedictus Dominus Deus Israel</i>				
p160	<i>Kyrie Christe Kyrie*</i>				
p160	<i>Pater noster*</i>				
p160	<i>Domine exaudi orationem*</i>				
p160	<i>A porta inferi*</i>				
p160	<i>Subvenite*</i>				
p161 ⁴³	<i>Dominus Iesus Christus qui dixit discipulis suis quaecumque ligaveritis ... ad regnum caelorum</i>				
p162 ⁴⁴	<i>Domine sancte Pater omnipotens aeternae Deus te fideliter deprecamur ut accipienti fratri nostro ... remedium sempiternum</i>				

⁴³ p. 160. rubr. *Incipit ordo ad communicandum infirmum. Primo signetur cum campana, et fratres in ecclesiam conveniant. Interim sacerdos induatur cappa, et deinde procedit ad altare cum calice sine patena, et ponat in illo reverenter corpus Christi cooperiatque manutergio. Quo facto hoc ordine procedant. Primo frater cum aqua benedicta, secundo qui portat crucem, post quem duo portantes cereos. Deinde omnes fratres processionaliter quorum unus portat ampullas cum vino et aqua, post quos sequitur sacerdos dicendo plane psalmum Miserere mihi. Pervento ad locum ubi infirmus iacet, sacerdos dicat: Pax huic domui. Respondent ministri: Et omnibus habitantibus in ea. Deinde sacerdos aspergat infirmum aqua benedicta in modum crucis dicendo: Asperges me. Tunc infirmus adoret crucem et deosculetur, deinde dicat: Confiteor Deo. Quo finito sacerdos dicat hanc orationem.*

⁴⁴ p. 162. rubr. *Hiis peractis eodem ordine quo venerunt similiter ad ecclesiam redeant dicens psalmum Miserere mei Deus. Excepto quod crux circa infirmum maneat.*

Pagina	Pars	Festum	Hora	Functio
p162	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		Or
p163	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		Or
p163	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		Or
p164	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		a1
p164	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		Ps
p164	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		a2
p164	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		Ps
p164	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		a3
p164	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		Ps
p164	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		a4
p164	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		Ps
p164	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		a5
p164	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		Ps
p164	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		a6
p164	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		Ps
p164	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		a7
p164	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		Ps
p164	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		
p166	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		
p166	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		

Pagina	Incipit	Modus	Cantus ID	Numerus Melodiarum (antiphonae, responsoria)	Ad Notam (hymni)
p162 ⁴⁵	<i>Introeat Domine Iesu Christe domum hanc sub nostrae humilitatis ingressu aeterna felicitas ... et permanes cum Patre et Sancto Spiritu in saecula saeculorum</i>				
p163	<i>Oremus et deprecemur Dominum nostrum Iesum Christum ut benedicendo ... custodire dignetur</i>				
p163 ⁴⁶	<i>Exaudi nos Domine sancte Pater omnipotens aeterne Deus et mittere digneris sanctum angelum tuum ... in hoc habitaculo</i>				
p164	<i>Sana Domine infirmum istum</i>				
p164	<i>Domine ne in furore*</i>				
p164	<i>Erat quidam regulus</i>				
p164	<i>Beati quorum remissae sunt*</i>				
p164	<i>Domine puer meus iacet</i>				
p164	<i>Domine ne in furore*</i>				
p164	<i>Cor contritum et humiliatum</i>				
p164	<i>Miserere mei Deus*</i>				
p164	<i>Domine descende ut sanes</i>				
p164	<i>Domine exaudi orationem meam*</i>				
p164	<i>Domine non sum dignus</i>				
p164	<i>De profundis clamavi*</i>				
p164	<i>Cum sol autem occidisset</i>				
p164	<i>Domine exaudi orationem meam*</i>				
p164	<i>Kyrie Christe Kyrie*</i>				
p166	<i>Kyrie Christe Kyrie*</i>				
p166	<i>Pater noster*</i>				

⁴⁵ p. 162. rubr. *Ordo ad unguendum infirmos. In primis pulsetur campana capituli, et omnes fratres qui possunt in ecclesiam conveniant, quibus congregatis sacerdos accipiat oleum sanctum deinde ordinate procedant cum psalmo: Miserere mei. Cum autem perventum fuerit ad locum, ubi iacet infirmus, sacerdos intrans dicat: Pax huic domui. Ministri respondentibus: Et omnibus habitantibus in ea. Deinde sacerdos stans ante aegrotum dicat.*

⁴⁶ p. 163. rubr. *Deinde sacerdos aspergat aegrotum aqua benedicta et domum dicendo Confiteor Deo. Quo dicto omnes sacerdotes astantes ipsum in silentio absolvant dicendo: Misereatur tui.*

Pagina	Pars	Festum	Hora	Functio
p166	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		W
p166	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		W
p166	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		W
p166	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		Or
p166	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		Or
p166	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		Or
p167	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		Or
p167	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		Or
p167	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		Or
p167	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		Or
p169	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		
p170	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		
p170	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		W
p170	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		W
p170	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		W
p170	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		Or
p170	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		Or

Pagina	Incipit	Modus	Cantus ID	Numerus Melodiarum (antiphonarum, responsoria)	Ad Notam (hymni)
p166	<i>Mitte ei auxilium*</i>				
p166	<i>Esto ei Domine turris*</i>				
p166	<i>Domine exaudi orationem meam*</i>				
p166	<i>Deus qui Ezechiae famulo tuo ... erigat ad salutem</i>				
p166	<i>Respice Domine famulum tuum in infirmitate corporis laborantem ... tua clementia esse sanatum</i>				
p166	<i>Deus qui facturae tuae pio semper dominaris affectu ... caelestis gratiae praesta medicinam</i>				
p167	<i>Virtutum caelestium Deus qui humanis corporibus ... praecipiat sanitate</i>				
p167	<i>Domine sancte Pater omnipotens aeterne Deus qui fragilitatem conditionis nostrae ... perfecta reparatur</i>				
p167	<i>Deus qui humano generi et salutis remedia ... sed et in anima sentiat</i>				
p167 ⁴⁷	<i>Propitietur Dominus cunctis iniquitatibus tuis ... desiderium tuum</i>				
p169 ⁴⁸	<i>Kyrie Christe Kyrie*</i>				
p170	<i>Pater noster*</i>				
p170	<i>Mitte ei auxilium</i>				
p170	<i>Esto ei Domine turris</i>				
p170	<i>Nihil proficiat inimicus in eo</i>				
p170	<i>Deus qui per beatum apostolum tuum Iacobum ... pristina pietatis tuae officia</i>				
p170	<i>Respice quaesumus Domine famulum tuum in infirmitate corporis fatiscientem ... tua medicina esse salvatum</i>				

⁴⁷ p. 167–168. rubr. *Deinde intincto pollice in oleo sancto dicat: In nomine ... Hic signet eum super oculos cum oleo sancto dicens: Unge oculos tuos ... Ad aures ... Ad nares ... Ad os ... Ad pedes.*

⁴⁸ p. 169. rubr. *Et locum inunctum tergat cum stупpa deponensque eam in vase et postea in ignem proiciat et sic faciat post quamlibet unctionem. Quibus peractis a sacerdotibus et clericis psalmis et litanis dictis sacerdos dicat: Kyrie...*

Pagina	Pars	Festum	Hora	Functio
p170	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		Or
p171	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		Or
p171	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		Or
p171	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		Or
p171	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		Or
p172	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		Or
p172	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		Or
p173	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		Or
p173	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		Or
p174	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		Or
p174	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		Or
p174	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		Or
p174	Officium pro defunctis	Ad unguendum infirmum		Or
p175	Officium pro defunctis	Ordo commendationis animae vicino morti		Or
p175	Officium pro defunctis	Ordo commendationis animae vicino morti		Or
p176	Officium pro defunctis	Ordo commendationis animae vicino morti		Or

Pagina	Incipit	Modus	Cantus ID	Numerus Melodiarum (antiphonae, responsoria)	Ad Notam (hymni)
p170	<i>Domine sancte Pater omnipotens aeternae Deus qui benedictionis tuae gratiam aegris infundendo ... prosperitate restituas</i>				
p171	<i>Unxi te oleo sancto sicut unxit Samuel David in regem ... sanctificatio Spiritus Sancti</i>				
p171	<i>Unxi te in nomine Patris ... vitam aeternam</i>				
p171	<i>Unxi te oleo sancto ... merearis sanitatem</i>				
p171	<i>Adesto Domine humilitatis nostrae obsequiis nobisque benignus cooperatore assiste ... laudes nomini tuo competentes in aeternum persolvat</i>				
p172	<i>Domine Deus Salvator noster qui es vera salus et medicina ... restituat ad salutem</i>				
p172	<i>Sana quoque omnium febrium medietates ... omnium peccatorum optata remissio</i>				
p173	<i>Deus qui peccatores et scelera ... remissionis ad veniam</i>				
p173	<i>Deus qui confitentium corda purificas ... percipiat detrimentum</i>				
p174	<i>Dominus Iesus Christus apud te sit ut te defendat ... ut te benedicat</i>				
p174	<i>Benedicat te Deus Pater sanet te ... ad supernam vitam perducat</i>				
p174	<i>Benedicat te Deus caeli adiuvet te Christus ... adiuvere dignetur</i>				
p174	<i>Benedicat te Deus Pater qui in principio cuncta creavit ... quem omnes gentes venturum exspectant</i>				
p175	<i>Proficiscere anima Christiana de hoc mundo ... in sancta Sion</i>				
p175	<i>Deus misericors Deus clemens ... reconciliationis sacramentum admitte</i>				
p176	<i>Commendo te omnipotenti Deo</i>				

Pagina	Pars	Festum	Hora	Functio
p178	Officium pro defunctis	Ordo commendationis animae vicino morti		Or
p179	Officium pro defunctis	Ordo commendationis animae vicino morti		Or
p179	Officium pro defunctis	Ordo commendationis animae vicino morti		Or
p180	Officium pro defunctis	Ordo commendationis animae vicino morti		Ps
p180	Officium pro defunctis	Ordo commendationis animae vicino morti		Ps
p180	Officium pro defunctis	Ordo commendationis animae vicino morti		Ps
p180	Officium pro defunctis	Ordo commendationis animae vicino morti		Ps
p180	Officium pro defunctis	Ordo commendationis animae vicino morti		Ps
p180	Officium pro defunctis	Ordo commendationis animae vicino morti		Ps
p180	Officium pro defunctis	Ordo commendationis animae vicino morti		Ps
p180	Officium pro defunctis	Ordo commendationis animae vicino morti		Ps
p180	Officium pro defunctis	Ordo commendationis animae vicino morti		Ps
p180	Officium pro defunctis	Ordo commendationis animae vicino morti		Ps
p180	Officium pro defunctis	Ordo commendationis animae vicino morti		Ps
p180	Officium pro defunctis	Ordo commendationis animae vicino morti		Ps
p180	Officium pro defunctis	Ordo commendationis animae vicino morti		Ps
p183	Officium pro defunctis	[Pro defunctis]		R
p183	Officium pro defunctis	[Pro defunctis]		V1
p183	Officium pro defunctis	[Pro defunctis]		V2
p183	Officium pro defunctis	[Pro defunctis]		
p184	Officium pro defunctis	[Pro defunctis]		
p184	Officium pro defunctis	[Pro defunctis]		
p184	Officium pro defunctis	[Pro defunctis]		W
p184	Officium pro defunctis	[Pro defunctis]		W
p184	Officium pro defunctis	[Pro defunctis]		W
p184	Officium pro defunctis	[Pro defunctis]		W
p184	Officium pro defunctis	[Pro defunctis]		W
p184	Officium pro defunctis	[Pro defunctis]		W
p184	Officium pro defunctis	[Pro defunctis]		Or

Pagina	Incipit	Modus	Cantus ID	Numerus Melodiarum (antiphonae, responsoria)	Ad Notam (hymni)
p178	<i>Suscipe Domine servum tuum in locum sperandae sibi salvationis a misericordia tua</i>				
p179	<i>Commendamus tibi Domine animam famuli tui ... omnia adoravit</i>				
p179	<i>Delicta iuventutis et ignorantias ... ad gloriam regni caelestis</i>				
p180	<i>Confitemini*</i>				
p180	<i>Beati immaculati*</i>				
p180	<i>Retribue*</i>				
p180	<i>Legem pone*</i>				
p180	<i>Memor esto*</i>				
p180	<i>Bonitatem fecisti*</i>				
p180	<i>Defecit*</i>				
p180	<i>Quomodo dilexi*</i>				
p180	<i>Iniquos odio</i>				
p180	<i>Mirabilia*</i>				
p180	<i>Clamavi*</i>				
p180	<i>Principes persecuti*</i>				
p183	Subvenite sancti Dei	4	007716		
p183	Suscipiat te Christus	4	007716a		
p183	Requiem aeternam	4	007716zb		
p183	Kyrie eleison				
p184	Pater noster*				
p184	Requiem aeternam*				
p184	<i>A porta inferi</i>				
p184	<i>Credo videre bona</i>				
p184	<i>Domine miserere ei</i>				
p184	<i>Ne tradas bestiis</i>				
p184	<i>Domine exaudi orationem meam</i>				
p184	<i>Tibi Domine commendamus animam famuli tui fratris nostri ut defunctus ... pietatis absterge</i>				

Pagina	Pars	Festum	Hora	Functio
p184	Officium pro defunctis	Tunc fratres [...] lavent corpus		R
p184	Officium pro defunctis	Deposito corpore in ecclesia [...]		
p184	Officium pro defunctis	Deposito corpore in ecclesia [...]		W
p184	Officium pro defunctis	Deposito corpore in ecclesia [...]		W
p184	Officium pro defunctis	Deposito corpore in ecclesia [...]		W
p184	Officium pro defunctis	Deposito corpore in ecclesia [...]		W
p184	Officium pro defunctis	Deposito corpore in ecclesia [...]		W
p184	Officium pro defunctis	Deposito corpore in ecclesia [...]		W
p184	Officium pro defunctis	Deposito corpore in ecclesia [...]		W
p185	Officium pro defunctis	Deposito corpore in ecclesia [...]		Or
p185	Officium pro defunctis	Deposito corpore in ecclesia [...]		Or
p185	Officium pro defunctis	Deposito corpore in ecclesia [...]		R
p185	Officium pro defunctis	Deposito corpore in ecclesia [...]		
p185	Officium pro defunctis	Deposito corpore in ecclesia [...]		
p185	Officium pro defunctis	Deposito corpore in ecclesia [...]		W
p185	Officium pro defunctis	Deposito corpore in ecclesia [...]		W
p186	Officium pro defunctis	Deposito corpore in ecclesia [...]		Or
p186	Officium pro defunctis	Deposito corpore in ecclesia [...]		R
p186	Officium pro defunctis	Deposito corpore in ecclesia [...]		V1

Pagina	Incipit	Modus	Cantus ID	Numerus Melodiarii (antiphonae, responsoria)	Ad Notam (hymni)
p184 ⁴⁹	<i>Subvenite*</i>				
p184	<i>Kyrie Christe Kyrie*</i>				
p184	<i>In memoria aeterna</i>				
p184	<i>Ne tradas bestiis</i>				
p184	<i>Non intres in iudicium</i>				
p184	<i>A porta inferi</i>				
p184	<i>Credo videre bona</i>				
p184	<i>Domine miserere ei</i>				
p184	<i>Domine exaudi orationem</i>				
p185 ⁵⁰	<i>Suscipe Domine animam famuli tui N. quam de ergastulo ... resuscitari mereatur</i>				
p185	<i>Non intres in iudicium tuum cum servo tuo ... insignitus est signaculo Sanctae Trinitatis</i>				
p185 ⁵¹	<i>Subvenite*</i>				
p185	<i>Kyrie Christe Kyrie*</i>				
p185	<i>Pater noster*</i>				
p185	<i>A porta inferi*</i>				
p185	<i>Domine exaudi*</i>				
p186	<i>Deus cui omnia vivunt et cui non pereunt ... abluere indulgendo</i>				
p186	Ne recorderis peccata mea	6	007209	R-6004	
p186	Dirige Domine Deus meus	6	007209a	R-6004	

⁴⁹ p. 184. rubr. *Tunc fratres sicut praeceptum fuerit lavent corpus, postea induant eum et ponant super feretrum et cooperiantur. Convocatis itaque omnibus fratribus processionaliter secundum ordinem portent ad ecclesiam (...) Deinde deposito corpore in ecclesia iuxta dispositionem maioris. Fratres ordinate stent in circuitu feretri, quo peracto sacerdos a capite stando absolute incipiens cantet Kyrie (...)*

⁵⁰ p. 185. rubr. *Deinde praeparent se fratres ad divina officia cantando missam aut vigiliis mortuorum cum ix lectionibus secundum cursum temporis prout expedit vel si fuerit copia fratrum. Qua finita sacerdos indutus cappa procedit cum fratribus ordinate processionaliter portantes vexillum crucis et turibulum et aquam benedictam. Pervento autem ad feretrum simul cum luminaribus stent in modum rotae. Sacerdos stans ad caput incipit absolute orationem cantando.*

⁵¹ p. 185. rubr. *Et dum hoc responsorium cantatur sacerdos incenset corpus defuncti et aspergat aqua benedicta.*

Pagina	Pars	Festum	Hora	Functio
p186	Officium pro defunctis	Deposito corpore in ecclesia [...]		V2
p187	Officium pro defunctis	Deposito corpore in ecclesia [...]		R
p187	Officium pro defunctis	Deposito corpore in ecclesia [...]		V1
p188	Officium pro defunctis	Deposito corpore in ecclesia [...]		V2
p188	Officium pro defunctis	Deposito corpore in ecclesia [...]		Or
p188	Officium pro defunctis	[...] feretrum [...] deportent ad tumulum		A/R
p189	Officium pro defunctis	[...] feretrum [...] deportent ad tumulum		V1
p189	Officium pro defunctis	[...] feretrum [...] deportent ad tumulum		V2
p189	Officium pro defunctis	[...] pervenerint ad tumulum		Or
p190	Officium pro defunctis	Hic corpus de feretro ponatur ad terram		A
p190	Officium pro defunctis	Hic corpus de feretro ponatur ad terram		Ps
p190	Officium pro defunctis	Hic mittatur corpus in tumulum		A
p191	Officium pro defunctis	Hic mittatur corpus in tumulum		Ps
p191	Officium pro defunctis	Hic mittatur corpus in tumulum		A
p191	Officium pro defunctis	Hic mittatur corpus in tumulum		Ps
p191	Officium pro defunctis	Sacerdos tribus vicibus terram proiciat super corpus		A
p191	Officium pro defunctis	Sacerdos tribus vicibus terram proiciat super corpus		Ps

Pagina	Incipit	Modus	Cantus ID	Numerus Melodiarum (antiphonae, responsoria)	Ad Notam (hymni)
p186 ⁵²	Requiem aeternam	6	007209zc	R-6004	
p187	Libera me Domine de morte	2	007091	R-2102	
p187	Deus vita viventium	2	–	R-2102	
p188 ⁵³	Requiem aeternam	2	007091u	R-2102	
p188 ⁵⁴	<i>Absolve quaesumus Domine animam famuli tui ... pietatis absterge</i>				
p188	In paradysum deducant te ⁵⁵	7/8	003266	–	
p189	Chorus angelorum	5	–	–	
p189	Requiem aeternam	5	–	–	
p189 ⁵⁶	<i>Deus qui fundasti terram formasti caelos ... vera resurrectio</i>				
p190 ⁵⁷	Aperite mihi portas	8	001446	–	
p190	Confitemini Domino*				
p190 ⁵⁸	Ingrediar in locum	7	003335	–	
p191	Quaemadmodum*				
p191 ⁵⁹	Haec requies mea	7	003012	–	
p191	Memento*				
p191 ⁶⁰	De terra plasmasti me	8	002123	–	
p191	Domine probasti*				

⁵² p. 187. rubr. *Et dum responsorium cantatur sacerdos incenset corpus et aspergat aqua benedicta. Postea dicat alta voce Kyrie (...)*

⁵³ p. 188. rubr. *Interim sacerdos incenset corpus et dicat Kyrie (...)*

⁵⁴ p. 188. rubr. *Qua finita recipiant feretrum cum corpore et deportent ad tumulum.*

⁵⁵ A tétel műfaji besorolása bizonytalan. Az európai forrásokban többnyire antifónaként szerepel, verzusok nélkül. Vö. <https://usuarium.elte.hu/research?q=in+paradisum+deducant> (2022. március 1.)

⁵⁶ p. 189. rubr. *Cum autem pervenerint ad tumulum cum feretro sacerdos stet iuxta tumulum a capite et dicat hanc orationem cantando.*

⁵⁷ p. 190. rubr. *Dicta oratione aspergat sacerdos tumulum simul cum funere et incenset tumulum et corpus. Deinde in persona defuncti dicantur istae antiphonae cantando, quae debent incipi a sacerdote et duplicari. Dum autem chorus prosequitur secundam partem antiphonarum, sacerdos semper incenset corpus et tumulum prius tamen semper aspergat aqua benedicta. Hic corpus de feretro ponatur ad terram dicendo.*

⁵⁸ p. 190. rubr. *Hic mittatur corpus in tumulum et sacerdos incipiat antiphonam sequentem.*

⁵⁹ p. 191. rubr. *Corpore in tumulo posito a sacerdote in persona defuncti dicitur haec antiphona.*

⁶⁰ p. 191. rubr. *Et aspersa aqua benedicta et incenso cooperiatur corpus dicendo In nomine Patris (...). Postea sacerdos tribus vicibus terram proiciet super corpus, primo super pectus, secundo circa umbilicum, tertio super tibias dicendo istam antiphonam.*

Pagina	Pars	Festum	Hora	Functio
p191	Officium pro defunctis	Sacerdos tribus vicibus terram proiciat super corpus		A
p191	Officium pro defunctis	Sacerdos tribus vicibus terram proiciat super corpus		Ps
p192	Officium pro defunctis	Sacerdos tribus vicibus terram proiciat super corpus		A
p192	Officium pro defunctis	Sacerdos tribus vicibus terram proiciat super corpus		Ps
p192	Officium pro defunctis	Sacerdos tribus vicibus terram proiciat super corpus		A
p192	Officium pro defunctis	Sacerdos tribus vicibus terram proiciat super corpus		Cant
p192	Officium pro defunctis	Sacerdos tribus vicibus terram proiciat super corpus		Or
p192	Officium pro defunctis	Sacerdos tribus vicibus terram proiciat super corpus		Or
p193	Officium pro defunctis	Sacerdos tribus vicibus terram proiciat super corpus		Or
p194	Officium pro defunctis	Sacerdos tribus vicibus terram proiciat super corpus		Or
p194	Officium pro defunctis	Sacerdos tribus vicibus terram proiciat super corpus		Or
p194	Officium pro defunctis	Sacerdos tribus vicibus terram proiciat super corpus		Or
p195	Officium pro defunctis	Sacerdos tribus vicibus terram proiciat super corpus		Or
p195	Officium pro defunctis	[...] sacerdos aspergat tumulum [...]		W
p195	Officium pro defunctis	[...] sacerdos aspergat tumulum [...]		W
p195	Officium pro defunctis	[...] sacerdos aspergat tumulum [...]		W
p195	Officium pro defunctis	[...] sacerdos aspergat tumulum [...]		W
p196	Officium pro defunctis	[...] sacerdos aspergat tumulum [...]		W
p196	Officium pro defunctis	[...] sacerdos aspergat tumulum [...]		Or

Pagina	Incipit	Modus	Cantus ID	Numerus Melodiarii (antiphonae, responsoria)	Ad Notam (hymni)
p191	Non intres in iudicium	8	203301	–	
p191	Domine exaudi secundum*				
p192	Omnis spiritus laudet	7	004154	Ant-7001	
p192	Laudate Dominum de*				
p192	Ego sum resurrectio	2	002601	Ant-2107*	
p192	Benedictus*				
p192 ⁶¹	<i>Oremus fratres carissimi pro spiritu fratris nostri ... resuscitare faciat</i>				
p192	<i>Deus cui omnia vivunt et cui non pereunt moriendo corpora fidelium ... praeparasti diligentibus te</i>				
p193	<i>Temeritatis quidem est Domine ut homo hominem cinis cinerem ... in parte dextra coronandus</i>				
p194	<i>Opus est misericordiae tuae Domine ... in sinu Abrahae transferatur</i>				
p194	<i>Debitum humani corporis sepeliendi ... perfrui mereatur</i>				
p194	<i>Omnipotens sempiternae Deus qui humano corpori animam inspirare ... praecipias sociari</i>				
p195 ⁶²	<i>Suscipe Domine animam famuli tui N. revertentem ad te et veste caelesti indue eam ... caelestem sonum audiat</i>				
p195	<i>Non intres in iudicium</i>				
p195	<i>A porta inferi</i>				
p195	<i>Requiem aeternam</i>				
p195	<i>Requiescat in pace</i>				
p196	<i>Domine exaudi*</i>				
p196	<i>Satisfaciat tibi quaesumus Domine Deus noster pro anima famuli tui fratris nostri beatissimae Dei Genetricis ... sanguine redemisti</i>				

⁶¹ p. 192. rubr. *Interim dum istae antiphonae cantantur cum psalmis, sacerdos legat has orationes.*

⁶² p. 195. rubr. *Postquam autem sepultus fuerit, sacerdos aspergat tumulum aqua benedicta et turificet et dicat alta voce cantando Orate fratres, et tunc omnes sub silentio dicant (...)*

Pagina	Pars	Festum	Hora	Functio
p196	Officium pro defunctis	[...] sacerdos aspergat tumulum [...]		Or
p197	Officium pro defunctis	Revertentes ad ecclesiam sive chorum		R
p197	Officium pro defunctis	Revertentes ad ecclesiam sive chorum		V1
p197	Officium pro defunctis	Revertentes ad ecclesiam sive chorum		V2
p197	Officium pro defunctis	Revertentes ad ecclesiam sive chorum		R
p198	Officium pro defunctis	Revertentes ad ecclesiam sive chorum		V1
p198	Officium pro defunctis	Revertentes ad ecclesiam sive chorum		V2
p198	Officium pro defunctis	Cum autem ad chorum venerint ordinate stando		Ps
p198	Officium pro defunctis	Cum autem ad chorum venerint ordinate stando		Ps
p198	Officium pro defunctis	Cum autem ad chorum venerint ordinate stando		Ps
p198	Officium pro defunctis	Cum autem ad chorum venerint ordinate stando		Ps
p198	Officium pro defunctis	Cum autem ad chorum venerint ordinate stando		Ps
p199	Officium pro defunctis	Postea fiant prostrationes legendo		
p199	Officium pro defunctis	Postea fiant prostrationes legendo		W
p199	Officium pro defunctis	Postea fiant prostrationes legendo		W
p199	Officium pro defunctis	Postea fiant prostrationes legendo		W
p199	Officium pro defunctis	Postea fiant prostrationes legendo		W
p199	Officium pro defunctis	Postea fiant prostrationes legendo		W
p199	Officium pro defunctis	Postea fiant prostrationes legendo		Or
p199	Officium pro defunctis	Postea fiant prostrationes legendo		Or
p199	Officium pro defunctis	Postea fiant prostrationes legendo		Or
p201	Hymnarium	[Adventus Domini]		H
p203	Hymnarium	Ad completorium per totum annum	C	H

Pagina	Incipit	Modus	Cantus ID	Numerus Melodiarum (antiphonae, responsoria)	Ad Notam (hymni)
p196 ⁶³	<i>Tibi Domine commendamus animam famuli tui N. ut defunctus saeculo tibi vivat ... pietatis absterge</i>				
p197	Memento mei Domine	2	007143	R-2097	
p197	De profundis clamavi	2	007143a	R-2097	
p197	Gloria Patri	2	–	–	
p197	Si bona suscepimus	2	007647	R-2009	
p198	In omnibus his	2	007647a	R-2009	
p198	Gloria Patri	2	–	–	
p198 ⁶⁴	<i>Miserere mei Deus*</i>				
p198	<i>Deus misereatur nostri*</i>				
p198	<i>Levavi oculos*</i>				
p198	<i>Ad te levavi*</i>				
p198	<i>Nisi Dominus aedificaverit*</i>				
p199	<i>Kyrie Christe Kyrie*</i>				
p199	<i>Nos qui vivimus</i>				
p199	<i>Deus tu conversus</i>				
p199	<i>Convertere Domine usquequo</i>				
p199	<i>Ostende nobis Domine</i>				
p199	<i>Domine exaudi*</i>				
p199	<i>Misericors Deus qui omne genus humanum ... resurrectionis adoptio</i>				
p199	<i>Deus qui nos melius in domo luctus</i>				
p199	<i>Exauditor omnium Deus exaudi nostrorum fletuum voces</i>				
p201	Conditor alme siderum	II	008284		
p203	Te lucis ante terminum	IV	008399		Beata nobis gaudia

⁶³ p. 196. rubr. *Tunc sacerdos subinfert psalmum De profundis, et prosequitur alternatim cum choro et sub psalmo aspergat et turificet corpus. Finito psalmo accipit vexillum crucis et signet tribus locis, primo in fronte, secundo in pectore, tertio in tibiis dicendo Signum sanctae crucis, et hoc tribus vicibus choro semper respondente Amen, et post tertiam repetitionem sacerdos subinfert Oremus (...) Revertentes ad ecclesiam sive ad chorum cantantes responsorium Memento mei.*

⁶⁴ p. 198. rubr. *Cum autem ad chorum venerint ordinate stando legant hos psalmos (...). Et post quemlibet psalmum dicatur Gloria Patri. Postea fiant prostrationes legendo Kyrie (...)*

Pagina	Pars	Festum	Hora	Functio
p204	Hymnarium	Ad primam per totum annum	P	H
p206	Hymnarium	[Ad tertiam per totum annum]	T	H
p207	Hymnarium	[Ad sextam per totum annum]	S	H
p208	Hymnarium	[Adventus Domini]		H
p212	Hymnarium	In die Nativitatis Domini usque Circumcisionem Domini		H
p215	Hymnarium	Ad completorium	C	H
p216	Hymnarium	[Ad primam]	P	H
p218	Hymnarium	[Ad tertiam]	T	H
p219	Hymnarium	[Ad sextam]	S	H
p220	Hymnarium	De sancto Stephano protomartyre	X	H
p225	Hymnarium	De sancto Ioanne evangelista	X	H
p228	Hymnarium	In Epiphania Domini	X	H
p230	Hymnarium	De sancto Paulo primo [eremita]	X	H
p234	Hymnarium	De sancto Antonio	X	H
p236	Hymnarium	Sabbatis diebus post Epiphaniam Domini	X	H
p238	Hymnarium	Sabbatis diebus post Epiphaniam Domini	V2	H
p242	Hymnarium	In Purificatione beatae Virginis Mariae	V1	H
p244	Hymnarium		C	H
p246	Hymnarium		L	H
p248	Hymnarium		P	H
p250	Hymnarium		T	H
p251	Hymnarium		S	H
p252	Hymnarium	In Quadragesima	X	H
p255	Hymnarium	In Quadragesima	C	H
p258	Hymnarium	In Quadragesima diebus dominicis	X	H
p262	Hymnarium	In Annuntiatione beatae Virginis	X	H
p264	Hymnarium	De Passione Domini	X	H
p267	Hymnarium	Sabbatis diebus in octava Paschae	X	H
p269	Hymnarium	Sabbatis diebus in octava Paschae	V2	H
p273	Hymnarium	Sabbatis diebus in octava Paschae	C	H

Pagina	Incipit	Modus	Cantus ID	Numerus Melodiarum (antiphonae, responsoria)	Ad Notam (hymni)
p204	Iam lucis orto sidere	IV	008328		Beata nobis gaudia
p206	Nunc Sancte nobis Spiritus	IV	008354		Beata nobis gaudia
p207	Rerum Deus tenax vigor	IV	008382		Beata nobis gaudia
p208	Veni Redemptor gentium	I	a06505		
p212	A solis ortus cardine	II	008248		
p215	Te lucis ante terminum	II	008399		A solis ortus cardine
p216	Iam lucis orto sidere	II	008328		A solis ortus cardine
p218	Nunc Sancte nobis Spiritus	II	008354		A solis ortus cardine
p219	Rerum Deus tenax vigor	II	008382		A solis ortus cardine
p220	Stephano primo martyri	I	008395		
p225	De Patre Verbum prodiens	I	830095		
p228	Hostis Herodes impie	II	008248:08		A solis ortus cardine
p230	Ordo sanctorum militum	II			Deus tuorum militum
p234	Nova procul et veteri	III			Gaude mater ecclesia
p236	Deus Creator omnium	II	008292		
p238	Lucis Creator optime	IV	008337		
p242	Quod chorus vatum	I	008378		
p244	Lux mundi beatissima	III	830401		
p246	Quem terra pontus aethera	I (g)	008375		
p248	Iam lucis orto sidere	I (g)	008328		Quem terra pontus
p250	Nunc Sancte nobis Spiritus	I (g)	008354		Quem terra pontus
p251	Rerum Deus tenax vigor	I (g)	008382		Quem terra pontus
p252	Ex more docti mystico	I	008300		
p255	Christe qui lux es et dies	I	830070		
p258	Aures ad nostras deitatis	IV	008269		
p262	Ave maris stella	I	008272		
p264	Vexilla Regis prodeunt	I	008410		
p267	Chorus novae Ierusalem	II	830063		
p269	Ad cenam agni providi	III	008249		
p273	Te lucis ante terminum	III	008399		Ad cenam agni

Pagina	Pars	Festum	Hora	Functio
p273	Hymnarium	Sabbatis diebus in octava Paschae	P	H
p275	Hymnarium	Sabbatis diebus in octava Paschae	T	H
p276	Hymnarium	Sabbatis diebus in octava Paschae	S	H
p277	Hymnarium	De sanctis tempore paschali	X	H
p279	Hymnarium	De sancta Cruce	X	H
p282	Hymnarium	De Spinea Corona Domini	X	H
p284	Hymnarium	In Ascensione Domini	X	H
p288	Hymnarium	In Ascensione Domini	Proc	H
p290	Hymnarium	In Ascensione Domini	C	H
p291	Hymnarium	In Ascensione Domini	P	H
p292	Hymnarium	In Ascensione Domini	T	H
p293	Hymnarium	In Ascensione Domini	S	H
p294	Hymnarium	In die Pentecostes	X	H
p297	Hymnarium	In die Pentecostes	Proc	H
p299	Hymnarium	De Sancta Trinitate	X	H
p300	Hymnarium	In festo Corporis Christi	X	H
p304	Hymnarium	Sabbatis diebus per totam aestatem	X	H
p306	Hymnarium	De sancto Ioanne baptista	X	H
p313	Hymnarium	De sanctis apostolis Petro et Paulo	X	H
p317	Hymnarium	[In Visitatione beatae Virginis]	X	H
p320	Hymnarium	De sancta Maria Magdalena	X	H
p323	Hymnarium	De sancta Anna	X	H
p326	Hymnarium	De sancto Dominico	X	H
p329	Hymnarium	De Transfiguratione Domini	X	H
p332	Hymnarium	De sancta Afra	X	H
p335	Hymnarium	De sancto Laurentio	X	H
p339	Hymnarium	De Assumptione Mariae	X	H
p343	Hymnarium	De sancto Stephano	X	H
p347	Hymnarium	De sancto Augustino	X	H

Pagina	Incipit	Modus	Cantus ID	Numerus Melodiarii (antiphonae, responsoria)	Ad Notam (hymni)
p273	Iam lucis orto sidere	III	008328		Ad cenam agni
p275	Nunc Sancte nobis Spiritus	III	008354		Ad cenam agni
p276	Rerum Deus tenax vigor	III	008382		Ad cenam agni
p277	Vita sanctorum decus angelorum	I	008412		
p279	Salve Crux sancta salve	II	008388		Aurea luce
p282	Aeterno Regi gloriae	II			Chorus novae Ierusalem
p284	Festum nunc celebrae	IV	008303		
p288	Iesu nostra redemptio	II	008331		
p290	Te lucis ante terminum	II	008399		Iesu nostra redemptio
p291	Iam lucis orto sidere	II	008328		Iesu nostra redemptio
p292	Nunc Sancte nobis Spiritus	II	008354		Iesu nostra redemptio
p293	Rerum Deus tenax vigor	II	008382		Iesu nostra redemptio
p294	Veni Creator Spiritus	IV	008407		
p297	Beata nobis gaudia	IV	008273		
p299	O lux beata Trinitas	IV	008358		Lucis Creator optime
p300	Sacris sollemniis inclyta	IV	830301		Festum nunc celebre
p304	O Pater sancte mitis	IV	008361		
p306	Ut queant laxis	I	008406		
p313	Aurea luce et decore	II	008268		
p317	In Mariam vitae viam	IV	830161		Exsultet caelum laudibus
p320	Lauda mater Ecclesia	I	830375		
p323	Lucis huius festa colat	I	830201		Ave maris stella
p326	Gaude mater Ecclesia	III	830447		
p329	Gaude Mater pietatis	II	830131		
p332	Gaude civitas Augusta	III (c)	830 129		Novum sidus emicuit
p335	Martyris Christi colimus	II	008347		
p339	Gaude visceribus mater	II	008307		
p343	Gaude mater Hungaria	III (c)	a01215		Novum sidus emicuit
p347	Magne pater Augustine	II	830207		Urbs beata Ierusalem

Pagina	Pars	Festum	Hora	Functio
p350	Hymnarium	De sancto Michaelae archangelo	X	H
p353	Hymnarium	De omnibus sanctis	X	H
p356	Hymnarium	De sancto Martino	X	H
p359	Hymnarium	De sancta Elisabeth	X	H
p361	Hymnarium	De sancta Katherina	X	H
p363	Hymnarium	De sancto Nicolao	X	H
p366	Hymnarium	De apostolis	X	H
p368	Hymnarium	De uno martyre	X	H
p371	Hymnarium	De martyribus	X	H
p374	Hymnarium	De uno confessore	X	H
p376	Hymnarium	De virginibus	X	H
p379	Hymnarium	De dedicatione ecclesiae	V	H
p384	Appendix	[In die Rogationum]	X	A
p385	Appendix	[In die Rogationum]	X	W
p385	Appendix	[In die Rogationum]	X	Or
p386	Appendix			Patrem
p387	Appendix	De beata Virgine Maria		A
p387	Appendix	De beata Virgine Maria		A
p388	Appendix			Patrem
p390	Appendix	Dominicale et de sanctis		Patrem
p392	Appendix			Patrem
p392	Appendix			Patrem
p393	Appendix	[De beata Virgine Maria]		Or
p393	Appendix	[De beata Virgine Maria]		Or
p393	Appendix	[De beata Virgine Maria]		Or

Pagina	Incipit	Modus	Cantus ID	Numerus Melodiarii (antiphonae, responsoria)	Ad Notam (hymni)
p350	Christe sanctorum decus	IV	008279		O Pater sancte mitis
p353	Christe Redemptor omnium	I	008276		
p356	Martine confessor Dei	II	008344		
p359	Novum sidus emicuit	III (c)	830226		
p361	Ave Katherina martyr et regina	I	830040		Ave maris stella
p363	Exsultet aula caelica	IV	830118		
p366	Exsultet caelum laudibus	III	008301		
p368	Deus tuorum militum	II	008294		
p371	Sanctorum meritis inclyta	I	008390		Inventor rutili
p374	Iste confessor	I	008328		
p376	Virginis proles	IV	008411		
p379	Urbs beata Ierusalem	II	008405		
p384	Petite et accipietis	8	004279	Ant-8447	
p385	Ostende nobis Domine				
p385	<i>Omnipotens sempiternae Deus cunctarum rerum conditor ... qui ad usum humanum fructum frumenti vini et olei ... grandinisque et frigoris ac vermium nocumento conserva ... ad aeterna gaudia mereamur</i>				
p386	Patrem omnipotentem* (Credo IV.)				
p387	Ave Regina caelorum	6	001542	Ant-6194	
p387	Regina caeli laetare	1	004597	Ant-1421	
p388	Patrem omnipotentem (Credo IV.)				
p390	Patrem omnipotentem (Credo I.)				
p392	Patrem omnipotentem*				
p392	Patrem omnipotentem*				
p393	<i>O clementissima Virgo Maria suscipe hoc rosarium album</i>				
p393	<i>O clementissima mulierum Virgo Maria suscipe hoc rosarium rubeum</i>				
p393	<i>O dulcissima et nobilissima creaturarum Virgo Maria suscipe hoc rosarium aureum</i>				

Gilányi Gabriella

A kantuále kottaírásai

Bevezetés: könyvműfaj, kutatástörténet

A Czesztochowai kantuále lapjairól feltáruló hangjelzések színes kavalkádja rögtön jelzi a kötet olvasójának, hogy nem egyetlen kéz által végigírt énekeskönyvet tart a kezében. A fő notátor művészi hatású kottasorai és a használók utólagos följegyzései között éles a kontraszt: a hangjelzések nem egyenletes minőségűek és nem is ugyanahhoz a típushoz tartoznak. Mindezek dacára olyan kottaírást nem tartalmaz a forrás, amely esetében kizárható a pálos eredet – nagy valószínűséggel mindvégig pálos környezetben őrizhették-bővíthették a könyvecskét használói.

A kötetben csaknem tucatnyi kottaíró kéz különíthető el egymástól (lásd az *1. táblázatban*: 1–10.), s bár a sok kézírás a középkori kódexeknek is általánosan jellemző vonása, a későbbi liturgikus zenei gyűjtemények esetében még alapvetőbb jellegzettség: rávilágít a kantuále/kancionále liturgikus könyvtípusának hétköznapi, használati jellegére, közösségi mivoltára, bővíthetőségére és sajátos bővítési módjaira.¹

Ahogy a leírótól és a későbbi használóktól származó hangjelzések, úgy a könyv tartalma is rétegzettséget mutat; jól rekonstruálható, miként gyarapodott a könyvbe foglalt használati dallamkészlet egy processzionále-himnárium törzsanyag mentén a használó közösség igényei szerint. A hangjegyírások regisztrálása, majd vizsgálata egyfelől betekintést nyújt egyetlen egyházi intézmény 16. századi liturgikus zenei szokásaiba, másfelől a rétegek felfejtése élénk képet rajzol a korabeli liturgikus könyvkultúra és zenei írásbeliség általános tendenciáiról, fokozatos átalakulásáról. A forrás kottáinak segítségével nyomon követhető – s ez tanulmányunk témájához szorosabban kapcsolódik –, milyen lépések útján adta át a helyét a 15–16. század fordulójának pálos kódex-díszírása a kurzív zenei folyóírásnak, illetve milyen típusú kottázási lehetőségek kínáltak a rend számára a magyarországi egyházi intézményrendszer szétzilálódása után.²

Elsőként a könyvtípus kérdését kell érintenünk. A papíralapú gyűjteményes liturgikus énekeskönyvek³ kora újkori divatja mögött dilemmák sora és egy kény-

A tanulmány az MTA Lendület Digitális Zenei Fragmentológia projekt és a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézetének Régi Zenetörténeti Osztályán.

¹ A könyvműfajról bővebben lásd Papp Ágnes, „Cantionalia – liturgische Bücher retrospektiven Inhalts aus dem spätmittelalterlichen Ungarn”, in Zsuzsa Czagány – Eva Veselovská ed., *Notated Sources from Medieval Europe and Medieval Hungary. Transregional Research and Online Database Building* (Bratislava–Budapest: Institute of Musicology of the Slovak Academy of Sciences, Institute of Musicology, Research Centre for the Humanities, 2020), 87–100.

² Tudniillik az oszmán betörést követően.

³ E kézírattípus közvetlen előzményei a magyar egyházi központtól távolabb eső egyházak számára készült, illetve magánhasználatú kottás kéziratok, mint például a Patai graduále (16. század közepe; Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Fol. Lat. 3522), a Csíksomlyói kancionále →

Kottairások	Oldalszám	Tartalom	Kor (cca)
1. „Fő kéz”	p. 15–132 p. 143–386 p. 201–384	Processzionále Halotti szertartás Himnáríum	16. század első fele
2.	p. 133–137	tonárius	16. század első fele
3.	p. 134–137	tonárius	16. század első fele
4.	p. 14 p. 384	De Sancta Anna antifóna: <i>Petite et accipietis</i>	16. század közepe
5.	p. 1–12 (hozzákötött kvaternió)	Szuffrágium-antifónák	16. század közepe
6.	p. 14 p. 386	antifóna: <i>Iesus Nazarenus Rex Iudaeorum</i> Credo (<i>Patrem omnipotentem</i>)	17. század
7.	p. 140	antifónák: de Prophetis (<i>Sustinuimus pacem et non venit</i>), de Esther (<i>Domine rex omnipotens libera</i>)	16. század közepe
8.	p. 387	Mária-antifónák (<i>Ave regina, Regina caeli laetare</i>)	16. század közepe-vége
9.	p. 388–392	Credo (<i>Patrem omnipotentem</i>)	16. század közepe-vége
10.	p. 392	Credo (<i>Patrem omnipotentem</i>)	16. század közepe-vége

1. táblázat. A kantuále kezéi: a másolók és a használók

szerű döntés tapintható. A tiszta könyvműfajok helyett a 16. században a liturgiához kissé lazábban kapcsolódó egyszólamú szertartásénekek gyűjteményes egybefoglalásának igénye merült fel, nyilván a gregorián ének fokozatos visszaszorulása következtében. A kötetben eltérő tematikus részek, tételek sorozata (szuffrágiumok, processziós énekek, halotti szertartás, himnáríum, tonárius, előénekesnek szánt intonációjegyzék, ordinárium, Jeremiás-lamentációk etc.) követik egymást, s a tradicionális processzionále és himnáríum mellett újabb kompozíciókat (például népszerű Mária-antifónákat, miseordináriumot, új szuffrágium-tételeket, új ünnepek zenei anyagát) is belefoglalhatták a könyvekbe.

A tartalom változatosságára, egyúttal bővíthetőségére magyarázatul szolgál a liturgikus zenei könyvtípusok funkcióváltása, a korábbi monumentális kódexformátum eltűnése is.⁴ 1526 a hazai könyvkultúra általános hanyatlását hozta

(16. század eleje; Șumuleu-Ciuc/Csíksomlyó, Ferences kolostor könyvtára, A V 5/5252), Erdélyi graduále (1534; Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Fol. Lat. 3815), Nyitrai graduále (16. század eleje; Bratislava/Pozsony, Slovenský národný archív, 67), de ebbe a sorba illik a szerzetesrendi eredetű Leleszi vesperále (pálos, 16. század; Sopron, Állami Levéltár, „Kézirat 93”), a szegedi Premontrei kancionále (1516; adatait lásd a 17. lábjegyzetben) és kantuálénk is. Ugyancsak ebbe a vonulatba tagozódnak be a későbbi kántorkönyvek, lásd például a Czerey János-énekeskönyvet (1634–1651; Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Oct. Hung. 1609.).

⁴ Noha a pálos rend forrásai között nem találkozunk monumentális kottás díszkódexekkel (a 15. század végének pálos könyvméretei megegyeznek a 15. század eleji esztergomi–pozsonyi →

magával, a könyveket használó egyházi intézmények elszegényedését vagy pusztulását, amely a középkori zene intézményes kereteinek a felbomlásához vezetett.⁵ (1526 egyúttal a középkori pálos központ, Budaszentlőrinc lerombolásának éve is, különösen gyászos dátum tehát a középkori pálos hagyomány szemszögéből.)

A nehéz időkből a fejlett díszkódexek helyét – jórészt kényszerűségből – szerényebb kivitelű praktikus énekeskönyvek vették át, amelyeket gondosan, hosszú időn át használtak. E kötetek nem előkelőek és drága kiállításúak, nem fejlett szkriptóriumokban dolgozó szakképzett másolók művei. Maguk a használók készítették őket gyakorlati folyó kottairással. A korábbi graduále és antifonále könyvekkel szemben a nagy arányban templomon kívüli énekanyagot közlő latin nyelvű, színes összetételű gyűjtemények a liturgikus zenei gyakorlat korabeli átalakulásának dokumentumai. A készlet gyarapodása ezekben a könyvekben csak látszólagos, a „gregorián divat” másik oldalán veszteség áll: az újabb egyházi műzenei stílusok, a többszólamú vokális és hangszeres liturgikus templomi zene ekkoriban a hagyományos gregorián ének *rovására* törtek az élre.⁶ E zenék újkeletű népszerűsége – a Trienti Zsinat döntésével összhangban – a 16–17. század folyamán a gregorián életterét beszűkítette, a régi egyszólamú dallamok a templomokból lassan kiszorultak, másodlagos funkcióba kerültek – körmenetekbe, temetésre.

Nem lehet tehát figyelmen kívül hagyni, hogy a mise- és zsolozsmaénekeket tartalmazó kötetek helyét a készlet sorvadását tükröző szerényebb, kéziratunkhoz hasonló használati könyvek foglalták el a 16. század első felében. E kötetek szinte önmagukban is kiszolgálták a korabeli egyházi közösségek tényleges (egyre korlátozottabb) egyszólamú liturgikus zenei igényeit, így volt ez még a konzervatívabb – a hagyományokat intenzívebben ápoló – közösségekben, így a pálosoknál is. A Csejtochowi kantuále ilyen szemszögből sajátos forrása zenetörténetünknek: egyfelől a pálos zenei írásbeliség képzeletbeli 16. századi magaslatán áll, másfelől alaposabb vizsgálata archaizálására is rávilágít, annak ellenére, hogy a régi esztétikus-fegyelmezett pálos kotta halványabb fényben tündökölt benne.

kódexek méreteivel), kisebbre szabott köteteiket is rendkívül magas színvonalú, bár régiesnek értékelhető kalligrafikus-gotizáló hangjelzéssel írták le a 15. században. Ez a notáció típusát tekintve a 14. századi esztergomi kottairás neumaszerkezeteinek megvastagításával létrejött stilizált retrospektív alkotás, melyben a magyar jelszerkezetek mellett (például kettős ponttal induló climacus) egy-egy metzi-német gótikus neuma (például clivis) is helyet kapott. Lásd Szendrei Janka, *Középkori hangjegyzírások Magyarországon*. Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez 4 (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1983), 74–75.

⁵ A törökök betörése mellett a protestantizmus, majd az ellenreformáció könyvpusztításának következményeivel is számolni kell a kor szegényes forráshelyzetének értékelésekor.

⁶ Lásd Gilányi Gabriella, „A latin egyszólamú liturgikus ének Magyarországon a 18. században”, in Kim Katalin szerk., *Zenei repertoár és zenei gyakorlat a 18. századi Magyarországon*. Műhelytanulmányok a 18. század zenetörténetéhez 2 (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Zenetudományi Intézet), 91–92.

Kezek és notációtípusok

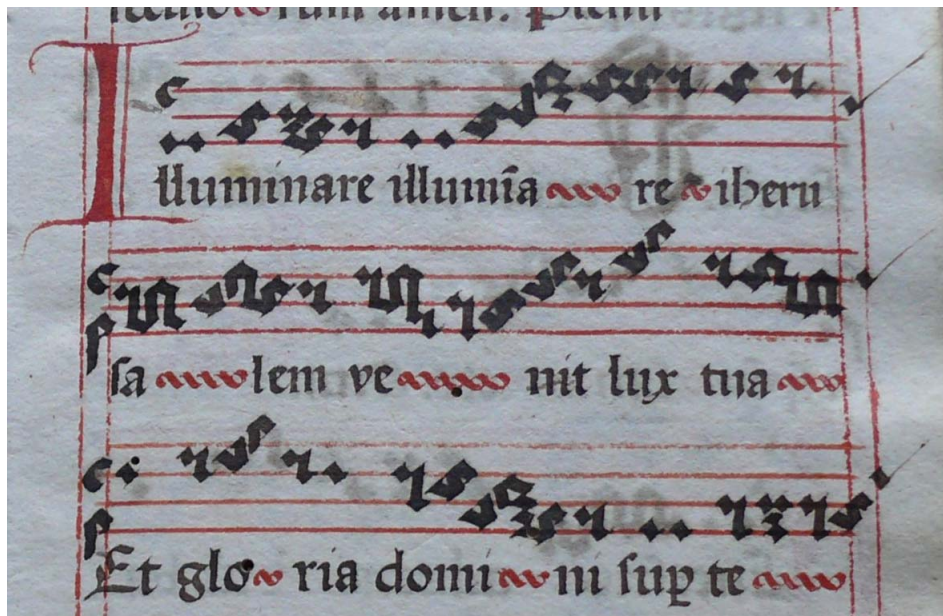
A kantuále kottaírásai jól csoportosíthatók: egyes notációk közelebb állnak egymáshoz, mások külön írástípust képviselnek. A csoportosítást el lehet végezni az alapján is, mely notációk hozhatók összefüggésbe a fő kéz igényes pálos kottájával, melyek nem, melyek tekinthetők kalligrafikusnak, melyek kurzív folyóírásnak. Az már az analízis elején leszögezhető, hogy a lejegyzések zöme szorosan kötődik a középkor konzervatív pálos-esztergomi hangjelzэшagyományához, s ez önmagában is alátámasztja a könyv pálos rendeltetését és a folyamatos pálos használatot.

A kötet legkorábbra datálható kottájának (1. kéz = „fő kéz”) kialakítása a középkori pálos írásmódra tekint vissza: a korpusz alapját, az egész kötet fundamentumául szolgáló körmeneti énekgyűjteményt – középkori pálos dallamokat – a hagyományos 15. századi rendi notáció gondosan kivitelezett, gotizált formájával írták le.⁷ A 15–132. lapok kottája bizonyosan egy képzett pálos másoló műve, akinek alkotása tudatosan idézi fel a 15. század második felének állandósult magyarországi pálos kódex-díszírását,⁸ ha annak színvonalát nem is éri el. A kantuále kottájának keletkezését a korábbi szakirodalom 15. század végi kormeghatározása helyett⁹ a 16. század első évtizedeire módosítanánk, főként a kiállítás jellegzetességeivel érvelve, és azzal, hogy a hangjelzés a későbbi keletkezéssel magyarázható elemeket is tartalmaz (lásd később). E notáció mentén szervesen kapcsolódik a fő kézhez (és a fő korpuszhoz) a halotti szertartást és a himnáriumot közvetítő két különálló nagy rész, amely a zenei paleográfiai elemzés alapján ugyanezen másoló munkájának tűnik (a kezek szerinti egységeket oldalszámmal lásd az 1. táblázatban, az egyes kottaírásokat az 1. ábrán). A neumák méretezése kisebb léptékű a halotti

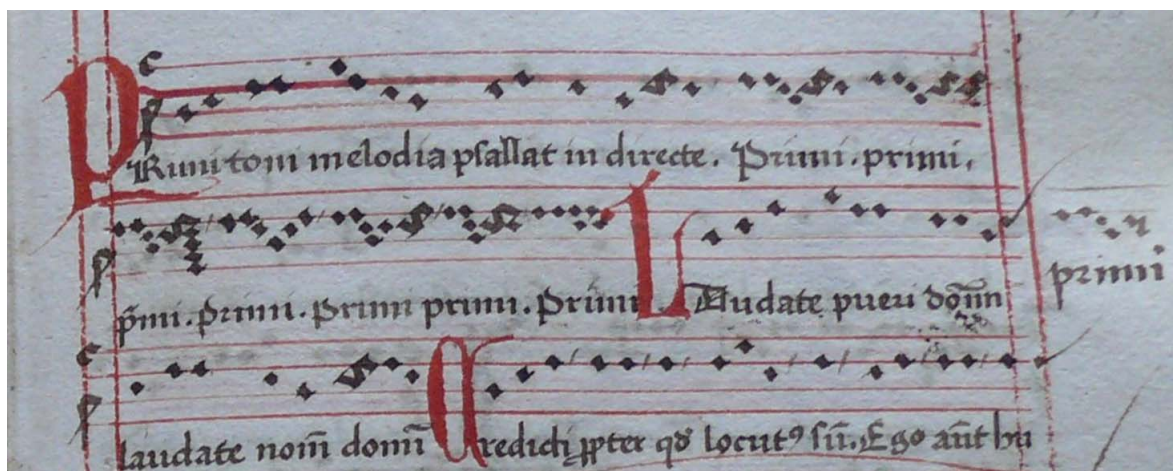
⁷ Szendrei Janka, *Középkori hangjegyzések Magyarországon*, 60–61.

⁸ Mindenekelőtt a kottás kódextörödékek útján fennmaradt jellegzetes pálos kottaírások egymást megerősítő hangjelzéseire utalhatunk. Az egyik legszebb példát az MTA Könyvtárának T 292 jelzet alatt őrzött tíz pálos graduále-törödéke kínálja. Lásd Körmendy Kinga, *A Knausz-hagyaték kódextörödékei és az esztergomi egyház középkori könyvtárának sorsa* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1979), 75–78, illetve Szendrei Janka, *A magyar középkor hangjegyes forrásai. Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez 1* (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1981), F 21. Ide sorolandó még hozzávetőleg két tucatnyi adat – a feltárásoknak köszönhetően számuk évről évre gyarapszik, legutóbb Erdélyből kerültek elő idevágó források –, többek között a budapesti Központi Papnevelő Intézet Pálos Könyvtárának lefejtett kódextörödékein látható kottaírások: Fr. l. m. 90, 97, 103, 122, 123, 124, lásd Ladislaus Mezey et alii, *Fragmenta Latina codicum in Bibliotheca Seminarii Cleri Hungariae Centralis*. *Fragmenta codicum in bibliothecis Hungariae I/2* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988). Valamennyi töredék zenei szempontú leírása, pontos tartalomjegyzéke és digitális másolata elérhető a Lendület Digitális Zenei Fragmentológia Kutatócsoport által létrehozott *Fragmenta Manuscriptorum Musicalium Hungariae Mediaevalis* weboldalon: <http://fragmenta.zti.hu/>, F678, 685, 691, 852–854. Teljes zenei kódex a 15–16. század fordulójáról őrizte meg e kottaírást, lásd a horvát Remete pálos antifonáléját: Zágráb, Metropolitanska knjiznica, MR 8. A feltárt pálos források neumakészletét gyűjtöttük ki az online Magyar Neumakatalógusban: <http://neuma.zti.hu>. A pálos kottaírás korszakairól, köztük a 15. századi gótikus-kalligrafikus pálos kottaírásról és annak teljes forrásanyagáról lásd Gabriella Gilányi, „Preservation and Creation. Plainchant Notation of the Pauline Order in 14th–18th-century Hungary”, *Studia Musicologica* 59/3–4 (2018): 399–417.

⁹ Szendrei Janka, *A magyar középkor hangjegyes forrásai*, C 46. Bővebben uő., *Középkori hangjegyzések Magyarországon*, 139–140, 22. jegyzet.

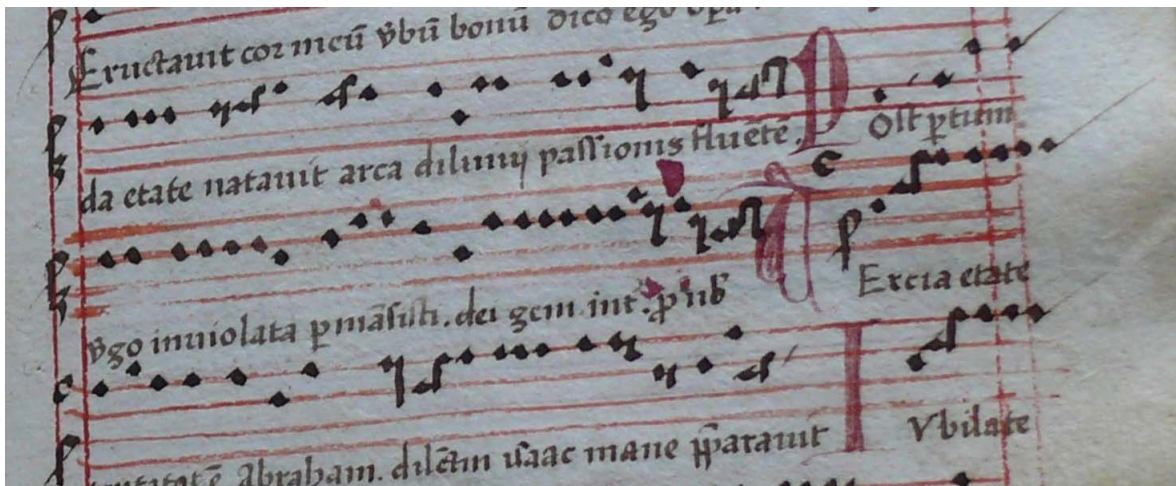

1. ábra. 1. kéz

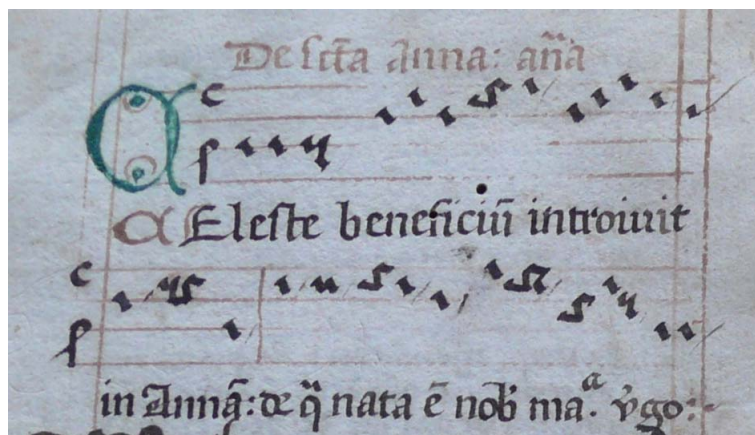

1. ábra. 2. kéz

szertartást közlő szakaszban. Az anyag fólióra rendezése, eltérő, felváltva szöveges és kottás tagolása, valamint nagy terjedelme miatt a processzionále és a himnárius kottaképe itt már nem volt tartható. Mind kronológiailag, mind szerkezetileg ehhez a notációréteghez kapcsolódik és talán valamivel későbbre tehető a tonárius kottája (2–3. kéz). Kockázatos volna ezt az írást is fő notátorunkhoz kötni, erre nincs a kottából kiolvasható bizonyíték. A tonárius lejegyzésében ráadásul két

1. ábra. 3. kéz

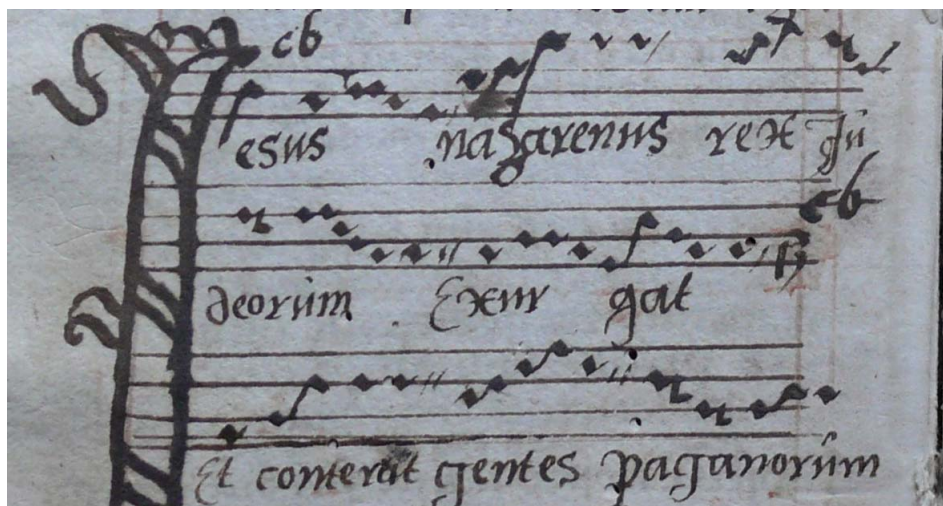
1. ábra. 4. kéz

egymással összedolgozó szkriptor azonosítható, egy kötöttebben és egy tagoltabban író (lásd a részletes elemzést alább). Az itteni tagoltabb hangjelzésre emlékeztet, de még a hagyományosabb notációkhoz sorolható a 14. és 384. oldalak archaizáló kottája is (4. kéz), amelyek mögött a kötetbeli közlési távolság dacára azonos lejegyző állhat, de a fő kéznél némileg később kerülhetett a könyvbe. E kéz a hozzákötött kvaternió utolsó lapjának elején egy Szent Annáról megemlékező antifónát (*Caeleste beneficium*), sokkal hátrébb (384. oldal) pedig egy rogációs antifónát (*Petite et accipietis*) írt a könyvbe.

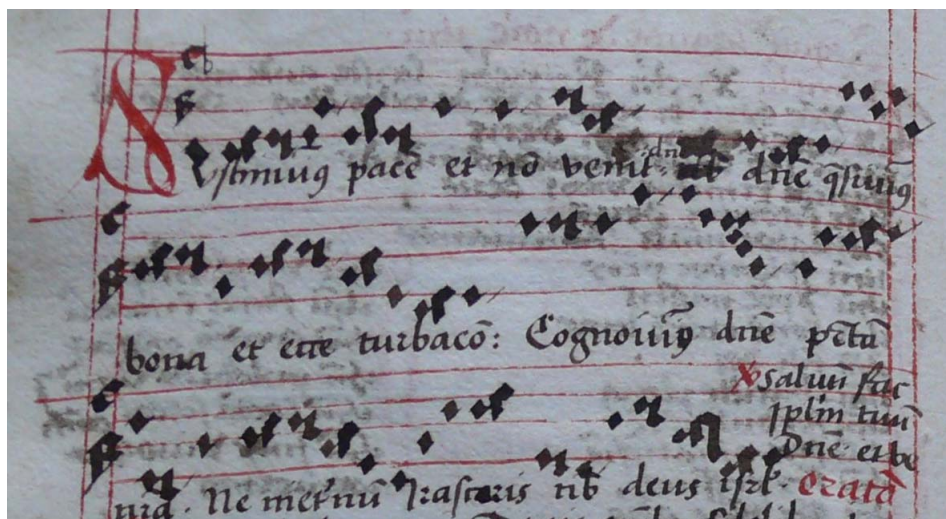
A kötet további részeiben (leginkább az első és az utolsó szakasz toldalékaiban) többféle kottaírással vegyes funkciójú tételeket jegyeztek le: megemlékező énekeket,

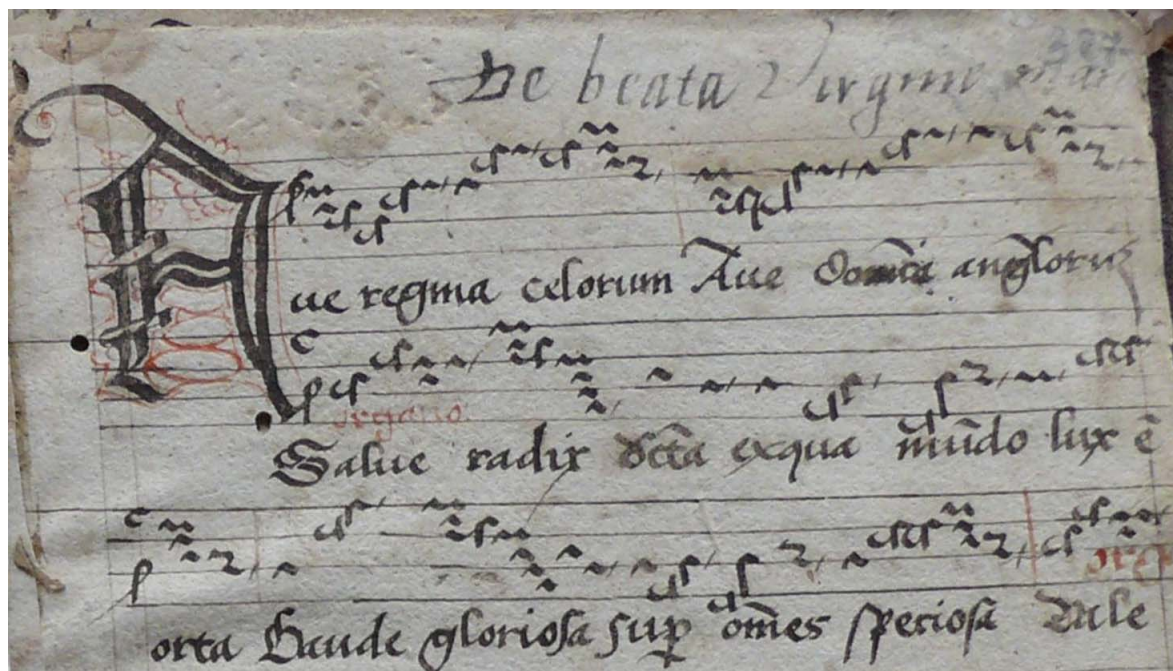
1. ábra. 5. kéz

1. ábra. 6. kéz

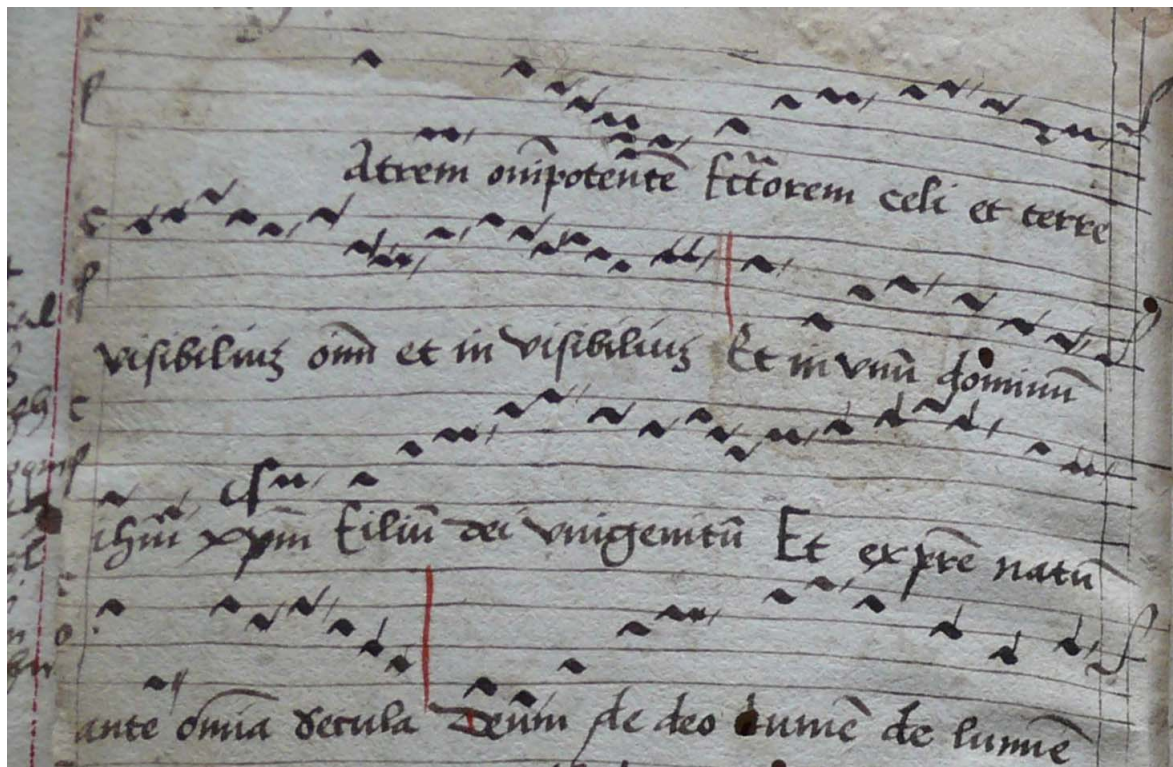

1. ábra. 7. kéz

1. ábra. 8. kéz

ordinárium-részleteket, Mária-antifónákat (ritmizált Credóra, hangszerkíséretre utaló rubrika is látható: *organo, choro*, vörös és fekete tagoló kottavonalak). Ezek többféle használati notációval – kurzív tendenciájú, tagolt szerkezetű magyar zenei

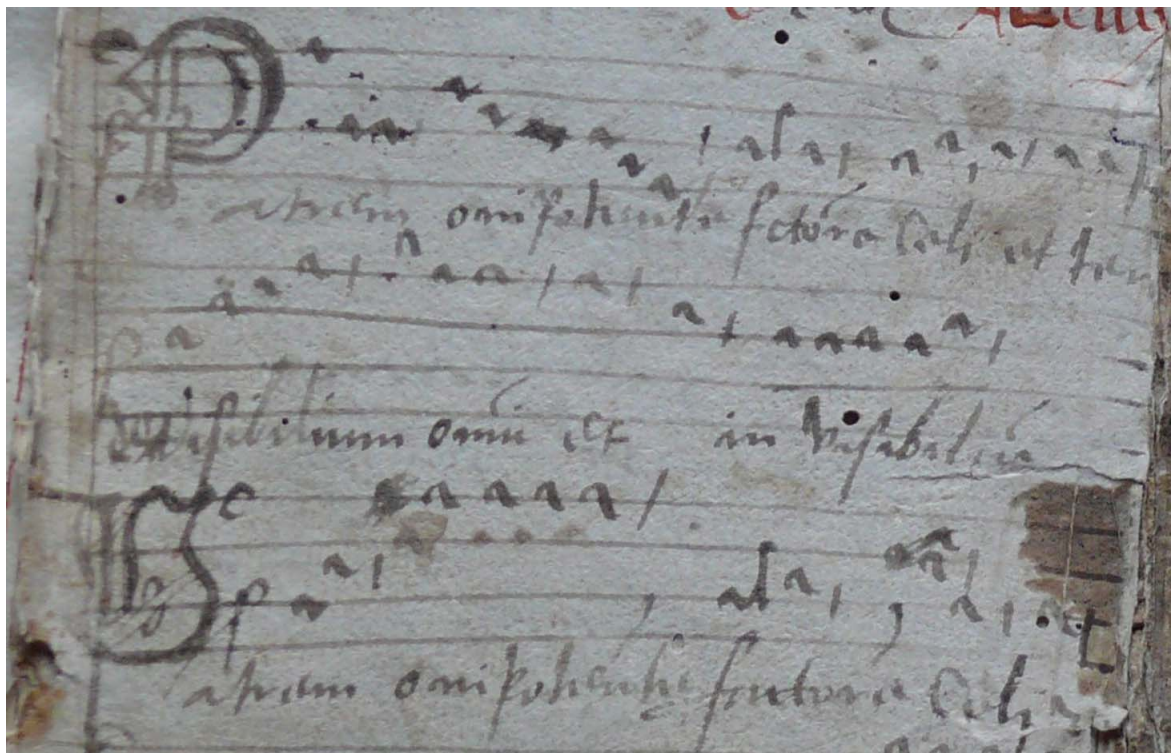

1. ábra. 9. kéz

folyóírásokkal, idegen hatást mutató kevert kottával, hazai ihletésű, menzurális elemeket is tartalmazó átmeneti írással, gótikus metzi-német keverék-hangjegyekkel – szerepelnek; elemzésünkben alább mindegyikre részletesen kitérünk.

Egyet közülük azonban már elemzésünk bevezetőjében is kiemelünk. A kötet első fasciculusa (ívfüzete) egy kvaternió; a hevenyészetten beragasztott előzéklap ennek az első lapja. Az ívfüzetben kottával szuffragium-antifónák szerepelnek: az oldalakat egy kusza vonalú, erősen tagolt, szögletes formákat hangsúlyozó notációval írták tele (5. kéz). Ezen kottairás pálos gyökerei nyilvánvalók (például jellegzetes a climacus-rajz), megformálása alapján a 16. század első felénél későbbi keletkezésére gondolnánk. Az itt látható szálkás, félkurzív írásmód ugyanis egyenesen vezet el minket a 17–18. század retrospektív pálos notációihoz. Különösen feltűnőek e kottakép párhuzamai az északkelet-magyarországi sátorlajújhelyi kolostorhoz köthető, a szakirodalomban Újhelyi pálosnak nevezett *Graduale Romanum* kottájával,¹⁰ amely kapcsolatot az énekeskönyv történetének, származásának taglalásakor kell figyelembe venni.

¹⁰ Facsimile kiadását bevezető tanulmánnyal lásd Szendrei Janka, *Graduale Romanum ad usum monasterii de Újhely (1623)*. *Musicalia Danubiana* 24 (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2010).

1. ábra. 10. kéz

Kis mérete, használati jellege és szerény kiállítása dacára a Czesztochowai kantuále páratlan forrása zenetörténetünknek, hiszen kirajzolódik belőle a pálos hangjelzésvariáns legfejlettebb állapota, ugyanakkor kottáiban a zenei írásbeliség hanyatlásának, átalakulásának, majd újrasztilizálásának lépcsőfokai is tapinthatóvá válnak.

A kantuále hagyományosabb első (1., 2., 3., 4.), és előremutató (széttagolt, kurzív) második (5., 7., 8., 9., 10.) csoportjába tartozó hangjelzések mögött – mind a teljes íráskép kidolgozását, mind a neumák apró részlemeinek analógiáit tekintve – kimutatható a magyar katolikus egyház középkori notációs hagyománya, ha egyre kisebb intenzitással is (a 6., későbbi és talán idegen hatást mutató kéz kivételével). A notációk időben tehát elég közel állnak egymáshoz. A kötet magyarországi eredete mellett érve, hogy a czesztochowai kolostorból fennmaradt egyéb pálos hangjelzett források nem ezzel a magyar gyökerű notációval készültek, sőt, a lengyel források kottaképe határozottan el is ágazik a pálos hangjelzés egykori esztergomi mintáitól.¹¹ Mindez azt is

¹¹ Például az 1506-ból való lengyel *Missale Paulinorum* [vö. Olbracht-misszale, Czesztochowa, Jasna Góra-i pálos kolostor levéltára, III-3, (R. 589)] Exsultet- és prefáció-kottáit a Közép-Európában általánosan művelt metzi-német gótikus notáció sajátosan stilizált változatával írták le. Nagyon valószínűnek tűnik, hogy ennek az írástípusnak az árnyalatai voltak használatban a középkorban a lengyel pálosoknál is. A forrás facsimile kiadását lásd *Missal of the Jagiellons of Jasna Góra. Phototypical edition*. Musica Claromontana – Studia 2, ed. Remigiusz Pośpiech (Opole–Czesztochowa: 2013).

bizonyítja, hogy a kézirat nem lehet a lengyel pálosok műve, következésképp a kötet magyar területen álló kolostorból érkezhetett a lengyel rendtársakhoz. Kézelfogható bizonyítékkal azonban csak a 141. lap bejegyzése szolgál, a czerstochowai őrzőhely és az 1601-es dátum megjelölésével.¹² A notáció legújabb vizsgálatának eredményei alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a kantuálét – más Magyarországról elkerült forrásokhoz hasonlóan – a török által feldúlt területéről menekítették, esetleg a protestáns földesurak portyái során kifosztott észak-magyarországi pálos kolostorok valamelyikéből került a lengyel pálos központ ázilumába.

A „pálos notáció” az irodalomban

Elemzésünk támasztékként szólni kell a felhasznált zenei paleográfiai terminológiáról és a kötet hangjelzésének eddigi kutatástörténetéről. A magyar pálos kottaírás szakterminus csak néhány évtizede bukkant fel önálló kategóriaként a gregorián paleográfiában, elsőként Szendrei Janka összegző munkáiban.¹³ Szendrei világtott rá, hogy a pálos remeterend küzdelmes 13–14. századi megszerveződésének idején a pálos liturgikus szokások megformálása nemcsak a rendalapító Özsébnék és kanonoktársainak köszönhetően közlőrl ismert esztergomi rítus és gregorián dallamhagyomány átvételét jelentette, hanem egy ezzel egyidejű és szilárd döntést az esztergomi kottaírás használata mellett. A középkori pálos atyák kottázása – az írást alkotó alapelemek, neumák szerkezetei, a hajlékonyan kötött írásfolyam, a függőleges pontsorok kottát meghatározó képe – a 14. századi kalligrafikus esztergomi mintákhoz nyúlt vissza, annak kifinomult, dekoratíván elrendezett írásképeben gyökerezett. Ebből a magyar gregoriánnum egyik legarányosabb, legkimagaslóbb hangjelzése bontakozott ki. A legelső időkből származó források esetében, amikor a pálos írás még szorosabban követte a mintát, nem is lehet szétválasztani az esztergomi és a pálos rendi írásváltozatot. Bizonyosan pálos provenienciájú kottás kódexeket-kódektöredékeket a rend hivatalossá válását követő kezdeti időkből – a 14. század első feléből – egyáltalán nem ismerünk, amely az önálló zenei írásbeliség lassú alakulására világít rá.

A pálos notációnak a magyar fő hagyománytól való elkülönítésére a későbbből fennmaradt források teremtenek lehetőséget. Középkori forrásaink két kivételtől eltekintve¹⁴ a 15–16. századra datálhatók, arra a korszakra, amikor a magyar egyház központi szkriptóriumában korábban kialakított és alkalmazott gördülékeny, finom formák már túlhaladottá váltak, s Esztergom maga is a gótikus kódex-keve-

¹² A possesszorbejegyzéssel, illetve a kötet lengyel földre érkezésének pontosabb körülményeivel a további kutatásnak érdemes foglalkoznia. A teljes beírás így szól: „Is liber spectat ad montem clarum Czerstochowiensem Anno Domini 1601”.

¹³ Összefoglalóan lásd Szendrei Janka, *Középkori hangjegyzések Magyarországon*, 60–61, 74–76. A pálos notáció szisztematikus, forrásközpontú bemutatását lásd legújabban Gabriella Gilányi, „Preservation and Creation. Plainchant Notation of the Pauline Order in 14th–18th-century Hungary”, 399–417.

¹⁴ A legkorábbi, 14. század végére datálható források: Szendrei Janka, *A magyar középkor hangjegyes forrásai*, F 333 (graduáletöredék, Magyar Állami Levéltár Országos Levéltára E 159/1571/25 Comit. Zemplén, 2019-ben végzett levéltári kutatásunk idején lappangott); M 46 (pálos misszálé kottás bejegyzései, Göttweig, bencés apátság könyvtára, Cod. 79 (rot) / 107 (schwarz).

rékírások fémjelezte újabb, haladóbb útra lépett.¹⁵ A hangjelzések differenciálódása tehát a 15. századra tehető; a pálos notáció ettől az időszaktól válik körülírhatóvá, felismerhetővé.

A pálosok legelső, a rend kialakulása körüli, egyúttal mindent eldöntő választásának szilárdságát négy évszázad forrásokkal dokumentálható vonulata tárja elénk: egy rendíthetetlen, a változásokra lassan és finoman reagáló, de a teljes kép alapján mégis alkotónak nevezhető hagyománytisztelet, melynek a középkor és a kora újkor évszázadain át egészen a 18. század második feléig kiindulópontja maradt a ragaszkodás az archaikus ihletésű saját írásformához. Felmerül a kérdés, mi állt a ragaszkodás háttérében. Az a tény, hogy a pálos atyák kitartottak a középkori notáció mellett az egyetemes írás- és könyvtörténetben bekövetkező változások, a középkori magyarországi intézményrendszer összeomlása, újjáépülése, az egyház reformjai dacára, egyedülálló állhatatosságról tanúskodik. Még a történeti kataliz máktól kevésbé sújtott külföldi intézmények sem voltak képesek fenntartani a régi tradíciókat. Ennek következménye, hogy a 14. századra a kontinens változatos középkori hangjelzéstérképe a kvadrát és a gótikus notációk bináris rendszerére szűkült, e kettős alkalmazás mentén osztva meg Európa gregorián kottázási gyakorlatát. Ugyanakkor gyakorlati megfontolások, takarékoság is állhatott a régi írásmód megőrzésének háttérben. Talán a világtól való elzárkózás, a kolostori remetemagányba húzódás, a szerény anyagi lehetőségek is szerepet játszottak abban, miért használták a pálosok a Trienti Zsinat után is saját középkori kottaírásukat, dallamaikat. Tudatos hagyományörzésről legfeljebb a pálosokat jobb anyagi lehetőségek között találó 18. században lehet szó, amikor középkori módra kiállított, díszes retrospektív „kódexaikbe” archaikus gregorián dallamokat írtak továbbra is, régies szerkezetű, de új módon stilizált hangjegyekkel.¹⁶

A notációk morfológiai típusainak elkülönítése mellett a kantuále kottaírásának elemzésekor mérlegelni kell még egy tényezőt, a másoló és a használók bejegyzéseinek korát. A kötet a notáció színvonalát tekintve a magyar pálos kottaíróhagyomány középkori kalligrafikus virágzását *követően* keletkezhetett. S bár a kantuále fő korpuszának kottaírása a 15. századi pálos írásmódhoz még közel áll, a kiállítás egyéb vonásai (a mértéktartó, vörös-fekete színhasználat, csak vörös kapitálisok, a papírhasználat, a könyv kiállításának puritanizmusa)¹⁷ a 15. század végénél későbbi keletkezésre utal. A pálos rendi másolók a jellegzetes középkori pálos kottát hosszú évtizedeken keresztül fenntartották – egészen addig, amíg a török betörés el nem pusztította és ki nem ürítette az ország központi területeit, e notáció termőhelyét.

¹⁵ Szendrei Janka, *Középkori hangjegyírások Magyarországon*, 76–80.

¹⁶ Összefoglalóan lásd Gilányi Gabriella, „A latin egyszólamú liturgikus ének Magyarországon a 18. században”, 117–120.

¹⁷ Könyvtípus- és könyvkiállításbeli párhuzamokat fedezhetünk fel a kantuále és például az 1516-ban leírt szegedi Premontrei kancionále szerkezete, kézirat típusa között. A könyv régi őrzőhelye: Szombathely, ferences kolostor: nr. 6264. A restaurált énekeskönyv jelenleg a Magyar Ferences Könyvtár és Levéltárban található, jelzete: Cod.med.09; vö. Szendrei Janka, *A magyar középkor hangjegyes forrásai*, C 18. A forrás hangjelzéseiről részletesen Gilányi Gabriella, „Magyar hagyomány, rendi hagyomány, politika – A »főkötős atyafiak« zenei írásbelisége a 16. századi Magyarországon”, *Magyar Zene* 57 (2019), 357–369.

A kantuále zenei paleográfiai vizsgálata alapján javaslatot tehetünk arra, mennyivel előzi meg a fő kéz kottaírása a forrásból kiolvasható 1601-es cęstochowai dátumot: ennek alapján a kötet másolását legkorábban a 16. század első harmadának végére tennénk. A fő notáció (1. kéz) korát a korábbi szakirodalmi adatok nem tisztázzák, sőt, még nagyobb árnyékot vetnek a feltehetően pontos válaszra: Szendrei Janka forráskatalógusában a kantuále (C 46 jegyzékszámmal) 15. századiként jelenik meg a korábbi irodalmi ajánlást követve,¹⁸ amely 1501-nek olvasta a könyvbe beírt egyetlen évszámot.¹⁹ E korszakolás az újabb lengyel és magyar kutatások fényében biztosan korrekcióra szorul.

A fő notáció (1. kéz), mint említettük, legkorábbi kottaírása kötetünknek, egykorú, vagy kicsit későbbi a 2–3. kotta. A független anyagok közül a 4., 5., 6., majd a 7–10. hangjelzések még későbbi időszakra, a 16. század második felére eshetnek, egyikük-másikuk talán a 17. századra utal, amelyből a könyv történetére vonatkozóan az a következtetés vonható le, hogy az énekeskönyv hosszabb időn keresztül, folyamatosan használatban állt a lengyel kolostorban is.

Az 1. notáció („fő kéz”) elemzése

Mint fentebb említettük, a fő kéz kottája (lásd *1. ábra*, 1. kéz) szoros kapcsolatot ápol a 15–16. század gótikus magyar pálos kottaírásával, érdemes tehát összehasonlító vizsgálat alá vonni fő írásunk egyes neumaszerkezeteit. A processzionále, halotti zsolozsma és himnáríum kottáját négy vastag vörös vonalból szerkesztett kottasorra írták. A szisztémákat kettőzött keretvonal indítja és zárja (a felső és alsó írástükör nincs jelezve), amely egyúttal keretbe foglalja a rasztráló hanyagul hagyott vonalait is. A kottaszisztémák indítása valamivel talán pontosabb, mint a lezárása: a lejegyző igyekezett ebből az első keretvonalból indítani a sorokat. Nem csak a vonalazás részletei, hanem a jellegzetes kettős kulcsrakás (c–f, f–b, g–c), illetve a gotizált rombusz-punctumot használó – a keretvonalból, vagyis a rekonstruált írástükörből gyakran kicsúszó – pipa alakú custos, azaz órhang is a késő középkori magyarországi forrásokra jellemző kottaelem. A kisméretű énekeskönyv lapjain mindössze hat szisztéma fért el. A fő kéz esetében a kottaszisztémák sűrűn következnek egymás után, így az énekszövegek bejegyzése nem mindig hagyott helyet a szisztémából kilépő neumáknak: tágabb ambitusú dallamnál a kottasorból kicsúszó elemek összenyomódtak.²⁰

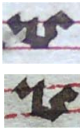

A kantuále fő hangjelzésében az összes hagyományos magyarországi neumaszerkezet megjelenik, de a jelkészlet összetételeiben felismerhetők a gótikus pálos írásmód sajátos vonásai is (lásd *2. táblázat*).

Elsőként a kötött pes, torculus, porrectus érdemel figyelmet és a kettős punctummal induló, függőleges irányú climacus, amely gyakran az esztergomi notáció

¹⁸ Elsőként: Domokos Pál Péter, „Magyar nyelvemlék Czenstochowában 1501-ből”, *Magyar Nyelv* 1966/4: 489–492; Szendrei Janka, *A magyar középkor hangjegyes forrásai*, C 46.

¹⁹ P. 141, lásd a 12. jegyzetet.

²⁰ Lásd például pp. 80–81, legalsó sorok: *unīta. filio*. A halotti zsolozsma tömörebben elrendezett anyagánál ez még szembetűnőbb: pp. 149–150.

Kéz	punctum	pes	clivis	torculus	porrectus	scandicus	climacus
1.							
2.							
3.							
4.							
5.							
6.							

2. táblázat. A notációk neumakészlete (a szemközti oldalon a táblázat jobb oldala)

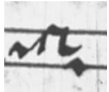
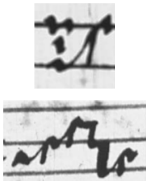

Kéz	szisztémák	pes subbipunctis	jellemző összetételek	kulcsok	custos	keretvonal
1.	4 vörös					kettős vörös
2.	4 vörös					
3.	4 vörös					
4.	4 vörös					kettős vörös
5.	4 fekete, majd vörös (p. 9-től)					egy és kettő fekete, p. 10-től kettős vörös
6.	4 fekete	-	-			kettős fekete

Kéz	punctum	pes	clivis	torculus	porrectus	scandicus	climacus
7.							
8.							
9.					-		
10.			-	-	-	-	-
ÚG							
LV							

2. táblázat. A notációk neumakészlete (folytatás) (a szemközti oldalon a táblázat jobb oldala)

bistropa neumájánál látott hurokvonallal egészül ki. A climacus kötött verzióját is használja a kottamásoló, s a hagyományosan kötött rajzú scandicust is. Másodlagosan – önállóan és összetételben²¹ – ugyancsak kimutatható a hazai késő középkori keverékírásokra jellemző, két részre tagolt alak. Esztergomi jellegzetességek az akár 5–6 hangot is egymáshoz író, ám a gótikus tollkezelés következtében a kötéseket nem hajlékony ligációban, hanem töredezetten kapcsoló, a kötés látszatát keltő

²¹

Kéz	szisztémák	pes subbipunctis	jellemző összetételek	kulcsok	custos	keretvonal
7.	4 vörös					kettős vörös
8.	4 fekete					kettős fekete
9.	4 fekete					kettős fekete keretvonal, vörös kottavonalak, vörös orgona-/chorus- jelzések
10.	4 fekete					kettős fekete keretvonal
ÚG	4 vörös					kettős vörös keretvonal
LV	4 vörös					kettős vörös keretvonal

jelösszetételek.²² E jellegzetességek mind a középkori pálos neumakészletben gyökereznek, amelyet láthatóan a 16. században is megőriztek.

A jelkészletről ugyanakkor leválaszthatók a kantuále notátorának egyéni kottaformálási megoldásai. Ezek árnyaltabb képet adnak a kottázásról, illetve segítenek abban, hogy elhelyezhessük a fő kéz írását a magyar és a pálos hangjelzéshagyomány

²²

Országos Széchényi Könyvtár, A 33

Központi Papnevelő Intézet Pálos Könyvtára, Fr. I. m. 123

2. ábra

fejlődési vonalában. Noha elsőre szép kalligrafikus kottának tűnik a fő írás, figyelmesebben vizsgálva feltárulnak hiányosságai is. Mintha a másoló az oldal nagyságához képest túl vastagra vágta volna tollát, ennek következtében összefolynak neumái, rusztikussá válnak szerkezetei. A felhasznált tinta túl erős nyomot hagy – ennek rovására írható gyakori átütése a másik oldalra. Az írásvezetés meg-megtorpanó, olykor bizonytalan, amiért részben a hordozóanyag, az érdes felületű papír a felelős. A notáció imbolyog rajta, a kelletténél több tintát szív fel, nem úgy, mint egy pergamén felület, amelyen ez a kotta bizonyára magabiztosabban mutatott volna.

A neumák felsorolását az önálló rombusz alapjellel kezdjük. Itt elsősorban az egyedül álló hangok és a szerkezetek tagjaiként szereplő hangjegyek eltérő arányai érdemelnek figyelmet, az, hogy a hajszálvékony be- és kifutóvonallal megrajzolt jel önálló, szillabikus alkalmazásakor nagyobb, mint a többhangos neumákban vagy neumaösszetételekben. Mint látható, az önmagában álló hang szabályos rombusz alakot ölt, tengelyei mentén minden irányban arányosan egyforma, szimmetrikus, mindeközben neuma részeként elvékonyodik, összepréselődik (lásd például pesben, torculusban, kötött 4–5 hangos szerkezetekben). Ennek a torzulásnak elsősorban a vonal-vonalköz által felkínált szűkösség az oka: a neumák egyszerűen túl nagyok ehhez a vonalrendszerhez.²³

Az egyazon notáción belüli különböző jelméretetek nem csak forrásunkra jellemzők. Korábbi pálos díszírásokban²⁴ is láthatjuk ezt a – helyhiányra kínálkozó – megoldást, azzal a különbséggel, hogy a rombuszokat a függőlegesen lefutó helyzetben e források másolói nem torzítják-lapítják, mint a kantuáléban, hanem kisebbre méretezik. Emellett tökéletesen arányos neumaforma jellemző a 15. század végének legfejlettebb pálos kottáira (lásd 2. ábra).

Az óriáspunctumok mögött legvalószínűbben a kódexírás fejlődéséhez kapcsolódó, Szendrei Janka által többször is hangsúlyozott gyakorlati indokok állhattak.²⁵

²³ Szendrei Janka, *Középkori hangjegyírások Magyarországon*, 73, 77–78.

²⁴ Lásd például a 8. jegyzetben felsorolt kódextörödékeket.

²⁵ Szendrei Janka, *Középkori hangjegyírások Magyarországon*, 69–70.

A 15. században a kórus már nem fejből, hanem egy állványra helyezett kottából, idővel egyre nagyobb méretű gregorián könyvből énekelt, melyet körül tudott állni, nagy elemeket kellett tehát írni.²⁶ A liturgikus könyv mérete, kiállításának gazdagsága egyúttal tükrözte a használó egyház rangját, befolyását is. A szerényebben ékített, kisebb méretű pálos kódexek esetében az igényes kottafírásnak jutott a díszítő szerep, a kódexek önmagukban mértéktartóak, régiesek, még ha a 15. században előre haladva igyekeztek is mind nagyobb neumákat írni. A 16. században a könyvméretetek csökkenését a hangok méretei láthatóan nem követik azonnal.

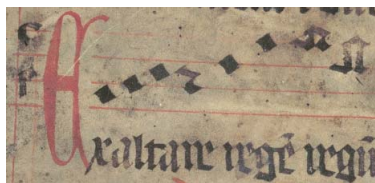
A kotta hangjainak megvastagítása és felnagyítása kompromisszumot tükröz. Az önálló hangként szerepeltetett mértani pontosságú rombuszok a kottából kiugró modern elemek, míg az összetettebb alapegységek hangelemei a régi kötött struktúrákban oldódnak fel. Ez a 14. századi esztergomi ligációkra építő, de azokat folyton meg is törő kotta²⁷ tehát egyszerre ragaszkodik a bevált esztergomi struktúrákhoz, és egyszerre innovatív is, hiszen átesett a gotizálás folyamatán, s összetéveszthetetlen, csak a pálos kódexekre jellemző arculatot öltött.

A hangok méretkülönbsége érdekes kérdést vet fel a másolás sorrendiségéről. Hogyan dolgozhatott a kottát másoló szerzetes? Az önálló és belefoglalt rombuszok közötti különbségtételt különleges módon, kétféle toll használatával lehetett a legkönnyebben megvalósítani, úgy, hogy a notátor egy vastagabbra és egy vékonyabbra vágott eszközt is használhatott a másolásakor. Egyszerűbb e munkafolyamat rekonstruálása azoknál a forrásoknál, ahol feltűnően nagy a kontraszt a két hangméret között. Itt jól látszik, hogy az íráskép részekből van megalkotva, először a vastagabb tollal írt elemek, majd a finomabb vonalú szerkezetek kerülhettek be a kottába. Kettős munkafolyamatra ezen példánknál a gyakran eltérő tintaszínből is következtethetünk, amely nyilván attól függött elsősorban, hogy sikerült a főzet (3. ábra).

A kantuále fő keze sajnos nem kínál egyértelműen értelmezhető nyomokat. A neuma-méretkülönbségek nem annyira látványosak, mint a fenti, igen meggyőző példánknál. Ráadásul a festék árnyalata sem változik, folyamatosabb előre haladásra utal. A punctum és a többhangos neumák viszonylatában nem tapasztalható különbségtétel, a clivis és a hosszabb, négy-öt hangos összetételek kisebb méretükkel a háttérben maradnak, szemben több jel méretarányával, amely arra utal, hogy ha mégis két tollat használt a másoló, a punctumot, pest, scandicust, climacust, porrectust és torculust a vastagabb tollal írta. A túl sok tinta mellett a punctum-toll kiterjedtebb használata, a scandicus- és torculus terebélyesebb megformálása is erősíti a rusztikusság érzetét. A toll kérdését nyitva kell hagynunk, a kantuále fő írása alapján nem teljesen biztos a kéttollúság, a halványulás, majd újramártás nyomai ez ellen vallanak, ahogy a hangméretek között sem szignifikáns a különbség. Az sem elképzelhetetlen, hogy a notátor a toll különböző szögű papírhoz illesztésével is el tudta érni a fenti hatást, nagyfokú koncentrációt igényelhetett részéről, ha valóban így dolgozott.

²⁶ Középkori kódexeink miniatűrái is megőrzik ezt a jelenetet, többek között a Mátyás-graduále (Szendrei Janka, *Középkori hangjegyzések Magyarországon*, C 36; Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 424, f. 41); a Filipec-pontifikále (Szendrei Janka, *uo.*, C 13; Esztergom, Érseki Simor Könyvtár 2-36-4/7864, f. 12).

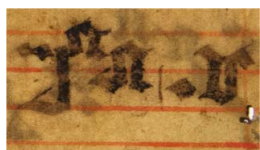
²⁷ Lásd a 22. jegyzet összetételeit.

Központi Papnevelő Intézet Pálos Könyvtára, Fr. I. m. 90

ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, Fr. I. m. 221

Központi Papnevelő Intézet Pálos Könyvtára, Fr. I. m. 120

Nacionalna i sveučilišna knjižnica,
Zágráb, R 3612

3. ábra

A 15. századi virágkort követő, már hanyatló, használati pálos hangjelzésekben (a kantuále fő notációjában is) azt látjuk, hogy a rombusz mértani pontosságá vész el először. A torlódó hangok alakjának torzulása elsősorban a függőleges irányú climacusokat érinti. A pontsorozat nem dől jobbra a metzi-német-magyar gótikus keverékíráskora jellemző módon, ehelyett a kettős hangindítást követően összepréselt punctumokkal szerepel. Olykor a két alsó pont függőleges összeírása során z-forma jön létre, amely a kurzív magyar notációkban is látható, de erre a villámformára emlékeztető z-re utalnak vissza a 17. századi retrospektív pálos kották is. A kantuále climacusában felismert villám, vagy z-forma tehát előremutató, hisz a 15–16. század fordulójának kalligrafikus rendi notációiból még nem regisztrálható. Jelenléte a kantuáléban a datálást segíti, azt támasztja alá, hogy fő kezünk a századfordulónál bizonyosan később dolgozott.

Lássuk a további különlegességeket! Más hagyományörző (például kelet-magyarországi) kottaképekben is tapasztalható, hogy a pes feltűnően testes formája nyúlánkabbá alakul olyankor, amikor nagyobb hangközt, kvartot, kvintet lép.²⁸ A fő kéz nem a kalligrafikus pest írja, a korábbi pálos s-alakú jel alsó eleme (talpa) meghosszabbodik, elvékonyodik, ezáltal a neuma alul horizontálisan szétcsú-

28

szik, kanyargósból szögletessé válik.²⁹ Ahogy más elemek esetében is feltételezhető, ez a forma a szélesebb körben művelt késő középkori periférikus magyar notációkban gyakori.³⁰

Ha a vastag vonalú pes mellé állítjuk, a clivis kicsiny mérete azonnal szemet szúr. A clivisnek minden eleme, a pont és a szár is arányosan kisebb, szinte eltörpül a neuma-rangsorban egyenrangú – tudniillik kéthangos – pes mellett, ennek valószínű okait fent taglaltuk. Még egy jellegzetesség érdemel figyelmet: a 15. századi pálos díszírás³¹ alakzatának megfelelően a kantuále clivise csúcsán álló rombuszban végződik,³² ennek tökéletesen pontos kivitelezéséhez mindig ragaszkodik a fő kéz, szemben a kötetbeli használati kottákkal, amelyekben az elvágott és a talpas forma egyenrangú alternatívának tűnik.

A pontokból álló, kettős indítású climacusról fent már esett szó, arról a formáról, amelyben a két alsó punctum összenyomása fűrészfogas-villámalakú z-formát eredményez. Korábbi pálos párhuzamokat ehhez nem találunk, hiszen mint jeleztük, a 15. századi pálos notáció szabályos, legfőlegb kisebbre méretezett lefutó hangokat szerepeltet. A kantuále climacus-formájára a 17–18. századi pálos énekeskönyvek kínálnak analógiákat. Kiemelkedik közülük az Újhelyi pálos Graduale Romanum kottaképének párhuzama, melyben a z-rajzú, villámformájú climacus meghatározó részeleme a kottának – mintha ennek alakítaná ki közvetlen előzményét a kantuále fő keze. E transzformáció nyomán jött létre a climacus resupinus forrásunkra és más, főként kelet-magyarországi notációkra jellemző formája: a climacus alsó punctuma megnyúlik és pes-szerűen rajzolódik egybe a 4. hanggal.³³

A climacus énekeskönyvünkben is látható kötött változata mellékalak, akárcsak a pálos hangjelzés régebbi emlékeiben, vagy a kalligrafikus esztergomi notációban, ahol szintén főként kettős indítású pontsorozatok uralják a kottaképet.

Peremvidéki párhuzamokat idézhetünk fel az átkötött scandicusok rajzolata láttán is, amely alak valójában nem eredeztethető másból, mint két hosszan indított, tradicionális kötésű pes egybeírásából – a közbülső vonás az első pes záró, egyúttal a második nyitó eleme. Emellett kiegészítő jelként szerepel a tagolt (két és nem három részből álló!) 15. századi scandicus-forma is, de ez ritkább, mint a kötött, és áttekintésünk szerint nem kötődik speciális dallami helyzethez.

A torculus is kétféle az elemzett kottában: egyik formájában – főként nagy hangközlépés esetén – teljesen kötött, a szekundlépéses változatban viszont a harmadik hang önálló rombuszként, egy hajszálvonallal kapcsolódik a kiinduló peshez. Különleges alkalmazás ez, melynek előképét a kerekdedebb kottaképű,

29

30 Például F 337: C 56:

31 Lásd például a 8. jegyzet forrásait.

32 Ez felvidéki forrásokban gyakori.

33

az esztergomi hajlékony formákhoz közelebb álló, archaizáló 15. századi pálos forrásokban találjuk meg.³⁴

A kottát alapvetően meghatározzák azok a 4–6 hangos szerkezetek, melyekről már szó esett: a notátor szívesen használja a hagyományosan kötött, de megtört vonalú, folyton irányt változtató hangcsoportokat: ezek a toll felemelése nélkül megrajzolt alakzatok hangfejet nem tartalmaznak, csak homogén vastagságú tollvonásokat. Sajátos megoldás ez, amely ismét a kelet-magyarországi periférikus írásmódokban köszön vissza: a vízszintes elemek megnyújtása-széthúzása, mint azt fentebb említettük, nem a szabványos pálos notáció, hanem az Esztergomtól távolabb eső hagyományörző írások sajátja elsődlegesen.³⁵ Végezetül figyelmet érdemelnek a fő kéz kisebb dallami egységeket jelző, vékony fekete tintás vonalkái és a korabeli fekete-vörös ütemvonalak, amelyek szövegi-dallami egységeket jelölnek meg a kottában. Ilyen tagolás-értelmezés a korábbi pálos forrásokban is általános.³⁶

Vizsgálódásunk érdekes következtetésekhez vezet. A kantuáléban látható kottaírás mértéktartó, szabályos alakzatai a 15. század végi – feltehetően a rendi központban, Budaszentlőrincen tökéletesített, majd innen terjesztett – pálos notáció alapos ismeretéről tanúskodnak.³⁷ Egyes elemek (például pes, climacus) azonban már hanyagabban formálódnak a kantuále leírásának idején, mintha részben a 15. századi magyar kurzív notáció, részben a hagyományörző periférikus írásváltozatok ihlették volna a lejegyzőt. A kottaírás a pálos notáció szétesésének első stádiumában

³⁴ Például Központi Papnevelő Intézet Pálos Könyvtára, Fr. l. m. 97: ; Zágráb, Metropolita

tanska knjižnica, MR 8:

³⁵ Meg kell említenünk néhány idevágó, feltehetően egyházmegyes töredéket, amelyek ezzel az eszközzel élnek, mindenképp: ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, Budapest, Fr. l. m. 221 (lásd Ladislaus Mezey et alii, *Fragmenta Latina Codicum in Bibliotheca Universitatis Budapestensis* I/1 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1983), a töredék részletes elemzését lásd online: <http://fragmenta.zti.hu/antiphonale-s-14-15-1-folio-budapest-egyetemi-konyvtar-fr-l-m-221/>, 2022. május 17. Ezen kívül: Güssing, Franziskanerbibliothek, 4/184 kötése, Csíksomlyói Ferences Könyvtár, Fragn. 53. Ide tartozó lelet még: Eva Veselovská, *Catalogus fragmentorum cum notis musicis medii aevi e civitate Schemnitziensis*, Tomus II (Bratislava: Institut für Musikwissenschaft der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, 2011), 56.

³⁶ Például Központi Papnevelő Intézet Pálos Könyvtára, Fr. l. m. 122, 123, 124, vö. <http://fragmenta.zti.hu/>, F 852–854, 2022. május 17.

³⁷ Gyöngyösi Gergely rendtörténete említi Miklós testvért, aki 1468 és 1472 között a budaszentlőrinci szkriptorok informátoraként működött – ez az adat hivatásos kottakészítő műhelyek létezésére utal a renden belül: „Frater Nicolaus succensor dictus informator scriptorum fuit.” Lásd Gregorius Gyöngyösi, *Vitae Fratrum Eremitarum Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae*. Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Series Nova, XI, ed. Hervay Ferenc (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988), *caput* 59. *Incidentia*, 10. sor. Erre hivatkozik még Mályusz Elemér, „A pálosrend a középkor végén” *Egyháztörténet* 3 (1945): 47, 75. jegyzet; Mezey László, *Paleográfia. A latin írás története* (Budapest: Tankönyvkiadó, 1962), 78; Tarnai Andor, „A magyar nyelvet írni kezdik”, in *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1984), 153. Minden jel arra mutat, hogy az anyakolostorban, a budaszentlőrinci rendház szkriptóriumában képzelhető el a legmagasabb színvonalú hangjelzés, amelyet ott 1526-ig, a kolostor lerombolásáig írhattak-fejleszthettek.

jár, amely a jelszerkezetek horizontális megnyújtásában, a pes szállás rajzában, a hosszú vonalas elemekből egybefűzött összetételekben, a climacus és bővítményei lapított punctumaiban ragadható meg.

Korábbi, pálos kottairásokkal foglalkozó összefoglalásunkban már kísérletet tettünk a rendi hangjelzések szisztematikus jellemzésére és csoportosítására.³⁸ E kutatás során tűnt fel, hogy a feltehetően távolabbi pálos szkriptóriumból származó (felvidéki, erdélyi, horvát) notációminták (közöttük említhetjük a kantuále fő írását is)³⁹ egy, a magyar egyház peremvidékéhez kötődő írástípushoz idomulnak, és *leválaszthatók* a kalligrafikus notáció csúcsteljesítményéről, a 15. századi központi pálos írásváltozatról.⁴⁰ Hogy a másolók voltak-e képzetlenebbek a távolabb eső kolostorokban, esetleg a notátorok vidéki származása, kötődése, képzettsége volt-e az oka a rendi és a helyi íráshagyomány keveredésének, vagy a notációk kora, a kurzív íráselemek beépülése játszott-e szerepet, nem tudjuk biztosan. Úgy tűnik, hogy minél messzebb kerülünk az ország központi területeitől, annál erősebb a helyi világi egyház hangjelzésének befolyása: az erdélyi kódextörédek egy csoportja például azt mutatja, alig különíthető el a pálosok írásmódjától a helyi kottairó hagyomány egy variánsa, s az azonosítás teljes kudarcra ítéltetett, ha nincs biztos liturgikus-tartalmi érv egyik vagy másik mellett. A Szendrei-katalógus F 174 töredékének notációja például pálos hangjelzésnek tűnik, a tartalmi elemzés azonban egyértelműen bizonyítja az egyházmegyes rendeltetést.⁴¹ Természetesen az sem zárható ki, hogy megrendelésre készült pálos alkotásról van szó ezekben az esetekben, esetleg egyházmegyenél állt alkalmazásban kölcsönadott pálos szkriptor, akinek az egyházmegyei előírásokat kellett követnie, de talán a saját addig követett gyakorlatát sem tudta megtagadni.⁴² A kérdés megválaszolásához a periférikus kottás források (töredékek) ezen csoportját kell tovább vizsgálni.

³⁸ Lásd Gabriella Gilányi, „Preservation and Creation. Plainchant Notation of the Pauline Order in 14th–18th-century Hungary”, 399–417.

³⁹ A következő hangjelzések tartoznak ide: Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zágráb, R 3612 (18. századi pálos processzionále 15–16. századi töredékborítója); Központi Papnevelő Intézet Pálos Könyvtára, Fr. l. m. 90; ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, Fr. l. m. 255; Csíksomlyói Ferencs Könyvtár, Sign. Inv. 744 (Czagány Zsuzsa – Papp Ágnes – Muckenhaupt Erzsébet, „Liturgikus és kottás középkori kódextörédek a csíksomlyói ferences kolostor egykori könyvtárának állományában”, in Murányi János szerk., *A Csíki Székely Múzeum évkönyve 2005* (Csíkszereda: Csíki Székely Múzeum, 2006), 149–231, Cz. Fr. 11); Központi Papnevelő Intézet Pálos Könyvtára, Fr. l. m. 120; Güssing, Franziskanerbibliothek, 4/184; Csíksomlyói Ferencs Könyvtár, Sign. Inv. 3786 (Czagány – Papp – Muckenhaupt, „Liturgikus és kottás középkori kódextörédek”, Cz. Fr. 8).

⁴⁰ Erről a 8. jegyzetben szoltunk.

⁴¹ Lásd ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, Litt. orig. 272/b (hordozókönyv), Fr. l. m. 221 (jelzet). Online: <http://fragmenta.zti.hu/antiphonale-s-14-15-1-folio-budapest-egyetemi-konyvtar-fr-l-m-221/>, 2020. március 9. A töredéken ugyan a pálosoknál is kivételes tiszteletnek örvendő Szent Ágoston zsolozsmájának részletei olvashatók – az első vesperás antifónái (a Laetare mater nostra-sorozat) és responzóriuma (Vulneraverat caritas) –, az antifónák némelyikéhez azonban nem a jellegzetes pálos, hanem az esztergomi dallamváltozat társul. Lásd Szendrei Janka, *Középkori hangjegyírások Magyarországon*, 138, 8. jegyzet; uő, „Középkori zsolozsma Szent Ágostonról”, *Magyar Egyházzene* 2 (1995), 37–47.

⁴² Ezt az izgalmas felvetést Sarbak Gábornak köszönöm.

A tonárius leíró kezei

A tonárius sűrűn teleírt kottája a fő notációhoz legközelebb álló hangjelzés a könyvben: ennek szövetében kétféle kéz mutatható ki, amely a neumaszerkezetek kötéstagolása alapján különíthető el egymástól (lásd *1. ábra*, 2–3. kéz). A 134–135. lapok alsó margóján megjelenő kiegészítés egy tartalmi hibát, a 6. tónus mintadallamának kihagyását korrigálja, de később a Magnificat-kantikum tónus szerinti dallamlejegyzéseinek kottáját is ehhez a kézhez köthetjük. Tanulságos a két írásmód egybevetése, hogy tudniillik mennyivel tagoltabb a második kéz alkotása. Világosan látszik, hány különálló vonásból épül a pes, a scandicus, és az is feltűnő, hogy a clivis szára többnyire durván levágott és nem gondos rombuszban lezárt. Sietősebb, vázlatosabb e kézírás, mint a tonárius kezdete, amely legtöbb elemében – apróságokban is, így például a pes befutó- és kifutóvonalas kialakítását tekintve – több szállal kapcsolódik a 15. századi pálos kalligráfiához. Figyelmet érdemel a kottavonalazás, a négy vonalat húzó rastrum szabálytalansága: a 2–3. kottavonal között nagyobb a távolság minden sorban. A rastrum használata a tonáriusban sietős (és másik eszközzel van szó, amely szűkebb vonalközzel dolgozik, így 10–11 kottasor beírására is van lehetőség), a vonalzó kéz megremegésekor kisiklik a szisztéma, de rögtön látható a korrekció is.⁴³

Lokalizálási kísérlet az Anna-szuffrágium és annak kottaírása (4. kéz) alapján

A kantuále tradicionális hangjegyírásainak csoportjába tartozó, 14. és 384. fóliókon felbukkanó 4. kottaírásban (lásd *1. ábra*, 4. kéz) még feltűnőbbek a periférikus magyar notációs hagyomány elemei: a vonalra ferdén felfekvő, nyújtott punctumok, a fűrészfogas, szögletes, horizontálisan kiterjedő szerkezetek s többszörös neumaformák.⁴⁴ A fő írással és a tonárius kottájával szemben viszont ez a notáció már biztosan nem szakképzett másoló műve, inkább egy helyi hagyományban iskolázott, de a tanultakat bizonytalanabban alkalmazó személyé, aki – kidolgozatlanabb munkája alapján – a közösség bármelyik tagja lehetett. Átmeneti írással van tehát dolgunk, amely szerkezetileg (kötött-szálas neumáinál fogva) az 1–3. notációkhoz áll közel, ám típusát tekintve már használói bejegyzés, ilyen értelemben pedig az 5–10. kottaírásokkal rokonítható.

E notáció szűkös jelkészletéből sajnos nem tudunk kiemelni olyan vonásokat, amelyeket leírója egyértelműen a korábbi pálos hagyományból kölcsönzött volna (lásd *2. táblázat*), ennek ellenére semmi nem zárja ki a bejegyzés pálos rendi eredetét. A 4. notációt valamivel a fő kéz írását követő időkben – talán a 16. század közepén – helyezhetjük el. A csekély minta dacára (néhány alapneumát regisztrálhatunk mindössze) figyelmet érdemel a jelek erős horizontális kiterjesztése (lásd pes, clivis, torcu-

⁴³ Például p. 173: 4. kottaszisztéma.

⁴⁴

lus, climacus), a megtört, de kötött, azaz hagyományosabb vonalvezetés, amelynek közvetlen forrásanalógiáit fent soroltuk. Mint a kurzív hatást mutató periférikus hagyományörző notációkban, itt is megjelenik a széles talpú, fordított z-re emlékeztető pes, a vonalra ferdén felfekvő, hosszúkás punctum – ennek alakja már eltér a fejlett 15. századi pálos notáció szabályos rombuszától. Különbözik a notáció szöge és a toll vágása is, kevésbé alkalmas vastag elemek rajzolására. A szillabikus alapegység (punctum) és a folyamatosan kötött, sokhangos szerkezetek méretbeli kontrasztja ezúttal nem jelentős, ilyen rövidke dallamjegyzet esetében fel sem merülhetne a két toll használata, nyilván az íróeszköz elfordításán múlt a minimális különbség. Az írásképből áradó spontaneitás és az északkeleti notációs párhuzamok alapján (főként kottás kódextörödékekre gondolunk) tehát a magyar egyház perifériájához, legvalószínűbben a kelet-magyarországi területhez kötnénk ezt az írástípust.

Az Anna-szuffragium jelenléte, amelyet a 4. kottaírás közvetít a könyv elejébe kötött kvaternió végén, fontos kérdéseket vet fel: a különleges antifónabejegyzés utalhat a könyvet ebben az időben használó egyház patrónusára. Ebből kiindulva a korábbi szakirodalom a megegyező patrocíniumú hangonyi pálos kolostort vetette fel a kötet származási helyeként.⁴⁵ A lokalizással egyfelől nagyon óvatosan kell bánni, hiszen perdöntő bizonyíték nincs a kezünkben, másfelől viszont érdemes sorra venni a lehetőségeket.

A kötet notációinak kelet-magyarországi, periférikus elemeiből kiindulva és mérlegelve az 1623-as sátoraljaújhelyi forrás és a kantuále kottájának rokonságát, a proveniencia irányát a magunk részéről legvalószínűbben Északkelet-Magyarországon keresnénk. Ezt erősítik meg a szlovák gyűjteményekben is felbukkanó, pálos eredetűnek tűnő „fűrészfogas” kottaképek. A már említett, kötött villámformákkal leírható notációtípus⁴⁶ a kantuále mellett egészen az 1623-as századi Újhelyi graduáléig dokumentálható, és ez egyértelműen az említett terület felé irányítja a figyelmet. Így akár valóban szóba jöhetne a Gömör megyei Szent Anna titulusú Hangony is, ha azt a dátumok nem zárják ki.⁴⁷ Ha a Szent Anna titulus mentén nyomozunk, a másik jelölt az eredetileg Szent Annának szentelt, majd Szűz Mária tiszteletére újjáépített

⁴⁵ Szendrei Janka, *Középkori hangjegyzérok Magyarországon*, 139–140, 22. jegyzet. Hangonyt az 1460 utáni oklevelek már nem említik, a 15. század végére talán teljesen el is néptelenedett, 1567-ben végleg felszámolták, lásd *Documenta Artis Paulinorum I. füzet. A magyar rendtartomány monostorai A-M*. Az MTA Művészettörténeti Kutatócsoportjának forráskiadványai X, szerk. Tóth Melinda, bev. Hervay Ferenc (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1975), 181. A történeti adatok tehát cáfolják, hogy egy 1530 körül keletkezett liturgikus könyv Hangonyhoz kötődött volna, különösen, ha figyelembe vesszük azt is, hogy a Szent Anna-antifóna bejegyzése a kantuále első notációjánál későbbi.

⁴⁶ Lásd Eva Veselovská, *Catalogus fragmentorum cum notis musicis mediæ ævi e civitate Schemnitzensis*, Tomus II, 56. tétel; uő., *Catalogus fragmentorum cum notis musicis mediæ ævi – Archivum nationale Slovacum*. Tomus III (Bratislava, Institut für Musikwissenschaft der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, 2014), 13. tétel; uő., *Catalogus fragmentorum cum notis musicis mediæ ævi et civitate Tyrnaviensis*, Tomus IV (Bratislava, Institut für Musikwissenschaft der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, 2015), 26. tétel. Ide sorolható a sárospataki Református Kollégium Könyvtárának Fr. 588 jelzetű, feltehetően környékbeli, azaz felső-magyarországi kolostorból származó töredéke.

⁴⁷ Lásd a 45. jegyzetet.

zemplén-hegyaljai rendház, a tokaji kolostor. A tokaji pálos házat 1567-ben már a török által felégetett kolostorok között emlegetik,⁴⁸ tehát az írások kronológiáját tekintve (fő kéz: 1526 után) ez a helyszín még éppen illik a képbe. Tokaj már a 15. század első felében károkat szenvedett, és a huszita támadások martalékvá vált. 1476-ban Szapolyai János építtette újjá,⁴⁹ s e ponton meggondolkodtató, hogy a kantuáléban szereplő Mária-énekek nem az új titulussal hozhatók-e összefüggésbe. A később beírt Anna-szuffrágiumra a 16. században már Mária-titulusú Tokaj esetében elvileg nem lehetett szükség, de nem lehet kizárni, hogy egy Anna-oltárral/kápolnával emlékezhettek az egykori védőszentre. Tokaj esetében az 1537-es év lenne a terminus ante quem, hiszen ebben az évben rombolta le az épületeket Serédi Gáspár, Habsburg-párti felső-magyarországi főkapitány. Ebből kiindulva az 1526 és 1537 közötti évtizedben jelölhetnénk meg a könyv itteni használatának idejét, még ha ez egy kicsit korainak is tűnik a kvaternió 5. keze alapján, amely megelőzi a negyediket, tehát a lejegyzés dátumát tekintve is előrébb áll.

A notációelemzés eredményei Tokajt alá tudják támasztani, hiszen az északkelet-magyarországi kolostor az Újhelyi graduále kapcsán emlegetett Sátoraljaújhely szomszédságában fekszik. A Szent Egyed titulusú újhelyi pálos rendház egyike a legkorábbi alapításoknak. A 14. századi uralkodók bőséges adományokkal támogatták, ennél fogva a környék rendházai között vezető rangra emelkedhetett. Bizonyosan rendelkezett szkriptóriummal is, így szakképzett notátorokkal, akik az 1526-ban elpusztult Budaszentlőrinc után azok között voltak, akik fenntartották a pálos íráshagyományt, sőt, a 17. századi Újhelyi graduále tükrében azt sajátos féltilizált kottairássá formálták át. Ez az írás, mint láttuk, szinte közvetlenül eredeztethető a kantuále 1–5. hangjelzéséből: mintha a két notáció egymás közeli leszármazottja volna, ugyanazon alhagyomány műve évszázadnyi különbséggel (az Újhelyi graduále alapneumáit lásd a 2. táblázat utolsó előtti, ÚG jelű sorában).

Gondolatkísérletünk vágányára visszatérve, ha a kantuále valóban a tokaji pálosoknál volt, legkésőbb 1537-ben el kellett kerülnie onnan a betörő protestáns hadak miatt. Útjának lengyel végállomását megelőzően nem lehetetlen, hogy még egy hazai megálló szerepelt a kézirat történetében, talán épp Újhely. A magyar elemeket őrző 8–10. notáció (lásd alább) azt bizonyítja, hogy magyar területen láthatták el további kiegészítésekkel a kötetet, mielőtt a lengyel atyákhoz került volna.

Használoi kottairások: az 5. kéz

Élesen elválik a hagyományos kottáktól, ugyanakkor neumakészletében magyar kötődésű az 5. kéz, a könyv sorrendjében az első hangjelzés (lásd 1. ábra, 5. kéz), amelyről az alábbiakban adunk számot.

Az ide tartozó fóliókon fekete, a 9. oldaltól vörös kottavonalazás látható – a keretvonal a 10. oldaltól vörös színű. A szisztémák négy kottavonalból állnak; ezt

⁴⁸ *Documenta Artis Paulinorum* 1. füzet, 181.

⁴⁹ Az építkezés 1468-ban kezdődött, és hosszú éveken át zajlott. Lásd *Documenta Artis Paulinorum* 3. füzet, 27.

szimpla vagy kettős keretvonal zárja le. A keret nem pontosan húzott, ahogy a notáció teljes képe, ez is hevenyészettséget sugall. A korábbi kottákkal szemben kifejezetten kurzív karakterű, több oldalon végighúzódó hangjelzést az 1–4. kötött neumákból építkező hangjegyírásokhoz képest modernebbnek értékelhetjük (ha a negyedikhez képest nem is későbbinek!), inkább a pálos hangjelzэшagyomány retrospektív, 17. századi írásmintáival állítanánk párhuzamba. Az írásképp horizontálisan elnyújtott, de a kötött hatású 4. notációval ellentétben erősen tagolt, és lendületesebben vezetett, s bár az esztergomi notáció neumái is helyet kapnak benne, a középkori hagyománnyal való végső szakítást a neumaalakzatok széttagolása és kurzív megfogalmazása mellett változékonysága is jelzi. A hangjegyeknek, így például a clivisnek számos, csaknem féltucatnyi formaváltozata különíthető el a magyar notációban gyökerező 7-es alaktól a z-formáig. Elsősorban a jel lezárása hoz létre változatokat: egyszer rombusz-alakban, másszor cseppformában, harmadszor vízszintes talpzatban végződik. A notáció nem csak rendkívül tagolt, hanem a korábbi példákhoz képest fokozottabban „fűrészfogas” kialakítású. A pontok összehúzásával már a fő kéz hangjelzése is ilyen alakzatok felé mutatott, ez a kotta azonban újabb lépést tesz előre a 17. századi pálos retrospektív források, különösen az Újhelyi graduále kottaképe felé. A kvaterniót író hangjelzés elnagyolt, nincs következetes kulcshasználát, az f-kulcsot a fecskefarok forma és egy szokatlanabb cseppformájú punctum egyaránt kifejezi. Ez utóbbi különleges: csak német, Rajna-vidéki párhuzamai ismertek.

A punctum hosszúkás, ferdén fekszik fel a vonalra, erőteljes be- és kifutóvonalai vannak. Zárlatoknál egyedi bistropha-alak is szerepel, amelyet az esztergomi notációk climacusában is látható hurok díszít – ez a fő kéz mellett még a 9. kéznél mutatható ki. Írásunkban a neumák zöme alkotóelemeire széteső forma (lásd például pes, torculus, porrectus), horizontálisan széthúzódó, széttagolt. A pes-t alkotó punctum-elemet például csak hajszálvékony kifutóvonala kapcsolja a második, kampós elemhez, amely kissé mélyebben indul a nyitó punctumnál. A climacus a hagyományos, két pontból kiinduló függőleges alakzat – ahogy láttuk, ez az írásjel a magyar pálos hagyomány legjellegzetesebb eleme, még a 17–18. században is közkedvelt. A nyitó kettőzött rombuszok nagyobb méretűek, mint a következő (2–3.) hangok, így a neuma nem dől el, a hangok villámalakzattá préselődve elférnek egymás alatt. A punctumokból építkező climacus mellett a „kötött” esztergomi forma is feltűnik mellékalakként, de ez utóbbi a 16–17. században fokozatosan kikopik a pálos hangjelzésekből: az Újhelyi graduále írásában már csak ritkán mutatható ki önálló példája. Ugyanakkor a két punctumból kiinduló climacus-forma „fűrész” változata modern és állandó jel, szinte ugyanebben az alakban jelentkezik később az Újhelyi graduále kottájában is. A scandicus a 15. század végi gotizált magyar keveréknótáció három elemre széteső, a második hangot után, hosszú vonással jelző formája még kísérletező, amely sokat formálódik az Újhelyi graduále és a 18. századi retrospektív pálos kóruskönyvek stilizált scandicusáig.

Custos is szerepel a notációban, kivéve akkor, amikor a dallam kicsúszik a zárókeretből, ilyenkor a notátornak nincs helye kiírni az őrhangot. A custos alakja kétféle: az első sor végén a menzurális notációkban látható őrhang-forma tűnik fel, amelyet később a gotikus pipaalakzat vált le.

Mint említettük, az írás legfeltűnőbb jellegzetessége a clivis sokféle kiképzése, e formaváltozatokból elsősorban a talppal ellátott variáns emelkedik ki. A másik alak rombusz-végződésű, ám itt a függőleges tengelyre állítás korántsem magától értetődő, mint a fő kéz hangjegyeiben. A notátor az oldalakon előre haladva egyre sietősebben rója a sorokat, ennek következtében gyarapodnak a clivis alakváltozatai, s a z-alak alsó tagja is egyre íveltebb-lendületesebb lesz.

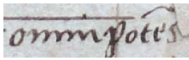
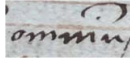

Összességében úgy értékelhetjük, hogy az 5. kéz írásmodora a retrospektív pálos notációk felé hidat képező, átmeneti jelenség. A középkori pálos notációhoz képest rendi jegyei alig felismerhetők, viszont az Újhelyi graduále kottájától visszatekintve nagyon is illik az átalakuló képbe. Mivel a kvaternió elején szerepel, a 4. notáció elé datálhatjuk.

Kurzív használói kották

Leválasztva a fenti típusokról, a kantuále 6., 8., 9., 10. kottaírásai különálló csoportba sorolhatók: valamennyi kurzív kottaírás (lásd *1. ábra*, 6–10. kéz). Némelyik fegyelmezettebb (például a 8. kéz), s van olyan is, amelynek kottájára az írás gyors tempójából és a leíró ügyetlenségéből fakadó rendezetlenség, elnagyoltság jellemző. A *Iesus Nazarenus Rex Iudaeorum* kezdetű antifóna lejegyzése (6. kéz) ez utóbbira példa.⁵⁰ A notáció nemcsak a fenti hagyományörző pálos írásmódoktól különbözik élesen, hanem a kantuále kurzív kottái közül is kilóg, a kötetben talán a legalacsonyabb színvonalú írás.

A lejegyző esetlegesen, kapkodóan rója a hangjegyeket és az énekszöveget a kvaternió utolsó oldalának végén megmaradt üres helyre. Sajnos kevés a vizsgálható neuma, ennek ellenére nyilvánvaló, hogy ugyanez a kéz jegyezte be a 386. oldalra a Credo-dallamrészletet is – az f-kulcs és a pes tökéletesen egybevágó alakja erre utal. Az énekszövegek betűi nyújthatnak támpontot annak eldöntéséhez, ugyanarról a kézről lehet-e szó: az analógiák alátámasztják az összefüggést.⁵¹ A betűdízítéshez hasonlóan (vö. kezdő I kapitális), a lejegyző a szöveg- és kottaírásban sem gyakorlott, még csak gondosságra törekvés sem jellemzi, a tételek írásba foglalását tartja szem előtt. Mégis fontos számunkra kéznyoma, mert olyan elemekből építi fel lejegyzését, amely a nyomára is vezet. A kotta jobbra döntött pes neumái beszédeselek: a két nyomatékos hangot mintegy végpontokként vékony vonallal köti össze a notátor,⁵² a magyar íráshagyománytól idegen módon. Ezt a pes-t nem találjuk meg sem a kalligrafikus, sem a kurzív magyar íráshagyományban, karakterisztikus eleme viszont Közép-Európában a cseh notációnak. Mit kereshet a kantuáleban ez az idegen neumákkal, elnagyoltan odavetett bejegyzés? A kezek tulajdonosa cseh

⁵⁰ A *Iesus Nazarenus* különleges antifónáról bővebben lásd Jakub Kubieniec e kötetben közölt tanulmányát.

⁵¹ A betűk formálása nagyon hasonló: → , →

⁵² Egyes esetekben a kötés sikertelen, feltehetően az írás gyors tempója miatt:

notációt is ismerő környezetből érkezhettek, gyorsírásán talán származása hagyott nyomot. Bonyolítja a képet, hogy az írás nem tisztán cseh típus, feltűnik benne a gótikus metzi-magyar keveréknotáció két ponttal induló, lefelé jobbra haladó climacusa, s a kantuále más hangjelzéséből ismert talpas clivis alakja. Olyan fajta elegyet látunk, amely magyarnak kevésbé tekinthető, de késői nemzetközi pálos jegyzetként el tudjuk képzelni. A scandicus három tollvonásos kiképzése is a hazai gótikus keverékírásmód jellegzetes alkotóeleme.

Kiképzésüket tekintve egyöntetűen formált alapneumák is találhatóak az alapkészletben: a torculus és porrectus a kurzív magyar használati írásnak megfelelően tagolódó forma, még ha elemei idegen ihletésűek is: a torculus második hangjának vékony ferde vonalas bevezetéséről, csetlő-botló formájáról ismét cseh analógiák jutnak eszünkbe. A kottaképből kirajzolódó neumaösszeállítás figyelemre méltó keverék, amely paleográfia-történetünk egyik feltáratlan terepére kalauzol – a cseh-magyar keverékírásokra hívja fel a figyelmet, amelyeket az utóbbi időben mind a kalligrafikus, mind a kurzív íráshagyományból ki tudunk mutatni.⁵³ Példánk is azon speciális keverékkottáink sorát gyarapítja, amelyek a cseh hagyománnyal élenkben érintkező Felső-Magyarországról származhatnak, egy feltehetően ott iskolázott lejegyzőtől. E bejegyzés nagy valószínűséggel már a lengyel pálos kolostorban került könyvünkbe, ahol nem írtak magyar pálos hangjelzést – a tucatnyi írás közül ez áll a legtávolabb a magyar kottavariánstól, és feltehetően ez az énekeskönyv legkésőbbi kottázása.

A kantuáléban feltárt kurzív hangjelzések mind az esztergomi tradícióban gyökerező gyorsírások. Ahogy Szendrei Jankától megtudtuk, a magyarországi szerzetesrendek közül egyedül a pálosoknál bizonyítható e jellegzetes kottairás folyamatos művelése,⁵⁴ a kantuále bejegyzésein kívül a Leleszi vesperále és a Pálos rituále bizonyítja ezt.⁵⁵ A 8. kéz (387. lap) Mária-énekeket (*Ave Regina caelorum, Regina caeli laetare*) beíró kottájában gondosan kivitelezett magyar kottás folyóírás látható, jól követhető a mozdulatrend, egységesek az alapneumák, amelytől a kottázás egyes apró esetlegességek ellenére is rendezett benyomást kelt.

Érdemes összevetnünk a részelemeket a pálos eredetű Leleszi vesperále kurzív hangjegyeivel (lásd 2. táblázat, utolsó, LV jelű sor). Az írásszerkezet, írástechnika nagyon közeli, minden alapneuma megfeleltethető egymásnak, csak a részletekben láthatók különbségek. A vesperále notációja finomabb-törékenyebb benyomást kelt, a hajszálvonalak óvatosak, a struktúrák egységesek, igényesen formáltak, a notáció összességében begyakoroltabb. A kantuále lendületes gyorsírásában a neumák egyben tartása kevésbé cél. Az ívelt-rajzos formák mögött ugyanakkor a leíró egyénisége, íráskészsége, kreativitása is tapintható. A kurzív írásmozzanatok többé-kevésbé egységesek, és követik a korabeli hazai kurzív hangjelzés struktúráit. Egyedül a scandicus rajzát említhetjük kivételként: ebben a 15. századból örökölt, tagolt formát ismerhetjük fel (tudniillik egy vonalas középső elem próbálja a kötés érzetét kelteni).

⁵³ Cseh hatást mutató 15. századi kalligrafikus kódexeink egy része feltehetően nagyszombati forrás. Lásd Gilányi Gabriella, „Új Graduale Strigoniense-töredékek”, in Kim Katalin szerk., *Zenatudományi Dolgozatok 2019–2020*, előkészületben.

⁵⁴ Lásd Szendrei Janka, *Középkori hangjegyírások Magyarországon*, 86.

⁵⁵ Lásd Szendrei Janka, *A magyar középkor hangjegyes forrásai: C 77 és C 35*.

Ugyanebbe a csoportba sorolhatjuk a 9–10. hangjelzést is (lásd 2. táblázat). Előbbi a miseordinárium dallamaiban feltűnő menzurális hangjegyeket („semibrevis-virga”) is magában foglal. Punctumai légy láb-mintázatúak. Többhangos neumái kerekded elemeket is tartalmaznak, mint a 8. hangjelzés, de írásképekre vastagabb vonalvezetés jellemző. A két kurzív írás jelkészlete tökéletesen egybevághat mind a 8. lejegyzés, mind a Leleszi vesperále kottájával, s mindkettőnek alkotórésze az a kettős ponttal induló climacus-forma, amely a magyar proveniencia biztos jele.

Másféle benyomást kelt a 7. kéz írásmódja: fegyelmesebb és egységesebb, mint az iménti kurzív írásmódoké. Talán a 141. lap félkurzív kottája áll a legközelebb a regionálisan elterjedt metzi-német gótikus hangjegyíráshoz, azaz metzi-német és magyar hagyományból eredeztethető hangjegyeket is tartalmaz.

A gótikus írásokra jellemzően a 7. notációban minden neuma tagolt alakban jelenik meg a clivis kivételével, amely 7-es alakú és egybeírt. Az énekeskönyv legtöbb hangjelzésével szemben ebben az írásban tagolt a pes, a torculus és a porrectus is. Nincs azonban híján a kotta magyar elemnek sem: a climacus kettős ponttal indul, az utána eső hangot alul-középen helyezi el a notátor, majd meglepő módon a pontsor lezárása jobbra csúszik, az utolsó punctum kikerül a függőleges irányzék-ból. Ennek eredményeként jellegzetes alak jön létre, amely nem ismeretlen: analógiáit a periférikus hagyomány félkurzív példáiban, például Erdélyben találhatjuk meg.⁵⁶ Korábbi magyarországi előzményei vannak a három mozzanatból felépülő scandicusnak is: a középső elem egy hosszabb tollvonás, amely a késő középkor megannyi hazai kötődésű gotizáló kottairásának alapeleme. A vastag tollvonások révén kompozíciója egységesebbnek hat, jóllehet az írástechnika a zenei folyóírásból is merít ihletet. Az írásképek fegyelmesebbé leginkább a pes és torculus esetében bomlik meg, mivel a feszes vonások mellett hajlékonyabb, hullámosabb elemek is láthatók. A punctumokhoz nem gótikusan csúcsos vonás, hanem kampós kötőelem kapcsolódik; a gyorsírás során a hangot alkotó felső rész horizontálisan széthúzódik.

Összegzés

A notációk áttekintése után következtetéseinket az alábbiakban foglalhatjuk össze:

1. A kantuále kottairásainak többsége – kettős kivételével (6–7. cseh és metzi-német-magyar gótikus keverék) – közvetlenül kapcsolódik a középkori magyar pálos hangjelzések hagyományához. Középkorból örökölt magyar neumaszerkezetek azonban mindegyik notációban kimutathatók, a rendi gyökerek maradványaként. Az írástípusok minőségi különbségei jelentősek lehetnek a hangjelzés korától, a leíró iskolázottságtól, a lejegyzés eredeti funkciójától (tudniillik szakszerű másolás vagy jegyzetelés) függően. Ugyanakkor azt is vélelmezzük,

⁵⁶ Lásd például Csíksomlyói kancionálé: Szendrei Janka, *A magyar középkor hangjegyes forrásai*,

F 45: Erdélyi graduále:

hogy keletkezési korukat tekintve a notációk nincsenek nagyon távol egymástól, azaz a könyv készen, vagy majdnem készen érkezett a lengyel kolostorba.

2. A fő kéz jelkészletében is megjelennek a középkori periférikus (korábban északkelet-magyarországi kódextöredékeken látható) hagyományörző kottaírások egyes elemei, amelyek a kézirat eredete utáni kutatások irányait is kijelölhetik. A notációk összetételeinek szálas-vonalas rajza, az önálló punctum hosszúkás, ferde formája, esetleg felnagyítása, a climacus préselt-kötött alsó punctumai, a pes elnyújtása, a fűrészfogas, villám alakú postpunctum-formák tartoznak ide. Ez utóbbi az 1623-as (Sátoralja)újhelyi pálos Graduale Romanum egyik legjellegzetesebb neumája, így felmerült a szorosabb kapcsolódás lehetősége e forrás és a kantuále egyes hangjelzései (1., 5.) között. A periférikus különlegességek közé sorolandók a kantuále utólagos notációinak középkori kurzív magyar kottából eredeztethető elemei is, a postpunctumok vonallá simítása, a z-alakú pes, talpazattal ellátott clivis, a climacus részleges jobbra döntése.
3. A fő kéz notációját a korábbi 15. századi datálás helyett a 16. század első felére módosítanánk, több megfontolásból. Ezt bizonyítja a papírvizsgálat, az újszerű könyvtípus, a kiállítás szintén újkeletű puritanizmusa, egyszerű díszítése, a pálos pontelemek helyett a lapított pontokból „fűrészfogassá” alakított szerkezetek, néhány kottakép emblematisz figurái. Mindennek tükrében kijelenthető, hogy a kantuále fő hangjelzése nem 15. századi kalligrafikus kottaírás, hanem későbbi, *retrospektív* hangjelzés.
4. A 6. notációban cseh neumák szúrnak szemet, melyek alátámasztják az északi provenienciát, s a korábbi vélekedésekkel szemben a kurzív notációk élénk közép-európai keveredéséről árulkodnak a középkor után is. Nem elképzelhetetlen, hogy ez a notáció már Czesztochowában került be a könyvbe forrásunk legelnagyoltabb, legidegenebb, legfiatalabb írásaként.
5. A kantuále fő notátora nem valamely központi pálos szkriptórium szakavatott mestere volt, hanem e hagyaték egyik vidéki megőrzője, továbbvivője. 1526 után a könyv másolása már csak egy védettebb térségben képzelhető el; Magyarország északi része már csak emiatt is elképzelhetőbb a kézirat származási helyeként, mint a középső vagy déli országrészek.

A Czesztochowai kantuále színes zenei írásmintái egységes vonulatba illeszthetők a pálos kottaírás-fejlődés átmeneti, középkoriból újkoriba átvezető korszakában. Mintha a notációk egyetlen folyamat állomásaiként vonulnának fel, a leíró kezek dokumentálják azt az utat, amelyen e notáció a középkor után továbbhaladt.

Az egyes hangjelzések értékelését ugyanakkor megnehezíti, hogy az időben előre haladva egyre inkább kétféle intézmény sejlik fel a háttérben: a pálos szerzetesrendi és helyi egyházmegyes hagyomány. A kettőt pusztán a notációelemzés alapján nehéz szétválasztani. A könyvben megjelenő periférikus notációk között árnyalt kapcsolatrendszereket feltételezhetünk, láthatóan sok-sok változat élt egymás mellett, egymásra hatva, szétválasztásuk a kutatás jelenlegi fázisában nem lehetséges. Talán gyarapítható a jövőben az a forrásanyagunk, amely a késő gregorián hagyományörző notációk további differenciálását teszi lehetővé, egyszersmind homályos foltokat is megvilágít ismeretlenebb liturgikus zenei forrásaink eredettörténetében.

Jakub Kubieniec

Megjegyzések a kantuále datálásához, eredetéhez és a lengyel pálos hagyományhoz fűződő kapcsolatához

A Jasna Góra-i Levéltár magyar kézírata – AJG Ms I-215 (583 R) – egyike annak a néhány trentói zsinat előtti pálos forrásnak, amelyek zenei anyagot is őriznek.¹ E könyvet változatos és heterogén tartalma miatt általában kancionálnak vagy kantuálnak nevezik. A kézíratra először Domokos Pál Péter figyelt fel, akinek érdeklődését a benne feljegyzett magyar nyelvű imádság keltette fel.² Szerinte e forrást a 15. században másolták. Ő a kézirat 141. oldalán található, annak częstochowai jelenlétét megerősítő tulajdonosi bejegyzésben szereplő dátumot 1501-nek olvasta. Hasonló megállapításokkal találkozunk más magyar kutatók munkáiban³ és a Jasna Góra-i levéltár zenei könyveinek Paweł Podejko által összeállított katalógusában is.⁴ 1970-es kiadatlan doktori disszertációjában Bolesław Bartkowski szintén a 15.

¹ A tanulmányban a következő rövidítéseket használtuk:

ACrac – *Antiphonarium Cracoviense* (Kraków, Biblioteka Krakowskiej Kapituły Katedralnej, ms. 52)

AgCrac – *Agenda Cracoviensis*

AKiel – *Antiphonarium Cracoviense* Kielcéből (Kielce, Biblioteka kapitulna, ms. 1)

APau – *Antiphonarium paulinorum* (Zagreb, Metropolitanska knjižnica, MR 8)

AStrig – *Antiphonarium Strigoniense* („Isztambuli Antifonále”, Istanbul, Topkapı Sarayı Müzesi, Deissmann 42). Vö. Adolf Deissmann: *Forschungen und Funde im Serai. Mit einem Verzeichnis der nichtislamischen Handschriften im Topkapu Serai zu Istanbul*. Berlin, Leipzig, 1933.

CPau – *Cantuale* (Częstochowa, Archiwum Jasnogórskie, I-215 [583 R])

LPau – *Liber precum* (Częstochowa, Archiwum Jasnogórskie, I-1 [577 R])

OFM – *ferences Antiphonarium* a klarisszák glogówi kolostorából (Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, IF 398)

PPau – *Processionale paulinorum* (Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Oct. Lat. 794)

PStrig – *Psalterium Strigoniense* („Budai Psalterium”, Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, Ms. I. 3c). Vö. Körmeny Kinga – Lauf Judit – Madas Edit – Sarbak Gábor, *Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár és a Városi Könyvtár kódexei*, *Fragmenta et Codices in Bibliothecis Hungariae VII–A*, Esztergom–Budapest: Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, Akadémiai Kiadó, Országos Széchényi Könyvtár, 2021, 59–62.

² Domokos Pál Péter, „Magyar nyelvemlék Czenstochowában 1501-ből”, *Magyar Nyelv* 4 (1966), 489–492.

³ Lásd többek között: Szendrei Janka, *A magyar középkor hangjegyes forrásai*, Műhelytanulmányok a magyar zenetörténehez 1, Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1981, C46; Szendrei Janka, „Die Geschichte der Graner Choralnotation”, *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 30 (1988), 231; Farkas Domonkos, „The main research results of Pauline Liturgical Chant in Hungary”, in Remigius Pośpiech (ed.), *Liturgia w klasztorach paulińskich w Polsce. Źródła i początki*, Musica Claromontana – Studia 1 (Opole: Wydział Teologiczny Uniwersytetu Opolskiego, 2012), 422.

⁴ Lásd Paweł Podejko, „Katalog tematyczny rękopisów i druków muzycznych kapeli wokalnoinstrumentalnej na Jasnej Górze”, *Studia Claromontana* 12 (1992), 839.

századra datálta a kéziratot, viszont a 141. oldalon szereplő dátumot 1601-nek olvasta.⁵ Végül a kantuále, a Jasna Góra-i misszálé (AJG Ms III-3 [589 R]) és a *Rubrica Generalis ordinis fratrum Eremitarum Sancti Pauli primi Eremitae* (F. Ungler, Krakko 1536) virágvasárnapi szertartásainak összehasonlítása alapján Robert Bernagiewicz a kézirat későbbre („16. századra?”) datálását javasolta.⁶ Mivel a könyv papír ívfüzetekből épül fel, a datálásával kapcsolatos vita a vízjelek elemzése alapján eldönthető annak ellenére, hogy a kézirat formátuma és állapota (220×140 mm) megnehezíti a vízjelek lerajzolását és vizsgálatát.⁷ Két alig látható, egymástól különböző vízjelet, amelyeknek csak fele őrződött meg a 197. és 391. lapokon, nem lehetett azonosítani. Három eltérő vízjel szerepel a 3/4–9/10 (körbezárt horgony, fölötte csillaggal), 189/190–191/192 (körbezárt mérleg ovális serpenyőkkel) és 333/334–335/336 (körbezárt mérleg egyenes serpenyőkkel, fölötte csillaggal) oldalakat tartalmazó leveleken. Ezekkel azonos vízjeleket nem sikerült találni, de hasonlók gyakran szerepelnek a 16. század elején előállított papírokon.⁸ A kézirat datálása szempontjából legfontosabb a legtöbb ívfüzetben felbukkanó vízjel – körbezárt horgony, fölötte csillaggal.⁹ A csillag dupla kontúrú, a horgony gyűrű alakú nyílásának markáns rajzolatával; ilyen csak kétszer jelenik meg a népszerű vízjelgyűjteményekben: egy 1519-re (Briquet 482) és egy 1526-ra (Piccard 119072) adatolt papíron.¹⁰ A kantuále vízjele, legalábbis amennyire megfigyelhető, az utóbbival tűnik azonosnak. A kéziratot nagy valószínűséggel a 16. század első negyede után másolták, és legkésőbb 1601-ben került Częstochowába.

A könyv magyar eredete vitathatatlan. Erre a 393. oldalra bejegyzett, fentebb említett magyar imádságból, a sajátos szóhasználatból (többek között a „chorator” kifejezés előfordulásából)¹¹ és az esztergomi notációból következtethetünk.¹² A lengyel pálosok, úgy tűnik, nem alkalmazták ezt a fajta zenei hangjelzést, amint az

⁵ Bolesław Bartkowski, *Śpiewy procesji palmowej w polskich rękopisach liturgicznych (XIII–XVIII w.)*, publikálatlan doktori disszertáció, Instytut Muzykologii KUL, 77–78. Robert Bernagiewicz-től származó adat, „Dramatyzacje procesji Niedzieli Palmowej u paulinów”, in Remigius Pośpiech (ed.), *Liturgia w klasztorach paulińskich w Polsce*, 296.

⁶ Robert Bernagiewicz, *Dramatyzacje procesji*, 301.

⁷ Jakub Kubieniec, *Średniowieczne rękopisy liturgiczne z archiwum jasnogórskiego*, in Remigius Pośpiech (ed.), *Liturgia w klasztorach paulińskich w Polsce*, 138.

⁸ Például hasonló méretű mérlegek egyenes serpenyővel és csillaggal: Piccard 117155 (1513), 116962 (1506), 117192 (1511), 117209 (1509), 117120 (1506). Vö. <https://www.piccard-online.de/sitemap.php?sprache=> (2022. február 3.).

⁹ A vízjel mintegy 40 bifólión szerepel.

¹⁰ Charles-Moise Briquet, *Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier* vol. 1, Paris: Alphonse Picard et fils, 1907; Piccard online: <https://www.piccard-online.de/detailansicht.php?PHPSESSID=&klassi=006.002.002&ordnr=119072&sprache> (2022. március 3.).

¹¹ Lásd 59. o.: „choratores decantent psalmum...”. A latin „chorator” kifejezés, úgy tűnik, csak magyar forrásokban szerepel, például *Liber ordinarius Agriensis*, 1509, f6v („Choratores pausent”), *Ordo et ritus sanctae metropolitanae Ecclesiae Strigoniensis*, Viennae 1560, f. 57v („Choratores... incipient hymnum”), f. 75v („Post haec choratores compleant totam Laetanium”).

¹² Ennek a notációnak a pálos változatát (a kantuáléból származó példákkal együtt) Gilányi Gabriella tárgyalja, „Preservation and creation – Plainchant Notation of the Pauline Order in 14th–18th-century Hungary”, *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 29/3 (2018), 399–418.

Ie - sus Na - za - re - nus Rex Iu - dae - o - rum
 ex - sur - gat et con - te - rat gen - tes pa - ga - no - rum
 et prae - stet vi - cto - ri - am po - pu - lo Chri - sti - a - no - rum,
 ut lau - de - tur o - mni - pot - ens De - us in sae - cu - la sae - cu - lo - rum. [A - men.]

1. példa. *Iesus Nazarenus* antifóna (CPau, 14. o.)

a Jasna Góra-i misszáléban (AJG Ms III-3 [589 R]) és az oporówi imádságoskönyvben (AJG MS I-1 [577 R]) fennmaradt kevés zenei bejegyzés alapján megítélhető.¹³ A magyar notáció mind a kantuále törzsanyagában (A kéz: 1–13. o., B kéz: 15–386. o.), mind pedig a későbbi kezek kiegészítéseiben (14., 140., 386., 387., 388–392. o.) megjelenik. Ez utóbbiak egy része feltehetően a század második feléből származik. A kézirat valószínűleg nem sokkal a tulajdonosi bejegyzésben megadott dátum (1601) előtt érkezett Jasna Górába, s úgy látszik, nem ott egészítették ki.¹⁴ A könyv eredetére és elsődleges használati helyére utalhat a 14. oldalon bejegyzett *Iesus Nazarenus Rex Iudaeorum* antifóna. Ezt a darabot a kézirat szuffrágiumokat és az ezekhez tartozó verzikulusokat és könyörgéseket tartalmazó első felének végére írták be (1. példa).¹⁵

A tétel minden bizonnyal a lengyel obszerváns ferences Gielniówi Boldog László (1440 k.–1505), a híres prédikátor és költő szerzeménye, aki élete nagy részét a varsói Szent Anna konvent szerzeteseként élte le.¹⁶ Rendtársának, Jan z Komoro-

¹³ Lásd Remigiusz Pośpiech (ed.), *Mszal Jagiellonów z Jasnej Góry. Wydanie fototypiczne / Missal of the Jagiellons of Jasna Góra. Phototypical edition* (Opole-Częstochowa: Wydawnictwo i Drukarnia Świętego Krzyża, 2013 <https://tezeusz.pl/wydawnictwo/wydawnictwo-i-drukarnia-swietego-krzyza>); Jakub Kubieniec, „Paulite liturgy in medieval Poland: sources and peculiarities” / „Liturgia paulińska w średniowiecznej Polsce: źródła i osobliwości”, in Remigiusz Pośpiech – Erwin Mateja (eds.), *Liturgy and music in the history of the Pauline order*, Musica Claromontana – Studia 6 (Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, 2018), 13–35, 37–53.

¹⁴ A leragasztott előzékeken olvasható bejegyzéseket feltehetően szintén Magyarországon írták. A hátsó leragasztott előzékre másolt imádságokban a rózsafüzér titkai három színnel kapcsolódnak össze (*rosarium album*, *rosarium rubeum*, *rosarium aureum*): hasonló felosztás szerepel Sylvester János 1527-ben Krakkóban kinyomtatott *Rosarium Celestjében*, vö. Németh S. Katalin, *Egy elveszettnek hitt Sylvester-nyomtatvány*, Irodalomtörténeti Dolgozatok 136 (Szeged: Szegedi Tudományegyetem, 1981).

¹⁵ A kantuáléban az utolsó „Ámen” hiányzik. Átírásunkban a hiányzó szakaszt a zágrábi (remetei) pálos antifonáléből (APau) pótoltuk.

¹⁶ Boldog László műveinek kiadásairól és vizsgálatáról lásd: Wiesław Wydra, *Władysław z Gielniowa. Z dziejów średniowiecznej poezji polskiej* (Poznań: Bestseller, 1992).

wának (Komorow-i Jánosnak, 1465 k.–1536) a krónikája szerint a kegyes fráter „sokéves prédikátori tevékenysége során mind az egyházi év, mind a szentek ünnepeihez írt beszédeiben felhasználta témaként a *Ihesus Nazarenus rex Iudaeorum* ígét [...], és ő szerezte a *Ihesus Nazarenus* éneket a pogányok ellen.”¹⁷ Az antifóna lengyel obszerváns ferencesekhez köthető kéziratokban, valamint Gielniówi László boldoggá avatási eljárásának irataiban maradt fenn.¹⁸

A török veszély Lengyelországon kívül is népszerűvé tette – bemásolták egy a havelbergi székesegyházból származó kéziratba és az augsburgi Szent Ulrik és Afra apátság processzionáléiba is.¹⁹ A kantuále mellett azonban számunkra különösen fontos az antifóna négy magyar forrása:²⁰ a remetei (?) pálos antifonále, Zagreb, Metropolitanska knjižnica, MR 8, p. 812–814,²¹ a zágrábi egyházmegyéből származó 1647-ben készült Agenda (*Rituale Blasii Medvedich*), Kalocsa, Főszékesegyházi Könyvtár, ms. 302 (olim 215), f. 151v–152r (zenei notáció nélkül).

- *Processionale Zagradiense* 1697-ből, Zagreb, Metropolitanska knjižnica, VII-104, f. 40v.
- *Processionale Zagradiense* 1698-ból, Zagreb, Metropolitanska knjižnica, MR 108, f. 35v–36r.

Az antifóna szövege és dallama meglehetősen állandó formában hagyományozódott. A zágrábi pálos antifonále és a processzionálék (valamint az Agenda) a „paganorum” szó helyett a „Turcarum” változatot tartalmazzák. A kantuále a „paganorum” alakot őrzi, de szoros rokonsága a horvát változattal tetten érhető a dallamvariánsokban. A változatok közötti regionális különbségek leginkább a „populo” szó zenei kidolgozásában figyelhetők meg (2. példa). Itt a kantuáléban, a zágrábi forrásokhoz hasonlóan, az első szótag rövidebb melizmát kap, majd a dallam a „(po-)pu-lo” végén kettős *c*-n zár.

Ez az antifóna hiányzik a fennmaradt lengyel pálos forrásokból. Nem szerepel sem a 16. századi oporóvi imádságoskönyvben (LPau) felsorolt szuffrágiumok

¹⁷ „Et per multos annos sue predicacionis utebatur temate tam de tempore, quam de sanctis, Ihesus Nazarenus rex Iudeorum et secundum ethimologiam prefati tituli, predicaciones suas cum devocione et populi edificacione perficiebat, cantumque Ihesus Nazarenus ipse confecit contra paganos”, *Memoriale ordinis fratrum minorum a fr. Ioanne de Komorowo compilatum*, Xavenus Liske – Antonius Lorkiewicz (eds.), Monumenta Poloniae Historica 5 (Lwów: W Komisie księgarni Gubrynowicza i Schmidta, 1888), 292. Lásd még: Wiesław Wydra, *Władysław z Gielniowa*, 43; a lengyel forrásokból származó szöveg kritikai kiadása itt olvasható: 218–220.

¹⁸ Wiesław Wydra, *Władysław z Gielniowa*, 218–219.

¹⁹ Jakub Kubieniec, „O antyfonie ‘Iesus Nazarenus rex Iudeorum’ bł. Władysława z Gielniowa”, *Muzyka* 66 (2021/1), 3–25.

²⁰ Ágnes Papp, „Eine liturgische Handschrift mit Tonar der Zagreber Diözese aus dem 17. Jahrhundert”, *De musica disserenda* 9 (2013/1–2), 108, 119. Hálásan köszönöm Papp Ágnesnek, hogy megosztotta velem a zágrábi források fotóit, s számos rájuk vonatkozó értékes adatot hozott a tudomásomra.

²¹ Az itt szereplő antifóna kiadása: László Dobszay – Janka Szendrei (Hrsg.), *Antiphonen 1–3*, Monumenta Monodica Medii Aevi V (Kassel: Bärenreiter, 1999), nr. 3113. Online elérhető a *Melodiarium Hungariae Medii Aevi Digitale* oldalon: <http://melodiarium.zti.hu/cantus-officii/Ant-3113> (2022. március 31.)

Cantuale Paulinorum PL-CZ I-215	
Antiphonale Paulinorum HR-Zmk MR 8	
Processionale Zagrabiense HR-Zmk 108	
Processionale Zagrabiense HR-Zmk VII-104	
„Antiphonarium” bernardinum PL-Kc 3608	
Cantionale bernardinum PL-Kb 33RL	
Processionale, Augsburg D-Mbs clm 4325	
Antiphonarium, Havelberg D-B Ms. theol. lat. fol. 318	

2. példa

között,²² sem a 18. és 19. századi kancionálékban.²³ Így kérdés, vajon közreműködtek-e a lengyel pálosok a darab Magyarország közvetítésében.

A *Iesus Nazarenus rex Iudaeorum* antifóna öt ismert magyar feljegyzése közül négy Zágráb környékén másolt kéziratban maradt fenn. Ez adhat fogódzót a Czesztochowai kantuále provenienciájának meghatározásához, azonban a pálos források nagyarányú pusztulása óvatosságra int e tekintetben.

A Czesztochowai kantuálének szentelt monográfia jó alkalmat kínál ahhoz, hogy e kézirat zenei tételkészletét összehasonlítsuk a néhány fennmaradt hangjelzett lengyel pálos forrással. Korábban megállapították, hogy a lengyel pálos hagyomány bizonyos mértékig eltért a magyar anyaprovíncia liturgikus úzusá-

²² F. 467r: *Veni sancte Spiritus, Crucem sanctam, Per signum crucis* (kiegészítés a margón), *Regina caeli, Gloriosi [principes], Vir inclite, Per merita, In caelestibus regnis, Contere Domine, Domine rex, Da pacem.*

²³ Lásd AJG Ms I-221, *Cantionale*, 1807-ből (24–38), I-224, *Cantionale*, 1782-ből (32–46), I-214, *Cantionale paulinum*, 1873-ből (ff. 52–58), I-223, *Cantionale*, 1787-ből (20–28), I-222, 1764-ből (57–73), I-217, a 18. századból (62–77).

3. példa. 2. tónus, *psalmus minor*

4. példa. 8. tónus, *psalmus minor*

tól.²⁴ A Jasna Góra-i misszale kalendárium, néhány jellegzetes mise-összeállítás, prefációdallamai és szekvenciaválogatása a krakkói egyházmegyes gyakorlat erős hatásáról árulkodnak. Továbbá a glogóweki breviáriumok (AJG Ms II-31 [578 R], II-16 [618 R]) tartalmazzák Szent Szaniszló és Szent Hedwig históriáit, amelyek hiányoznak a magyar pálos forrásokból.

A kantuále (CPau) tételkészlete és dallamai összehasonlíthatók az oporóvi konventben használt 1500 körüli imádságoskönyv (AJG Ms I-1 [577 R], a továbbiakban LPau) zenei bejegyzéseivel. A *Liber precum* tartalmaz zsolnártónusokat, halotti zsolnámát, kyriálét és a kishórak himnusz-dallamainak incipitjét.²⁵ Az oporóvi kéziratban szereplő rövid tonárius (434–438. o.) tartalmazza a fődifferentia (*capitalis*) lejegyzését, az egyszerű- és a kantikum-zsolnározás *psalmus minor* és *maior*) tónusait.²⁶ A zsolnártónusok LPau-beli változatai az általános közép-európai hagyományhoz illeszkednek, s nem hordozzák a kantuále és az újhelyi pálos processzionále sajátos vonásait.²⁷ Jellemző például a magyarországi pálosok zsolnározására, hogy *pes*-szel jelölt hajlítással látják el a 2. és 8. tónusú zsolnárdallam középzárlatát. Az oporóvi kéziratban *punctum* szerepel ezeken a helyeken (3. és 4. példa).

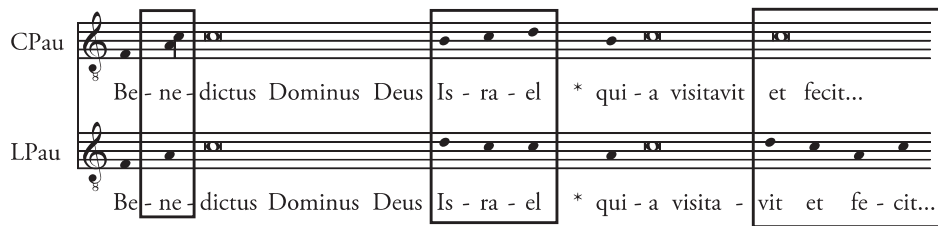
Az 5. kantikumtónus incíciójában a processzionále és a kantuále kéthangos neumát ad (f-ac³-c³), míg a *Liber precum*-ban a gyakoribb szillabikus f-a-c³ indítás szerepel. Továbbá a kantuále, ellentétben az imádságoskönyvvel (LPau), az „Israel”

²⁴ Jakub Kubieniec, „Paulite liturgy in medieval Poland: sources and peculiarities”, 13–35, 37–53.

²⁵ A kézirat leírását lásd: Jakub Kubieniec, „Paulite liturgy in medieval Poland: sources and peculiarities”, 17–19.

²⁶ A *psalmus maior* 2. tónusú formulája hiányzik.

²⁷ Lásd: Ágnes Papp, „Psalmtöne im Tonar des Pauliner Cantuale aus Czestochowa”, in Remigius Pośpiech (ed.), *Liturgia w klasztorach paulińskich w Polsce*, 311–342.

CPau
Be - ne - dictus Dominus Deus Is - ra - el * qui - a visitavit et fecit...

LPau
Be - ne - dictus Dominus Deus Is - ra - el * qui - a visita - vit et fe - cit...

5. példa. 5. tónus, psalmus maior

CPau
144
Heu mi - hi qui - a in - co - la - tus me - us pro - lon - ga - tus est.

LPau
439
Heu mi - hi qui - a in - co - la - tus me - us pro - lon - ga - tus est.

PStrig
123
Heu mi - hi qui - a in - co - la - tus me - us pro - lon - ga - tus est.

AStrig
284r
Heu me qui - a in - co - la - tus me - us pro - lon - ga - tus est.

ACrac
122v
Heu me qui - a in - co - la - tus me - us pro - lon - ga - tus est.

AKiel
280r
Heu me qui - a in - co - la - tus me - us pro - lon - ga - tus est.

6. példa. Heu mihi antifóna

szóhoz egy különleges, a héber és egyszótagú szavaknál alkalmazott zárlatot társít. Másrészt a kantuáléban (akárcsak az újhelyi processzionáléban) hiányzik a kiegészítő belső kadencia a vers második részében (vö. „et fecit”, 5. példa).

Úgy tűnik, a magyar kézirat – legalábbis annak zsoltárformula-készlete – nem bizonyult volna túl hasznosnak a lengyel pálosok számára.

Az oporóvi kéziratba a halotti zsolozsma éneksorozatát is bemásolták (számos helyen hibás kulcsrakással, 439–456. o.). Ez összehasonlítható a kantuále és az esztergomi források dallamaival (PStrig, AStrig).²⁸ A magyar és a pálos hagyó-

²⁸ A magyarországi források antifónáinak dallamkiadását lásd László Dobszay – Janka Szendrei (Hrsg.), *Antiphonen 1–3*, Monumenta Monodica Medii Aevi V. Online elérhető a *Melodiarium Hungariae Medii Aevi Digitale* oldalon: <http://melodiarium.zti.hu/cantus-officii/> (2022.március 31.).

CPau 145
 LPau 439
 AStrig 284v
 PStrig 123r
 AKiel 280r
 ACrac 123r
 AWrat 458

Si i - ni - qui - ta - tes ob - ser - va - ve - ris Do - mi - ne Do - mi - ne quis sus - ti - ne - bit.

7. példa. *Si iniquitates* antifóna

mányban két responzóriumsorozatot használtak a halotti zsolozsmában. A CPau csak az első sorozat (*Putasne mortuus* stb.) első három responzóriumát, míg az LPau csupán a második sorozatot adja meg (*Credo quod redemptor meus* stb.). A *Putasne mortuus*-ciklus szerepel más lengyel pálos forrásokban is, ezért kimaradása a *Liber precumból* nem bizonyítja, hogy nem énekelték a lengyel provinciában.²⁹ Az első vesperás és az első noktornus antifónái a kantuáleban a magyar forrásokkal mutatnak egyezést. Különös, hogy épp a kantuále tartalmaz néhány meglehetősen ritka dallamfordulatot (lásd például „incolatus meus” a 6. *kottapéldában*; transzpozíciója a 8. *kottapéldában*), míg az oporóvi imádságoskönyv következetesen a magyar hagyományra jellemző változatokat hozza (vö. „meus” a 6. *kottapéldában*, „Domine quis” a 7. *kottapéldában*, az LPau és az AStrig egyezése a 8. *kottapéldában*).

Az általában egyező esztergomi és pálos források különböznek a halotti zsolozsma invitatórium-antifónájának megválasztásában. Míg az előbbieken a *Circumdedeunt*, a pálos kéziratok többségében a *Regem cui omnia vivunt* szerepel.³⁰ A kantuále és az oporóvi imádságoskönyv az egyedüli pálos források, amelyek az utóbbi antifóna

²⁹ Głogóweki breviáriumok: AJG, 163–172 o., AJG, 139–146 o.; *Psalterium*: Kraków, Biblioteka oo. Paulinów, ms. B22, 210–222 o.

³⁰ A *Circumdedeunt* antifóna is feltűnik némely pálos forrásban, például a głogóweki breviáriumokban, AJG 578 R, 618 R.

CPau 146
O - pe - ra ma - nu - um tu - a - rum ne de - spi - ci - as.

LPau 439
O - pe - ra ma - nu - um tu - a - rum ne de - spi - ci - as.

AStrig 284v
O - pe - ra ma - nu - um tu - a - rum ne de - spi - ci - as.

PStrig 123
O - pe - ra ma - nu - um tu - a - rum ne de - spi - ci - as.

AKiel 208r
O - pe - ra ma - nu - um tu - a - rum Do - mi - ne ne de - spi - ci - as.

ACrac 122v
O - pe - ra ma - nu - um tu - a - rum Do - mi - ne ne de - spi - ci - as.

8. példa. *Opera manuum* antifóna

CPau 148
Re-gem cui o-mni-a vi-vunt ve-ni-te ad-o-re-mus. Ve-ni-te.

LPau 148
Re-gem cui o-mni-a vi-vunt ve-ni-te ad-o-re-mus. Ve-ni-te.

OFM
Re-gem cui o-mni-a vi-vunt ve-ni-te ad-o-re-mus. Ve-ni-te.

9. példa. *Regem cui omnia vivunt* invitatorium antifóna

dallamát is tartalmazzák. A dallamok nem azonosak, de elég közel állnak egymáshoz ahhoz, hogy felismerjük bennük a közös, valószínűleg ferences mintát (9. példa).

A *Venite* invitatorium zsoltyárdallama azonban különbözik a két pálos forrásban. A LPau változata megtalálható a remetei antifonáléban és a krakkói egyházmegyes forrásokban is. Az oporóvi kézirat különleges dallama azonban egyik tradícióval sem egyezik teljesen (10. példa).

Körülbelül egy tucat későbbi, a 18. század második felében és a 19. században készült kancionále maradt fenn Jasna Górából. Tételkészletükben gyakran hasonlítanak a kantuáléhoz (processziós és halotti énekek, szuffrágiumok), a középkori

A
Ve - ni - te ex - sul - te - mus Do - mi - no iu - bi - le - mus De - o sa - lu - ta - ri no - stro:

B
Ve - ni - te ex - sul - te - mus Do - mi - no iu - bi - le - mus De - o sa - lu - ta - ri no - stro:

C
Ve - ni - te ex - sul - te - mus Do - mi - no iu - bi - le - mus De - o sa - lu - ta - ri no - stro:

A
Prae - oc - cu - pe - mus fa - ci - em e - ius in con - fes - si - o - ne et in psalmis iu - bi - le - mus e - i.

B
Prae - oc - cu - pe - mus fa - ci - em e - ius in con - fes - si - o - ne et in psalmis iu - bi - le - mus e - i.

C
Prae - oc - cu - pe - mus fa - ci - em e - ius in con - fes - si - o - ne et in psalmis iu - bi - le - mus e - i.

10. példa. A 6. tónusú invitatorium dallamváltozatai: LPau, 440. o. (A), APau, 805. o. (B), AgCrac (C)

pálos tradícióhoz azonban nincs sok közük. Az énektételeket általában az Andrzej Piotrkowczyk és örökösei által Krakóban nyomtatott könyvekből (*Processionale Romanum*, 1621 stb.), vagy későbbi, ezeken a kiadásokon alapuló nyomtatott kancionálékból³¹ másolták. Ennek ellenére a lengyel pálos kolostorokban a keresztjári napok körmenetein még a 18. és 19. században is a *Hic vitam eremiticam* Remete Szent Pálról szóló antifónát énekelték. Ez a rendre jellemző énekanyaghoz tartozott, s valószínűleg egy korábbi pálos kéziratból másolták.³² Ez a forrás nyilvánvalóan nem a kantuále volt, amint az a 11. kottapélda összevetéséből kiderül. A tétel valamennyi „lengyel” forrásban hibás kulcsrakással szerepel, s a bennük lejegyzett dallamváltozatok több helyen élesen elválnak a kantuále, a remetei antifonále és az újhelyi processzionále variánsaitól.³³

Alapvetően sem a kantuáléban, sem közvetett forrásaiban nem találunk a kézirat intenzív Jasna Góra-i használatáról árulkodó nyomokat. Annak ellenére, hogy számos „magyar” vonást hordoz – ezek közé tartozik az esztergomi notáció vagy a

³¹ E kancionálék közé tartozik például a Varsóban kinyomtatott úgynevezett Paweł Rzymiski-kancionále (*Cantionale ecclesiasticum complectens ea omnia, quae in ecclesiis, praecipue parochialibus, passim decantari solent*). Ennek a könyvnek az Ms I-218-cal egybekötött, 1825-ös kiadását még most is a Jasna Góra-i levéltárban őrzik.

³² AJG I-222 (1764), 64 o., I-224 (1782), 37 o., I-228 (19. sz.), f. 54v, I-218 (19. sz.), 289 o., I-221 (Beszowából, 1807), 28 o., I-214 (1873), 105 o. Az Ms I-214-ben és az I-228-ban a kulcs mellett megjelenő b-módosítójel arra utal, hogy az antifónát valóban (hibásan) f-ről énekelték.

³³ A kantuáléban az „angelicam” és a „nomine” szavak fölötti dallamszakaszok feltehetően hibásak.

CPau p.6
 APau p.405
 PPau p.58
 I-222
 I-224
 I-228
 I-214
 I-228
 I-221

Hic vi - tam e - re - mi - ti - cam. Quam cen - su - it an - ge - li - cam Tu - lit in Chri - sto pri - mus

Hic vi - tam e - re - mi - ti - cam. Quam cen - su - it an - ge - li - cam Tu - lit in Chri - sto pri - mus

Hic vi - tam e - re - mi - ti - cam. Quam cen - su - it an - ge - li - cam Tu - lit in Chri - sto pri - mus

Hic vi - tam e - re - mi - ti - cam. Quam cen - su - it an - ge - li - cam Tu - lit in Chri - sto pri - mus

Hic vi - tam e - re - mi - ti - cam. Quam cen - su - it an - ge - li - cam Tu - lit in Chri - sto pri - mus

Hic vi - tam e - re - mi - ti - cam. Quam cen - su - it an - ge - li - cam Tu - lit in Chri - sto pri - mus

Hic vi - tam e - re - mi - ti - cam. Quam cen - su - it an - ge - li - cam Tu - lit in Chri - sto pri - mus

Hic vi - tam e - re - mi - ti - cam. Quam cen - su - it an - ge - li - cam Tu - lit in Chri - sto pri - mus

CPau
 APau
 PPau
 I-222
 I-224
 I-228
 I-214
 I-221

Cu - ius cen - se - mur no - mi - ne E - ius ad - iu - ti - nu - mi - ne Con - for - mes vi - tae su - mus.

Cu - ius cen - se - mur no - mi - ne E - ius ad - iu - ti - nu - mi - ne Con - for - mes vi - tae si - mus.

Cu - ius cen - se - mur no - mi - ne E - ius ad - iu - ti - nu - mi - ne Con - for - mes vi - tae si - mus.

Cu - ius cen - se - mur no - mi - ne E - ius ad - iu - ti - nu - mi - ne Con - for - mes vi - tae si - mus.

Cu - ius cen - se - mur no - mi - ne E - ius ad - iu - ti - nu - mi - ne Con - for - mes vi - tae si - mus.

Cu - ius cen - se - mur no - mi - ne E - ius ad - iu - ti - nu - mi - ne Con - for - mes vi - tae si - mus.

Cu - ius cen - se - mur no - mi - ne E - ius ad - iu - ti - nu - mi - ne Con - for - mes vi - tae si - mus.

Cu - ius cen - se - mur no - mi - ne E - ius ad - iu - ti - nu - mi - ne Con - for - mes vi - tae si - mus.

11. példa. Hic vitam eremiticam antifóna (I-222 stb.: tercellel jobb transzponálva)

jellegzetes, a közép-európai gyakorlattól eltérő zsoltártónusok használata –, valamint, hogy az 1600-as lepglavai rendi nagykáptalan után a pálos liturgia megváltozott, a könyvet egy ideig mégis használhatták a lengyel rendházban, hiszen hangjelzett könyvekből mindig hiány volt. Kétségtelen, hogy a kantuále számos, kottát nem tartalmazó szövege (például az *Exequiale* imádságai és rubrikái) miatt is hasznosnak bizonyulhatott. A „preloretói” litánia nagyon korai, a kantuále 99–102. oldalaira lejegyzett változata valószínűleg a legrégebbi Czestochowába érkezett példánya ennek a Mária-imádságnak.³⁴ Ha közvetve is, de innen származhatott az a „Klęczki” („Térdfajtások”) nevet viselő sajátos Jasna Góra-i szertartás, amely ma is a loretói litánia eléneklésével kezdődik.³⁵

A czestochowai rendházat budaszentlőrinci pálosok alapították és telepítették be 1382-ben. Még a 17. században³⁶ is érkeztek magyarországi pálos atyák a *Mons Clarus*ra, hogy ott éljenek és imádkozzanak. A kegyhelyet számos magyar zarándok is meglátogatta, hogy itt segítségre leljen. Csak 1517 és 1529 között nem kevesebb, mint 3335 (!) magyarországi személy nyert felvételt a Jasna Góra-i konfraternitásba.³⁷ A nem sokkal 1601 előtt Czestochowába vitt kantuále, akár használták ott, akár nem, a pálos liturgikus kegyesség fontos dokumentuma marad, s a magyar–lengyel kapcsolatok tanújaként szimbolikusan emlékeztet a legfontosabb lengyel kegyhely magyar gyökereire.

A lengyel eredeti figyelembe vételével
angolból fordította
Korondi Ágnes

³⁴ A kantuále litániája egy Joseph Vogel által („ex Missali antiquo”) kiadott variánsra hasonlít, lásd Joseph Anton Vogel, *De ecclesiis Recanatensi et Lauretana earumque episcopis commentarius historicus*, vol. 1 (Recineti: ex typographia L. Badaloni, 1859), 323–325. Lásd még: Joseph Braun, „Ursprung der lauretanischen Litanei”, *Stimmen aus Maria Laach* 58 (1900), 418–437.

³⁵ Ez a szertartás, amelyet térdepelve énekeltek a Mária-ünnepek előestéjén, tartalmazza a *Sub tuum praesidium* antifónát, egy versszakot az *Ave maris stellá*ból, egy sor verzikulust és könyörgést, egy lengyel népéneket, valamint a 129. zsoltárt (*De profundis*).

³⁶ 1587 és 1668 között legalább hat magyar tett fogadalmat Jasna Górában, lásd: Grzegorz Prus, *Polska prowincja paulinów w czasie panowania dynastii Wazów w Polsce (1587–1668)*. *Studium nad składem personalnym paulinów polskich* (Jasna Góra – Czestochowa: Wydawnictwo Zakonu Paulinów „Paulinianum”, 2011).

³⁷ Janusz Zbudniewek, „Węgrzy na Jasnej Górze w I połowie XVI wieku”, *Folia Historica Cracoviensia* 1997–1998, 4–5, 133–138 (itt: 134); Janusz Zbudniewek (ed.), *Jasnogórski rękopis „Regestrum Confraternitatis Fratrum S. Pauli Primi Heremite” z lat 1517–1613*, *Studia Claromontana* 6 (1985), 240–374.

Papp Ágnes

A kantuále tonáriusa

I.

A tonárius fogalma alatt a cęstochowai kézirat szóban forgó részlete esetében rövid, kottás útmutatót értünk, amely a zoltártónus gyakorlati alkalmazásában igazította el a liturgiát éneklőt. A tonárius egykor az ezredforduló előtt kulcsfontosságú könyvműfaja volt a gregorián énekrepertoár zenei indíttatású rendszerezésének, a középkor végére azonban gyakorlatiasnak szánt kézikönyv-fejezetté redukálódott. Amit az énekkészlet egészét felölelve eredetileg önálló tonárius-énekkönyv, esetleg nagyszabású elméleti munka formájában írtak-másoltak, annak sűrített tartalma évszázadokkal később a zeneelméleti tananyag vagy énekes kompendium egyetlen fejezeteként jelent meg.¹ A rövid tonáriusoknak nem volt feladata többé a teljes antifónakészlet nyolc tónus (*octoéchos*) szerinti beosztása, ellenben az egyes tónusokhoz tartozó dallamformulák, valamint néhány példán keresztül az összetartozó dallamok bemutatása igen. A tonárius elsősorban a gregorián ének azon műfajaiban kínált példaanyagot, amelyekben zoltárrecitációra volt szükség. Az antifonális zoltározás – a szolozsma egyszerű zoltározása, kantikumszoltározása és a mise introitus-zoltározása – mellett némely tonárius ugyanakkor a szolozsma responzorium prolixumának verzusdallamát is tartalmazta.²

A rövid tonáriusok elmaradhatatlan alkotórészét jelentették a mintadallamok és a gyakorta tőlük elválaszthatatlan tanversek, tanszövegek. A tonárius-fejezetek felépítése a források szélesebb körét figyelembe véve is meglehetősen egységes volt: formális és univerzális jellegük azzal függött össze, hogy a tárgyalásmódot és a tananyagot hosszú életű modellek szabályozták.³ A dallampéldákon túl a zeneelméleti anyag kiterjedt a recitációs tónusokkal, illetve szűken véve a zoltártónusok-

¹ Az olvasót a tonárius lexikális szakirodalmához irányítjuk: Walther Lipphardt, „Tonar”, in Friedrich Blume (Hrsg.), *Die Musik in Geschichte und Gegenwart 13* (Kassel: Bärenreiter, 1966), 522–527; Roman Hankeln, „Tonar”, in Ludwig Finscher (Hrsg.), *Die Musik in Geschichte und Gegenwart, Sachteil 9, 2.*, neu bearbeitete Ausgabe (Kassel: Bärenreiter, 1998), 629–637; Michel Huglo, „Tonary”, in Stanley Sadie – John Tyrrell (eds.), *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, 2nd edition (London: Macmillan, 2001), vol. 25, 326–334. Lásd továbbá: David Hiley, *Western Plainchant, a Handbook* (Oxford: Oxford University Press, 1993), 326–335.

² A szóban forgó műfajokról alapvető tájékoztatást nyújt: Dobszay László, *A gregorián ének kézikönyve* (Budapest: Editio Musica, 1993), 275–284, 316–318.

³ Michael Bernhard – Elżbieta Witkowska-Zaremba, *Traditio Iohannis Hollandrini, I: Die Lehrtradition des Johannes Hollandrinus*, Bayerische Akademie der Wissenschaften, Veröffentlichungen der Musikhistorischen Kommission 19 (München: Verlag der BAW, 2010), 100–102, 126–127; Calvin M. Bower, „Ferial Psalmody as a Defining Feature within the Tonaries of the Traditio Iohannis Hollandrini”, in Michael Bernhard – Elżbieta Witkowska-Zaremba (Hrsg.), *Traditio Iohannis Hollandrini, VII: Studien*, Veröffentlichungen der Musikhistorischen Kommission 25 (München: Verlag der BAW, 2016), 207–248.

kal kapcsolatos tudnivalókra: alaphang-záróhang (finális) és recitációs hang (tenor, tuba) összefüggésére; a recitációs hang – mint a záró dallamformula (termináció, differentia) kezdőhangja – kiemelésére; a zsolttartónusok kezdőformuláik (iníciium) alapján való felismertetésére.⁴

A zsolttározási szabályok ilyenfajta rendezett és teljes leírását a korai tonáriusokban hiába keressük;⁵ a hangnemekről (modusz) és tónusokról szóló elméleti és gyakorlati tanítás a középkor vége felé vált részévé a *musica plana*, vagyis az egyszerű lamú gregorián ének elemi tananyagát tárgyaló tankönyv-kézikönyvnek. A magyarázat és a tanítás tárgya itt az, ami a gyakorlatban mindig szóban és énekelve történt: a zsolttáreneklés mikéntje amúgy lényegében nélkülözte az írásbeliséget, legfőlegbbs rövidített utalásként – kezdő- vagy záróformulákkal – került be a zsolozsma- és miseénekeskönyvekbe. A zsolttárrecitáció teljes lefolyásáról, részleteiről viszont kiválóan lehet tájékozódni a késői, vonalrendszeres kottával írt rövid tonáriusokból, illetve a tónustant tárgyaló elméleti traktátusfejezetekből.⁶ Arról az intenzíven művelt zsolttárrecitációról tehát, amely a többi recitatív műfajhoz mérten is tetemes súllyal képviseltette magát a liturgikus énekgyakorlaton belül, és nagy arányú időbeli jelenlétét csak tovább növelte az iskolázás és az énekes szolgálat egész középkorra jellemző összeforrottsága.⁷

A pszalmódiának az énekgyakorlatban elfoglalt helye és „demokratikus” volta csak részben indokolhatja a tónusokról és zsolttározásról szóló szabálygyűjtemények másolásának köznapivá válását a középkor végére. Az elemeire bontott zenei tananyag elválaszthatatlan volt az iskolázottságtól és a *musicus* tevékenységétől. Ezen belül a tónusok azonosításának elméleti ismerete ahhoz az alapvetéshez tartozott, amely az *ars musicát*, vagyis a zenét mint elméleti tudományt volt hivatott közvetíteni a gyakorló muzsikusnak. A tonárius-fejezetet az hozta rendkívüli helyzetbe, hogy itt érkezett a tankönyv a leggyakorlatiasabb részéhez, hiszen meg kellett felelnie a mindennapi énekes gyakorlat (*usus*) állította kívánalmaknak: eligazítást kellett nyújtania az énekkészletnek legalábbis egy szeletén belül, segítenie kellett a tónusok memorizálását és azok hozzáillesztését a keretül szolgáló antifóna-énekhez.⁸

Ha a 15. századból fennmaradt zeneelméleti korpuszt tekintjük, Közép-Európa területéről feltűnik az említett, *musica plana*ra koncentráló, elemi zeneelméleti traktátusok dominanciája.⁹ Európának ezen a részén jött létre a memorizálást segítő tanszövegekkel sűrűn megtűzdelt zenei traktátusnak az a típusa, amely a 17. századig meghatározta számtalan nyomtatott tankönyv-kézikönyv

⁴ A fogalmakhoz: Dobszay, *A gregorián ének*, 277–280.

⁵ Michel Huglo, *Les Tonaires: Inventaire, Analyse, Comparaison* (Paris: Société Française de Musicologie, 1971).

⁶ Hiley, *Western Plainchant*, 58–61.

⁷ Dobszay László, „Zeneoktatás és zeneelmélet”, in Rajeczky Benjamin (szerk.), *Magyarország zenei története I. Középkor* (Budapest: Akadémiai Kiadó), 141–164 (itt: 142–150); Szendrei Janka, „Recitatív műfajok”, in *ibid.*, 265–307 (itt: 297).

⁸ Michael Bernhard, „Das musikalische Fachschrifttum im lateinischen Mittelalter”, in Frieder Zaminer (Hrsg.), *Rezeption des antiken Fachs im Mittelalter*, Geschichte der Musiktheorie 3 (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1990), 37–103 (itt: 46–47); Klaus-Jürgen Sachs, „Musikalische Elementarlehre im Mittelalter”, in *ibid.*, 105–161.

⁹ Bernhard – Witkowska-Zaremba, *Die Lehrtradition*, 2–3.

tartalmát, és így hosszú időn át döntően befolyásolta a zeneelméleti anyag – és benne a tónustan – formába öntését, hagyományozását ebben a kultúrkörben.

II.

A középkori Magyarország területén alkalmazott zeneelméleti tananyagra vonatkozóan forrásanyag híján jobbra csak analógiák alapján lehet következtetni.¹⁰ Fennmaradt viszont egy, a Iohannes Hollandrinus nevével fémjelzett, kiterjedt közép-európai, késői zeneelméleti korpuszhoz szorosan hozzátartozó írásmű: Szalkai László – későbbi esztergomi érsek – sárospataki iskolai traktátusa 1489–1490-ből.¹¹ Ennek tonárius-fejezete nyújtotta volna az első támpontot nemcsak a nyolc tónus tanításának mikéntjére, hanem a magyarországi zsolozsma zoltározására vonatkozóan is a hazai gregoriánkutatás nagy összefoglalásának, a Magyarország zenetörténete I., „Középkor” kötetének megírása idején.¹² Sorban rögtön a második forrás a częstochowai pálos kantuále tonáriusa volt, amelynek keletkezését az akkori álláspont szerint nagyjából ugyanakkorra, a 15. század utolsó évtizedeire tették. A częstochowai pálos kantuále régóta elfogadott datálását azonban közvetve éppen a tonárius vizsgálatából kiindulva látszott szükségesnek felülvizsgálni.¹³ Így az azonos proveniencia miatt kézenfekvő összehasonlítás könnyebben adódott az újhelyi pálos processzionále lapjaira bejegyzett tonáriussal.¹⁴ A tónussorozat mindkét, pálos rendi kéziratban fennmaradt, tankönyvszerű feljegyzése tehát végül is a kora újkor századaiból származik, későbbből a magyar középkort szimbolikusan lezáró esemény, a mohácsi csata dátumánál.

¹⁰ Vö. Dobszay, „Zeneoktatás”; rövid összefoglalás a magyarországi zeneelméleti forrásokról: Papp Ágnes, „Zeneelméleti jegyzetek és tonárius Cserei János énekeskönyvében”, *Magyar Zene* 38 (2000), 253–306 (itt: 255–256).

¹¹ Michael Bernhard, „Tractatus ex traditione Hollandrini a Ladislao de Zalka exscriptus (LAD. ZALK.)”, in Michael Bernhard – Elżbieta Witkowska-Zaremba (Hrsg.), *Traditio Iohannis Hollandrini, VI: Die Traktate XXII–XXVI, Ladislaus de Zalka und Szydlowita [...]*, BAW Veröffentlichungen der Musikhistorischen Kommission 24 (München: Verlag der BAW, 2015), 301–416; Michael Bernhard – Elżbieta Witkowska-Zaremba, „Postscriptum”, in Bernhard – Witkowska-Zaremba (Hrsg.), *Traditio Iohannis Hollandrini, VII*, 249–296 (itt: 284–286); Sarbak Gábor (sajtó alá rend.): *Szalkai-kódex: Szalkai László esztergomi érsek iskoláskönyve* (Esztergom: Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, Sárospataki Római Katolikus Gyűjtemény, 2019).

¹² Szendrei, „Recitatív műfajok”, 296–297.

¹³ A régi lengyel szakirodalomban meglévő, ám a köztudatba át nem ment helyes datálásról lásd Robert Bernagiewicz, „Dramatyzacje procesji Niedzieli Palmowej u paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie na przełomie XV i XVI wieku”, in Remigiusz Pośpiech (ed.), *Liturgia w klasztorach paulińskich w Polsce. Źródła i początki*, Musica Claromontana – Studia 1 (Opole: Wydział Teologiczny Uniwersytetu Opolskiego, 2012), 295–310 (itt: 296, 3. lj.); a 16. századi datálásról zenetörténeti szempontból: Papp Ágnes, „‘Toni chorales’: Rövid tonáriusok Magyarországon a középkor után”, *Magyar Egyházzene* 20 (2012/2013), 299–313 (itt: 300).

¹⁴ Processionale Paulinorum, 1644, f. 34r–39v (könyvtári, gépi foliálás). Budapest, Országos Széchényi Könyvtár (H-Bn), Oct. Lat. 794. Vö. Gilányi Gabriella, „Újhelyi processzionále? Az Országos Széchényi Könyvtár Oct. Lat. 794 jelzetű forrásának azonosítása”, in Kiss Gábor (szerk.), *Zenetudományi Dolgozatok 2013–2014* (Budapest: MTA BTK Zenetudományi Intézet, 2016), 83–114 (vö. 106–109).

A Szalkai-jegyzet és a pálos kéziratok tonáriusaival kapcsolatos legfontosabb kérdésfeltevés az volt, hogy lehetséges-e segítségükkel rekonstruálni a középkori magyar (esztergomi) zoltártónust. Hazai kutatástörténetükre visszatekintve a fokozatosan kialakított álláspont korántsem volt mentes az ellentmondásoktól. Dobszay László úgy látta, hogy a Szalkai-jegyzet zoltártónusai nem válnak el élesen sem a magyarországi forrásokból sejtethető, sem a közép-európai gregorián gyakorlatból megismert formáktól. Az antifónakészletre vonatkozóan azonban aprólékos elemzéssel bizonyította a cseh-lengyel úzus változatainak jelenlétét, és emiatt azt valószínűsítette, hogy a külföldi tananyagot a példákkal együtt változatlanul másolták le a magyarországi iskolában.¹⁵ Szendrei Janka később már úgy összegzett, hogy „a Szalkai-féle iskolai jegyzet tonáriusa nem speciálisan magyar gyakorlatot rögzít.”¹⁶ Ezzel a kijelentéssel arányosan megnövekedett a csestochowai pálos kantuále tonáriusának jelentősége, mivel annak zoltársorozata „általánosabb magyar gyakorlat őrzője” lehet, mert nem hordoz sajátos pálos rendi vonásokat.¹⁷ Akkoriban még bevallottan nem történt meg a külföldi adatokkal való összemérés, és problematikusnak tűnt a variánsok érvényességi körének vizsgálata is a magyar középkori források segítségével hívása révén. Ez utóbbi annak számlájára írandó, hogy az összehasonlító adatok mennyisége a biztos következtetésekhez elégtelennek bizonyult. Azóta a magyarországi középkori zsolozsmaantifóna-készlet közreadása,¹⁸ valamint a közép-európai tonáriusokra irányuló újabb kutatások széleskörűen megalapozták a kantuále zoltárformuláiról történő véleményformálást.

A kantuále új datálása új helyzetet teremtett. Ha a lejegyzés ideje a 16. század első felére esik, a kantuále tonáriusát más, a Szalkai-jegyzettől némiképp eltérő összefüggésekbe lehet ágyazni. A kézirat a középkori egyházi intézményrendszer összeomlásának, a török megszállásnak és a reformáció kezdeti térhódításának történelmi viszonyai között keletkezett, tonárius-szakasza igazolhatja éppen a zene-tanítás, a zenei műveltség, a liturgikus ének Mohács utáni folytonosságát. 17. századi, retrospektív hazai tonárius- emlékekkel tart közelebbi rokonságot: a másik pálos tonáriuson kívül a Medvedics- és a Cserei-kézirat tonárius-feljegyzéseivel, amelyek ugyanúgy valódi rövid tonáriusok módjára, szöveges kommentár nélkül örökítették meg a recitációs dallammintákat.¹⁹ Anakronizmus lenne általuk a középkoron túlról, kritika nélkül igyekezni pótolni a korábbi századokból hiányzó

¹⁵ Dobszay László, „Szalkai László jegyzetének zenei példaanyaga”, in Berlász Melinda – Domokos Mária (szerk.), *Zenetudományi Dolgozatok 1980* (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1980), 215–221.

¹⁶ Szendrei, „Recitatív műfajok”, 297.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Dobszay László – Szendrei Janka (Hrsg.), *Antiphonen 1–3*, Monumenta Monodica Medii Aevi V (Kassel: Bärenreiter, 1999).

¹⁹ Rituale Blasii Medvedich (1647–1650), f. 131v–140r. Kalocsa, Főszékesegyházi Könyvtár (H-Kf), Ms. 302. Papp Ágnes, „Retrospektív liturgikus-zenei forrásunk új megvilágításban: a 17. századi Medvedics-rituále”, *Magyar Zene* 51 (2013), 384–399; Cserei János énekeskönyve [Czerey János-ék.] (1634–1651), f. 40r–42v, 17v–19v. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár (H-Bn), Oct. Hung. 1609. Stoll Béla, *A magyar kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)* (Budapest, Balassi, 2002), nr. 55 (53. o.); Papp, „Zeneelméleti jegyzetek és tonárius”.

információkat a középkori magyar zsolttározási gyakorlatra és zeneelméleti tananyagra vonatkozóan. Ugyanakkor fontos lenne rámutatni arra, milyen tonáriust kultiváltak a pálosok, az általuk másolt tonárius milyen forrásra megy vissza, és időszerű lehet elhelyezni a bennük föllelhető recitációs tónusdallamokat akár néhány évszázadra visszanyúló távlatban is a közép-európai palettán.

III.

A tonárius a kantuále 133–138. oldalain helyezkedik el.²⁰ Kottázása némileg eltér a kézirat fő korpuszában megfigyelhetőtől, első látásra szembetűnő a punctumok kisebb mérete, a keskenyebb kottavonalazás és az oldalak szorosabb kitöltése a tíz kottasorral. A 134–135. oldalpáron még ennél is több kotta van, mert a jobb oldalról véletlenül kimaradt részt – *Sextus ut primus* – alul pótolták, ez a sor pedig a két oldalon folytatólag olvasandó. A tonárius sajnos befejezetlen, így a 138. oldalon már csak üresen maradt kottasorok láthatók, alattuk gondos szövegálírással, de színes kezdőbetűk nélkül. Mindez a másolás közben természetesen adódott munkamegosztásról, a munkafolyamatok szétválasztásáról árulkodik. A lap alján üresen maradt részt a következő oldalra bejegyzett litánia folytatásával töltötték ki.²¹

A kantuále tonáriusa az általánosan bevett formához igazodóan többrészes, noha a kottával teli oldalakon semmilyen cím, vagy tagoló jelzés nem fedezhető fel, amely a szemet az áttekintéskor eligazítaná. A kéziratba elsősorban a zsolozsma zsolttározását illusztráló mintapéldák kerültek, először is tónusonként egyfajta sablon szerint sorba szedve (*Primi toni melodiam*). Ez után az első, hosszabb szakasz után következik a nyolc tónus fő záradékait, differentiáit egybefoglaló rövid mintadallam, az úgynevezett „breve compendium” (*Si quis singulorum*,²² p. 136–137) még mindig az officiumzsolttározás gyakorlatából, majd végül a mise introitus-zsolttározását szemléltető példák (*Prima aetate*, p. 137).²³ Ez utóbbiak folyamata szakadt meg a negyedik tónus után. Az első szakaszban tónusonként következetesen, legfőljebb apró eltérésekkel ismétlődnek az elemek, amelyeket szükséges e helyt egy kicsit részletesebben is bemutatnunk (1. táblázat).

A zsolozsma zsolttározási gyakorlatából vett mintadallamok közül az élen a *Primi toni melodiam* kezdetű, a memorizálást támogató – mnemotechnikai – formulák állnak. Olyan tanszövegekről van szó, amelyek a 12. századtól kezdve föllelhetőek voltak a német nyelvterület tonáriusaiban,²⁴ és amelyeket a Bamberg melletti Michelsberg priorjának, Frutolfusnak (+ 1103) *Breviarium de Musica*-jával és tonáriu-

²⁰ A kézirat eddig legpontosabb és legkorszerűbb kodikológiai leírását lásd Jakub Kubieniec, „Średniowieczne rękopisy liturgiczne z archiwum jasnogórskiego”, in Remigiusz Pośpiech (ed.), *Liturgia w klasztorach paulińskich w Polsce*, 135–149 (itt: 138).

²¹ A tonárius notációjáról lásd e kötetben Gilányi Gabriella tanulmányát.

²² Lejegyzői tévedéssel az első sorban: *Qui singulorum*.

²³ Itt a 2. tónus kezdetéről lemaradt a színes kezdőbetű: [S]*ecunda aetate*.

²⁴ *Primi toni melodiam psallat in directe; Secundum autem in fine* etc. Vö. Huglo, *Les Tonaires*, 257, 259, 283, 419–424; Michael Bernhard, „The Seligenstadt Tonary”, *Plainsong and Medieval Music* 13 (2004), 107–125 (itt: 108–115).

<i>Primi toni</i>	egyszerű zsolttározás (psalmus minor)
(differentiae)	
<i>Laudate pueri</i>	egyszerű zsolttározás (psalmus minor)
<i>Credidi</i>	(dictio monosyllaba)
<i>Magnificat / Et exultavit</i>	kantikum-zsolttározás (psalmus maior)
<i>Benedictus</i>	kantikum-zsolttározás (psalmus maior)

1. táblázat. A zsolozsma zsolttározásának mintapéldái a częstochowai pálos kantuáléban

sával szokás összekapcsolni.²⁵ Ezeket a mintapéldákat számos, a 12–15. század között keletkezett kézirat tonárius megőrizte a gregoriánus germán, avagy pentaton dialektusterületén belül Közép-Európában,²⁶ és később természetesen módon kaptak helyet a nyomtatott tonárius-összefoglalásokban is. A teljes egészében kottázott zsolttárdallamra alkalmazott szövegezés a dallamalakot magát, vagyis a zsolttárrecitáció részleteit írja le: lényege, hogy szavakba önti, ezáltal kiemeli a recitáció tónusról tónusra más és más jellegzetes dallamfordulatát úgy, hogy esetenként összehasonlításokat is tesz adott tónus kadenciái (például 2. tónus: *Secundus autem in medio et in fine sic variatur*), vagy két tónus párhuzamos részletei között (például 5. tónus: *Quintus quarto in medio similis et in fine dissimilis*).²⁷

A didaktikus számozás, amely a tónusok számának, sorrendjének felelt meg, egyúttal a korban szokásos iskolás tananyagokat idézi. A pálos kantuáléban a zsolttározási mintapélda után rögtön következő zsolttárdifferentiák alá is odakerült a genitívuszban álló sorszám annyiszor, ahány differentiát kottáztak. A differentia, a zsolttártónus záróformulája itt tehát nem a zsolozsma-énekeskönyvekben és tonáriusokban is bevett, a doxológia utolsó hat szótagjának megfelelő *Saeculorum amen – Euouae* szövegezését kapta. A differentia egyébként a zsolttárrecitáció változó részét jelenítette meg az egész középkoron át, ennek a kadenciának volt a feladata, hogy lehetőleg harmonikus átmenetet biztosítson a zsolttározás után visszatérő antifóna incipitjéhez.²⁸ A tonáriusok a differentiák közlésekor érkeztek el lényegi mondani-

²⁵ Tractatus cum tonario, Bamberg (?), saec. 12/1, München, Staatsbibliothek (D-Ms), Clm 14965b, f. 30. Cölestin Vivell, *Frutolfi Breviarium de Musica et Tonarius*, Akademie der Wissenschaften Wien, Philosophisch-historische Klasse, Sitzungsberichte, 118/2 (Wien: Alfred Höller, 1919), 100–101.

²⁶ Peter Wagner, *Gregorianische Formenlehre. Eine choralische Stilkunde*, Einführung in die gregorianischen Melodien, Dritter Teil (Leipzig: Breitkopf & Härtel, 1921), 100–101, 104.

²⁷ Papp Ágnes, „Didaktische Merkmale und Lehrtexte der Offiziums-Psalmodie: Spätmittelalterliches Lehrmaterial der Musiktheorie aus Mitteleuropa”, in Ladislav Kačič – Andrej Šuba (Hrsg.), *Musiktheorie in Mitteleuropa / in der Slowakei im 16.–19. Jahrhundert. Konferenzbericht (Bratislava, 7.–9. 10. 2019)* (Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Pedagogická fakulta Univerzity Komenského, 2020), 15–30 (itt: 21–25).

²⁸ A differentia-témát tárgyalja minden, a római egyház liturgikus zsolttározásáról szóló összefoglalás. Bruno Stäblein, „Psalm, lateinischer Psalm-Gesang im Mittelalter”, in Friedrich Blume (Hrsg.), *Die Musik in Geschichte und Gegenwart 10* (Kassel: Bärenreiter, 1962), 1676–1690; Thomas H. Connolly, „Psalm, § II: Latin Monophonic Psalmody”, in Stanley Sadie (ed.), →

valójukhoz, amennyiben az énekest eligazítandó bemutatták a kapcsolódást antifóna-incipitek és differentiák között. A pálos kantuále kifejezetten rövidre szabott tonáriusában erről nincsen szó, lévén, hogy a példatár a differentiák mellett egyetlen antifóna-éneket sem idéz szöveggel vagy kottával.

A *Primi toni* emlékeztető formulán kívül továbbá egy vesperásban énekelt zoltárszöveg lejegyzése (*Laudate pueri*, Ps. 112, 1) illusztrálja a szolozsma egyszerű zoltározásának tónusait, valamint a *Magnificat* és a *Benedictus* kikottázott versei az újszövetségi kantikum díszesebb recitációs tónusát. A kétféle recitációt a Közép-Európából ismert késő középkori traktátus-tonáriusok – köztük a Szalkai Lászlóhoz köthető jegyzet is – rendszerint a „psalmi minores – psalmi maiores” fogalompárral különböztették meg.²⁹ A különbségtétel alapvető részét képezte később is a tanításnak, ami külön megjelölés nélkül is visszatükröződik ebben a kommentár nélküli példatárban.

A zoltár- és a kantikumtónusok között helyet kapott még egy zoltározási példa: *Credidi, propter quod locutus sum* (Ps. 115, 1) szöveggel az úgynevezett „dictio monosyllaba” vagy „pausa correpta” mintapéldája.³⁰ Az ehhez hasonló zoltárszövegek segítségével azt az esetet mutatták be a kompendium szerzői, amikor a középzárlat végére rendkívüli hangsúly (mint a héber szavak végén), illetve ragozhatatlan vagy egyszótagú szó (monosyllaba) került. A kivételes mediáció legkorábbi zeneelméleti forrásaként Iacobus Leodiensis 14. századi *Speculum musicae* traktátusának VI. könyvét szokás megnevezni.³¹ Figyelemreméltó, hogy a héber hangsúlyrend a laudes kantikumának első verzusát, a *Benedictus* is érintette (*Israel*), amely ennek megfelelően valóban rendhagyó középzárlattal jelenik meg a pálos kantuále lapjain. A „Hebraica dictio” prozódiai, metrikai, intonációs szabálya kellett, hogy érvényesüljön a középkorban az olvasmányok – lekción, episztolák – és az imatónusok – orációk – intonálásánál is.³² Szöveg és dallam összekapcsolásának módja tehát a liturgikus recitatív műfajaiban mindenkor azonos volt, mégis zeneelméleti munkákban a nyolc zoltártónus jellemzéséhez csak igen későn, a középkor legvégén, a 15. században adódott hozzá a kifejezetten erre vonatkozó gyakorlatias példasor. Ha áttekintjük ennek dokumentumait, elsősorban a délnémet vidékről származó, a *musica plana* elméletét alapfokon

The New Grove Dictionary of Music and Musicians (London: Macmillan, 1980), vol. 15, 322–332. (itt: 324, 328–330); John Dyer, „Psalm, II: Lateinisch, einstimmig”, in Ludwig Finscher (Hrsg.), *Die Musik in Geschichte und Gegenwart, Sachteil 7, 2.*, neu bearbeitete Ausgabe (Kassel: Bärenreiter, 1997), 1862–1876; Terence Bailey, „Psalm, § II: Latin Monophonic Psalmody”, in Stanley Sadie – John Tyrrell (eds.), *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, 2nd edition (London: Macmillan, 2001), vol. 20, 451–463 (itt: 453, 455–456).

²⁹ Bernhard – Witkowska-Zaremba, *Die Lehrtradition*, 52, 69–71, 140.

³⁰ Wagner, *Gregorianische Formenlehre*, 126–127.

³¹ Roger Bragard (ed.), *Jacobi Leodiensis Speculum, Liber Sextus*, Corpus Scriptorum de Musica 3/6 (Rome: American Institute of Musicology, 1973), 249–250.

³² Wagner, *Gregorianische Formenlehre*, 39–40. Lásd az olvasmánytónusok bejegyzését az 1644-es új-helyi pálos processzionále „Modus cantandi accentu Ordinis” fejezetében: H-Bn, Oct. Lat. 794, f. 39v–41r. Közreadását lásd: Földváry Miklós István, Csonka Szabina Babett, Papp Ágnes, Déri Balázs (közr.), *Psalterium Strigoniense, III: Liber tonarius*, Monumenta Ritualia Hungarica, Series Practica III (Budapest: ELTE Bölcsészettudományi Kar Latin Tanszék – Argumentum, 2014, 67–69.

Michael KEINSPECK	<i>Lilium musicae planae</i>	Basel: Schäffler, 1496 ³³
Nicolaus WOLLICK	<i>Opus aureum</i> , Pars prima, pars secunda	Köln: H. Quentel, 1501 ³⁴
Gregor REISCH	<i>Margarita Philosophica nova</i> , Liber quintus de principiis musicae, Tract. II, Cap. VIII	Straßburg: Grüningerus, 1508
Johannes COCHLAEUS	<i>Tetrachordum musices</i> , Tractatus tertius	Nürnberg: J. Stuchs, 1512 ³⁵
Johannes VOGELSANG	<i>Musicae rudimenta</i>	Augsburg: V. Otmar, 1542 ³⁶
Henricus GLAREANUS	<i>Dodecachordon</i> , Liber primus	Basel: H. Petri, 1547
Hermann FINCK	<i>Practica musica</i>	Wittenberg: G. Rhau, 1556
Lucas LOSSIUS	<i>Erotemata musicae practicae</i>	Nürnberg: Montanus–Neuberus, 1563
Christoph PRAETORIUS (Silesianus)	<i>Erotemata musices in usum scholae Lunaeburgensis</i>	Wittenberg: J. Schwertel, 1574

2. táblázat. 15–16. századi nyomtatványok „dictio monosyllaba” zsolttározási mintapéldákkal

tárgyaló, anonim, kéziratos iskolai jegyzetekről van szó,³⁷ de köztük találjuk Conradus de Zabernia *Novellus musicae artis tractatus*-át is az 1460-as évekből.³⁸ Másodsorban említhetők a pálos kantuále tonáriusához igen hasonló összeállítású, 16. századi, többnyire német földön nyomtatott, főképp iskolai tananyag céljára készült traktátusok; kivételt ez alól a műfaji meghatározás alól a felsoroltak közül talán csak Glareanus *Dodecachordon*-ja képez (2. táblázat). A

³³ Interneten is tanulmányozható későbbi kiadása: Augsburg, Johann Froschauer, 1500. <https://daten.digital-sammlungen.de/-db/0003/bsb00033872/images/> (2022. január 31.). Vö. Wienfried Ammel, *Michael Keinspeck und sein Musiktraktat „Lilium musicae planae”, Basel 1496*, Heinrich Hüsch (Hrsg.), *Marburger Beiträge zur Musikforschung* 5 (Marburg: [s. n.], 1970), 128.

³⁴ Klaus Wolfgang Niemöller (Hrsg.), *Die Musica Gregoriana des Nicolaus Wollick, Opus aureum, Köln 1501, pars IIII*, *Beiträge zur Rheinischen Musikgeschichte* 11 (Köln–Krefeld: Staufen-Verlag, 1955), 64–76.

³⁵ Reprint Hildesheim–New York: Georg Olms Verlag, 1971.

³⁶ Renate Federhofer-Königs, „Johannes Vogelsang und sein Musiktraktat (1542). Ein Beitrag zur Musikgeschichte von Feldkirch (Vorarlberg)”, *Kirchenmusikalisches Jahrbuch* 49 (1965), 73–123 (itt: 99–100).

³⁷ Christian Meyer, „Tractatus ex traditione Hollandrini cod. Berolinensis Theol. lat. qu. 74 una cum cod. Erfordiensis CE 8o 20 (TRAD. Holl. XX)”, in Michael Bernhard – Elzbieta Witkowska-Zaremba (Hrsg.), *Traditio Iohannis Hollandrini, V: Die Traktate XV–XXI*, BAW Veröffentlichungen der Musikhistorischen Kommission 23 (München: Verlag der BAW, 2014), 365–420 (itt: 405–407); Michael Bernhard, „Tractatus ex traditione Hollandrini cod. Monacensis lat. 30059 (TRAD. Holl. XXI)”, *ibid.*, 421–486 (itt: 462); *Tractatus de musica plana cum tonario* (1515), Berlin, Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz (D-B), Ms. lat. fol. 258. Vö. Michel Huglo – Christian Meyer, *The theory of music: manuscripts from the Carolingian era up to c. 1500 in the Federal Republic of Germany*, Répertoire International des Sources Musicales, B III 3 (München: G. Henle Verlag, 1986), 18.

³⁸ Karl-Werner Gümpel, *Die Musiktraktate Conrads von Zabern*, *Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Geistes- und Sozialwissenschaftliche Klasse*, Jahrgang 1956/4 (Mainz–Wiesbaden: Verlag der Akademie der Wissenschaften und der Literatur – Franz Steiner Verlag, 1956), 184–244.

„dictio monosyllaba” e tankönyvi megjelenései feltétlenül iránymutatóak lehetnek abból a szempontból, hol érdemes keresni a częstochowai kantuáléba másolt tonárius kútfőjét.

Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a „dictio monosyllaba” kottapéldája egyformán került be a két pálos kézirat – a częstochowai és az újhelyi – tonáriusába, de hiányzik a többi kora újkori magyarországi tonáriusmáslatból (Medvedics-rituále és Cserei-énekeskönyv). Ezen a markáns különbségen kívül is felfedezhetők csekély eltérések e kéziratok rövid tonáriusainak tartalmán és szerkesztésén belül, amelyek érintik a vesperás-zsoltár kiválasztását (Újhelyi pálos processzionále: *Dixit Dominus*), a differentiák mellett antifónapéldák lejegyzését (Medvedics-rituále), végül a fő zsoltárvégződéseket összesítő vers, az úgynevezett „breve compendium” elhelyezkedését (a Cserei-énekeskönyvben a tonárius kezdetén). Számottevő eltérést ugyanakkor inkább e késői tonáriusmáslatok és a Szalkai-féle traktátus tonáriusfejezetének felépítése között regisztrálhatunk: míg utóbbi bőven kommentált szövegében a „breve compendium” csupán bevezeti a tonáriust, a központi rész, a zsoltárdifferentiák felsorolása későbbre csúszik a zsoltározási mintapéldákat követő helyre.³⁹ Megfigyeléseink szerint a zsoltárdifferentiák elhelyezkedése a tonáriusfejezeten belül fontos adalék a késői középeurópai tonáriusok tipológiájához,⁴⁰ sőt a pillanatnyilag vizsgált forráskörben egyenesen vízvázlatzó a 15. század végi traktátus-tonárius fejezet és a későbbi rövid tonárius-példatárak között.

A zsoltártónuspéldák után következő tanvers (*Si quis singulorum*) dallamokkal együtt a recitációs formula kiemelt, fő zárlatait, differentiáit sűríti magába. Ennek az erőteljesen didaktikus célzatú mintapéldának régebben egyetlen forrását ismerte a szakirodalom: Adam de Fulda 1490-es, a 19. század óta megsemmisült traktátusának részletét.⁴¹ Mára számos adattal bővíthető a kör a 15. század második felétől kezdődően, méghozzá elsősorban a Közép-Európára jellemző, késő középkori iskolai zeneelméleti traktátustípus, a Traditio Hollandrini körébe tartozó zeneelméleti tankönyvek segítségével.⁴² A kis összefoglalást „breve compendium”, „tro-

³⁹ A Magyarország területéről fennmaradt tonáriusok felépítését korábban ebben az összehasonlításban és a rövid tonáriusokra leszűkítve is tárgyaltam. Vö. Papp Ágnes, „A középkori ’magyar’ zsoltártónus. A częstochowai pálos kantuále tonáriusa”, in Kiss Gábor (szerk.), *Zenatudományi Dolgozatok 2010* (Budapest: MTA Zenatudományi Intézet, 2011), 23–55 (itt: 28); Papp, „Toni chorales”, 304.

⁴⁰ Papp Ágnes, „Traditio Iohannis Hollandrini – Tonare”, in Robert Klugseder (Hrsg.), *International Musicological Society Study Group Cantus Planus. Papers read at the 16th meeting Vienna, Austria, 2011* (Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften Kommission für Musikforschung, 2012), 301–308 (itt: 303). A tézist valójában Calvin M. Bower állította fel a Traditio Hollandrini szövegeihez tartozó tonáriusok előzetes elemzésekor, ezeket az eredményeit azonban végül nem publikálta az összkiadás VII. kötetében megjelent fejezetében (vö. fent 3. l.).

⁴¹ Martin Gerbert, *Scriptores ecclesiastici de musica sacra potissimum* (St. Blasien, 1784; reprint Hildesheim: Georg Olms Verlag, 1963), vol. 3, 356.

⁴² *Si quis singulorum / cupit tonorum / scire melodiam / hanc attendat normam. / Et sic fine brevi / studioque levi / poterit hoc scire / tonos diffinire.* Lásd Christian Meyer, „Versus de musica: Les versifications du Corpus hollandrinien”, in Bernhard – Witkowska-Zaremba (Hrsg.), *Traditio Iohannis Hollandrini, VII*, 138. A teljes konkordancia-listát lásd Michael Bernhard – Elżbieta Witkowska-Zaremba (Hrsg.), *Traditio Iohannis Hollandrini, VIII: Konkordanzen* →

pus” vagy „cantilena” névvel illették. Mint a „psalmi minores – psalmi maiores” fogalompár, a „breve compendium” tanpélda alapját képező fogalom, a fődifferencia (avagy „differentia capitalis / principalis”) úgyszintén az említett, jól körülhatárolható zeneelméleti szöveghagyomány állandó elemei, lokuszai közé tartozott.⁴³ A kompendium más megszövegezései is ismertek a késői magyarországi tonáriusfeljegyzésekből (*Adam primus homo; Incipiens primus*); ezek időben és térben igen korlátozott használatát az utóbbi évek kutatásainak köszönhetően kellő pontossággal körül tudjuk írni.⁴⁴

Az introitus-vezusok megszólaltatására előírt zsolttárformulát széles összevetésben viszonylag kevés kéziratot forrás idézte föl a 14–15. században azzal a nyolc bibliai kort soroló *Prima aetate* kezdetű tanverssel, amely a pálos kantuáléban is olvasható.⁴⁵ Újabban lényegesen megszáporodtak erre a versre vonatkozó adataink a Traditio Hollandrini tonáriusfejezetei révén.⁴⁶ Az 1500 utáni nyomtatott tankönyvekben viszont ismét alig találni rá példát: az introitushoz tartozó zsolttárdallamot szöveg nélkül vagy *Gloria Patri* doxológiával, vagy rövidítve, a zsolttárformula kadenciájával gyakorta idézik ugyan, de a *Prima aetate* vers egy változata csupán a nürnbergi Johannes Cochlaeus *Tetrachordum musices* tankönyvének harmadik fejezetéből került a látókörömbé.⁴⁷ Az újhelyi pálos processzionále tonáriusában az introitusokat bemutató rész már egyáltalán nem szerepel, és hiányzik a Cserei-énekeskönyv tonáriuskottái közül is. A *Prima aetate creati sunt* verssorozat megtalálható viszont a Medvedics-rituále lapjain,⁴⁸ még hozzá introitus-antifónák incipitjeivel egyetemben, vagyis egészen más kontextusban, mint a pálos kantuáléban. Ebbe ugyanis antifónát nem, de a didaktikus szöveggel ellátott vezus mellé még egy másikat lekottáztak valóságos introitus-vezusokkal: *Eructavit cor meum, Iubilare Deo* etc. (Liturgikus szempontból kivétel és különös a 2. tónusnál ebben a pozícióban felbukkanó *Post partum virgo* vezus, amely nem zsolttárszöveg, és a misében legfőljebb alleluia-vezus lehetett.) A tanverses és zsolttárszövegű mintapéldák egymás mellettisége az introitusoknál fölveti azt a lehetőséget, hogy a pálos kantuále tonáriusa nem feltétlenül egyetlen mintapéldány másolásával jött létre, vagy legalábbis ilyen, a végeredménnyel mindenben egybecsengő mintapéldányra ma már nem fogunk tudni rámutatni. Sokkal inkább elképzelhető, hogy a lemásolt tananyag egyéni kompiláció eredményeképpen keletkezett.

und Indices, BAW Veröffentlichungen der Musikhistorischen Kommission 26 (München: Verlag der BAW, 2016), 76–77.

⁴³ Bernhard – Witkowska-Zaremba, *Die Lehrtradition*, 139–140.

⁴⁴ Papp, „Didaktische Merkmale”, 27–28.

⁴⁵ *Prima aetate creati sunt Adam et Eva; Secunda aetate natavit arca diluvis* ... Huglo, *Les Tonaires*, 427.

⁴⁶ Bernhard – Witkowska-Zaremba, *Die Lehrtradition*, 117–118; Bower, „Ferial Psalmody”, 209. o., 8. l.

⁴⁷ Kezdősora: *Prima aetate plasmati sunt Adam et Eva et positi in sede beata*. Cochlaeus, *Tetrachordum musices*, f. Di verso és Dii recto. A kereséshez a *Thesaurus Musicarum Latinarum*. Online Archive of Music Theory in Latin (Indiana University) adatbázist használtam: <https://chmtl.indiana.edu/tml/> (2021. december 21.).

⁴⁸ H-Kf, Ms. 302, f. 137v–139v.

IV.

A czeŕstochowai pálos kantuále tonariusza a későbbi pálos processzionalal csaknem teljesen egybehangzóan orokittette meg a zsoltdallamokat. Ennek koszonhetoen volt kivitelezhető modern atirasuk párhuzamos közlése, amellyel napjainkban az esztergomi zsolozsma zsoltdatonusaihoz lehetett közvetve támpontokkal szolgalni.⁴⁹ A pálosok liturgikus uzusa és dallamvariansai a 13. századi kezdetektől fogva általában szorosban kapcsolódtak az esztergomi uzushoz, s a rend ráadásul mindenkor feltűnően konzervatív módon orizte liturgikus és zenei gyakorlatát. Kérdés, hogy a két késői pálos kéziratba másolt tonariusra és zsoltdallamokra is alkalmazható-e ez a premissza, vagyis a pálosok használatában ránk maradt énekekből és variánsokból visszakövetkeztethetunk-e a középkori esztergomi kódexekből csak hiányosan megismerhető enekgyakorlatra. Korábban nemmel választunk erre a kérdésre a késői tonariuskompendium tipusabol kiindulva, melynek virágkora kifejezetten a középkor legvégére tehető, és meglehetősen tág földrajzi terület – Közép-Európa – egyházi intézményeknek volt közös sajtaja. A zeneelméleti anyag hagyományozásának sajtosasagaihoz tartozott a tanítás változatlan továbbadása mellett a sablonokból építkezés, ami kevesse engedte beszurodni az elméleti anyagba a szűkebb régio vagy intézmény enekgyakorlatat. A késői lejegyzesu zsoltdallamok hitelességét, a középkori magyar hagyományhoz – vagy bármelyik európai dialektushoz – való viszonyát csak szélesebb körből származó bőségesebb adatommenyiseg segítségével lehet megítélni.

A rövid tonáriusban osszegyujtott mintapéldák lehetővé teszik a zsoltdallam lefutásának tanulmányozását. A zsoltdarvegzodesek (differentiák) használatára nézve kevesbe informatívak, de a recitációs tónus első felére nézve jól tájékozódhatunk a segítségünkkel. 2011-ben tanulmányban összegeztem a gyakorlatilag csak zeneelméleti forrásokból megismerhető zsoltdarformulak varianskoreit, elhelyezve bennük a pálos kantualeaban és a tobbi retrospektív magyarországi tonáriusban megorzodott zsoltdarozasi mintapéldákat is.⁵⁰ Azt szemléltettem, hogy a regioobol megismerhető variánsokkal való összevetés és a gregorián két nagy dialektusa – a diaton és a pentaton – szerinti elkülönítés végül is elvezethet a zsoltdallam-változatok hozzavevotoleges időbeli és térbeli elhelyezesehoz. Alabbikban ennek az összevetésnek a tanulságait kívánom röviden ismertetni, a két magyarországi pálos kéziratban fennmaradt tonariusokra összpontosítva.

A kantualeaban és az 1644-es újhelyi pálos processzionaleaban a 2., 3., 7. és 8. tónusú egyszerű zsoltdallam inicium nélkül szerepel. Ezt a gyakorlatot alátámasztja számos késő középkori és középkor utáni tonárius Közép-Európából, kéz-

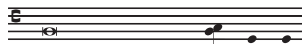
⁴⁹ A czeŕstochowai pálos kantuále zsoltdatonusainak átírása eloszor a *Magyarország zeneortenete* I. kötetében jelent meg, lásd Szendrei, „Recitativ műfajok”, 298–300. A két pálos kézirat tonariusanak szinoptikus közlését, kritikai kiadását lásd: Földváry–Csonka–Papp–Déri, *Psalterium Strigoniense III*, 46–66.

⁵⁰ Papp Ágnes, „A középkori ’magyar’ zsoltdatonus”, 29–51. A zsoltdarrecitacios formula valtozatkepzodesevel tágabb kontextusban PhD disszertaciomban foglalkoztam: *Teória és praxis kettosaga a tonáriusban. A zsolozsma antifonális zsoltdarozasa a közép-európai források tükrében* (Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2019), 69–103. Elérhető a LFZE honlapján: https://apps.lfze.hu/netfolder/PublicNet/Doktori%20dolgozatok/papp_agnes (2022. január 31.).

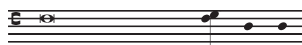

Pri-mi to - ni me - lo - di - a

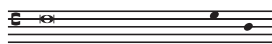
1. kottapélda

Secundus autem in me - di - o

secundo in medio si - mi - lis

Secundum autem in fi - ne

2. kottapélda

iratos és nyomtatott formában egyaránt.⁵¹ A következtelenségekből és a kommentárokból kikövetkeztethető, hogy az iníciüm elhagyása nem datálható vissza a középkorra, hanem inkább másodlagos és igen divatos jelenségként értelmezhető. Az iníciumos és anélküli zsolttározás kettősségére utalt is nem egy tonárius-jegyzet. Köztük Szalkai jegyzetének tonáriusa mint régebbi és újabban általánossá vált szokást állította szembe egymással a kezdőformulával rendelkező, többnyire tanszövegű és a túbáról induló, többnyire zsolttárszövegű recitációt.⁵²

Az 1. tónus első felére a pálosok tonárius-másolataiban a túbahang után közvetlenül a szomszédos félhangra emelés jellemző, s fontos mozzanat az *F* középzárlat (1. kottapélda). Nincs ez másképp a környékbeli külföldi forrásokban sem, melyekben azonban elvéve feltűnik a nyugati (diaton) gregorián dialektus karakterisztikus jegyeként számon tartható *a* középzárlat is. A 6. tónus mediációja az 1. tónusét visszhangozza, az adatok széles körét felölelő összehasonlításban ez a zsolttárdallam abszolút egységes képet mutat. Egyedinek mutatkozik viszont a pálos kéziratokban

⁵¹ Felsorolás következik a teljesség igénye nélkül; a példákat részletezve lásd Papp, *Teória és praxis kettőssége a tonáriusban*, 70–73. Például Tractatus de musica plana cum tonario, D-B, Ms. lat. fol. 258 (vö. fent 37. l.); Albert Seay (ed.), *Johannes de Olomons, Palma choralis (1409)*, Colorado College Music Press, Critical Texts 6 (Colorado Springs: Colorado College Music Press, 1977), 46, 49, 52, 55, 58, 60, 63, 66; Karl Rauter, *Der Klagenfurter Musiktraktat von 1430: Tractatus de musica* (Klagenfurt: Kärntner Druck- und Verlagsgesellschaft, 1989), 112, 159; Alexander Rausch (Hrsg.), „Tractatus ex traditione Hollandrini cod. Vindobonensis 4774, fol. 35v–92r (TRAD. Holl. III)”, in Michael Bernhard – Elżbieta Witkowska-Zaremba (Hrsg.), *Traditio Iohannis Hollandrini, II: Die Traktate I–III*, Bayerische Akademie der Wissenschaften, Veröffentlichungen der Musikhistorischen Kommission 20 (München: Verlag der BAW, 2010), 356; Niemöller (Hrsg.), *Die Musica Gregoriana des Nicolaus Wollick*, 63–76.

⁵² Kommentárral: „more antiquorum necnon multarum modernarum ecclesiarum” – „secundum consuetudinem modernorum” („magis regularis et communior secundum mod[ern]os musicos”) LAD. ZALK. 4, 90, 151–152. Bernhard, „Tractatus ex traditione Hollandrini a Ladislao de Zalka exscriptus”, 370, 378.

sus- pen-de in me - di - o

sus- pen-de in me - di - o

3. kottapélda

Septimus tertium in me- di - o re- spi - cit

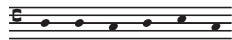
ut pri-mus im- po-ni - tur

4. kottapélda

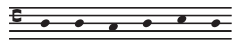
a 2. tónus középzárati *pes* figurája, így azt némi kétkedéssel fogadnánk, ha nem vitték volna át egyszersmind a 8. tónusú zoltárrecitációra is: íráshibának tehát aligha tarthatjuk. A régies délnémet kantikuntónusban fedezhető fel ez a hangkapcsolat, a díszesebb kadenciában azonban egészen más összefüggésben és eltérő záróhang előtt. A környékünkéről megvizsgált egyszerű zoltározási mintadallamok kivétel nélkül szótagokra bontják a két hangot, de záróhangjuk ugyanaz (2. *kottapélda*). Elképzelhető, hogy a hangösszevonást a hangsúlyérzék diktálta. A 3. tónusú zoltárdallam első felét a pálos kantuále kottája *b*-ra hajlítja; ez a mozdulat a diatonikus hangnemkezelés érzetét kelti. Szinte biztosra vehető, hogy nem ez, hanem egy tisztán pentaton változat lehetett az általános a középkori esztergomi és pálos gyakorlatban; a közép-európai zeneelméleti jegyzetekben – többek között Szalkainál – is így kottázták.⁵³ A késői lejegyzések egy részébe viszont beszűrődhetett a dialektustól idegen variáns (3. *kottapélda*). A 7. tónus mediációját a pálos kéziratokban a *d* túbáról az *f* akcentushangra emelés, majd *d* érintése után az *e* kadencia fémjelzi. Ez a „homorú” dallamvonalú tónusváltozat szűkebb körből ugyan, de ismert a közép-európai tankönyvi példák közül.⁵⁴ Felfigyelhetünk ugyanakkor arra, hogy e dallamfordulat tulajdonképpen az *a*-végű 6. tónusú középzárlat kvintranszpozíciója, s mint ilyen, az 1. és 6. tónusban közös, nem *F*-re lehajló, hanem *a*-ra visszakanyarodó, ezáltal a diaton variánskörbe tartozó mediációt idézte fel (4. *kottapélda*). A tanvers szövege a pálosoknál a 3. tónussal állítja párhuzamba ezt a kadenciát, ami arra utal, hogy valójában nem a magas kiemelésre, hanem a homo-

⁵³ Ezen a ponton az újhelyi pálos processzionále is a pentaton változatot hozta. Vö. Földváry–Csonka–Papp–Déri, *Psalterium Strigoniense III*, 51.

⁵⁴ Például Rausch (Hrsg.), „Tractatus ex traditione Hollandrini cod. Vindobonensis 4774”, 379; Seay (ed.), *Johannes de Olomons, Palma choralis*, 63; Keinspeck, *Lilium musicae planae*, Augsburg, 1500, f. b VIr.

gra- da - tim a- scen-dit

gra- da - tim a- scen-dit

gra- da - tim a- scen-dit

5. kottapélda

quarto in me-di - o si - mi - lis

6. kottapélda

rú rajzolatú dallamra koncentráltak. A 3. tónussal pontos, transzpozíciós egyezés nem áll fenn, csupán hasonlóság. Éppen ezért feltűnő a tonárius tanversének következetessége: a mediációk diaton vonásaikban is hasonlítanak, s emiatt egyik végződés sem kellett, hogy feltétlenül sajátja legyen a közép-európai úzusoknak.

A 4. tónus mediációja, ahogyan a pálos másolatokban olvasható, mintha páratlan módon a traktátusokban általánosan meglévő alsó kanyart ötvözze volna a ritka *G* záróhanggal. Utóbbihoz csak archaikus délnémet példákat lehet idézni: azokban egyszerű, egyhangnyi lehajlás figyelhető meg a túbáról (5. kottapélda). Az 5. tónus *b* középzárlata, hozzávéve a túbahangról történő hangsúlytalan *b*-re lépést is, egyelőre sehol másutt nem lelhető fel, csak a magyarországi pálos kéziratokban. E különös megoldás és a 4. tónus szintúgy ritka változata között viszont a tanvers teremt kapcsolatot, ami a lejegyzés és a gyakorlat tudatosságára utalhat (6. kottapélda).

A tárgyalt pálos forrásokban a díszesebb – iníciummal és dallamosabb mediációval rendelkező – kantikum-zsoltárokat ugyanaz a fajta variánsképződés jellemzi, mint amelyet az egyszerű zsoltártónusoknál tapasztaltunk. Ilyen például a 2. és 8. tónus *pes*-e és az 5. tónus egyedi középzárlata. A kezdőformula hajlításos jellege elvitathatatlan jegye a kantikum zsoltárformuláinak, szemben az egyszerű zsoltározás szillabikus iníciumaival. A szövegkezdetek azonban szinte rapszodikus módon tudták befolyásolni az iníciумok variálódását, amelyekben nem mindig érvényesült a hangsúlyelv: a kéthangos neuma a harmadik szótagról előbbre vándorolt. Érdekes módon a magyarországi pálos tonáriusmásolatokra jellemző ez a szóhangsúly ellen játszó megoldás, amely egyúttal az iníciумok egységítésének látszatát kelti. A 2., 4., 5. és 8. tónusban⁵⁵ így végül a Közép-Európában gyakori formáktól élesen

⁵⁵ 8. tónusban kivételesen csak a czerstochowai kantuále tonáriusára illik rá ez a jellemzés, a pálos processzionále kantikum-kottája az archaikus délnémet változattal tart.

Et ex - sul - ta - vit
Be-ne - di- ctus

Et ex - sul- ta - vit
Be-ne - di- ctus

7. kottapélda

spi - ri - tus me - us
De - us Is-ra - el

spi - ri - tus me - us

8. kottapélda

elválo iníciúmokot kottáztak, vagyis az archaikus és hosszantartó délnémet hagyomány sajátjaként azonosított iníciú-formáknak itt már semmi nyoma⁵⁶ (7. kottapélda). A pálosok által rögzített kantikumtónusokban helyenként a formula szillabikussá válása, a hajlítások kiküszöbölése, az egyszerű zsolnártónushoz való hasonulás figyelhető meg (például 3. és 5. tónus), másutt – a pálos processzionáléban – éppen fordítva: a neumába átmenő hang is illeszkedhet, ami a dallam pentaton fordulatával ellenkezik (1., 6. és 7. tónus)⁵⁷ (8. kottapélda). Mindezeknek az esetlegességeknek nehéz megragadni az okát, bár kézenfekvő a középkor utáni lejegyzés és használat számlájára írni őket.

A processzionáléban jellemző módon megtaláljuk a *tonus peregrinus* dallamát is, amely a kantuáléból kimaradt. A „peregrinus” fogalom is, a hozzá tartozó mintapélda is a Közép-Európában koncentrálódott traktátushagyomány jellegzetes eleme. A pálos másolatok erősen kompilációs jellegükkel, apró részleteikben többretegűként értelmezhető, színes tartalmukkal együtt is ebbe a késői hagyományba illeszkednek. A tonáriusnak ez a formája kifejezetten a középkor utáni iskolai, tankönyvi anyagokra utal. A felépítése – de önmagában a pálos tonárius két lejegy-

⁵⁶ A 7. kottapéldán a 2. és a 4. kantikumtónus kezdete. Összehasonlító kottapéldák a teljességre törekedve: Papp, „A középkori ’magyar’ zsolnártónus”, 41; Papp, *Teória és praxis kettőssége a tonáriusban*, 92–93.

⁵⁷ Háromhangos neumára az 1. és 6. tónusban Szalkai zeneelméleti jegyzetéből is van példa, lásd Bernhard, „Tractatus ex traditione Hollandrini a Ladislao de Zalka exscriptus”, 371, 392. Vö. Papp, „A középkori ’magyar’ zsolnártónus”, 42–43, 63–64; Papp, *Teória és praxis kettőssége a tonáriusban*, 94–96; Földváry–Csonka–Papp–Déri, *Psalterium Strigoniense III*, 48, 59, 62.

zése, melyeket hozzávetőleg egy évszázad választ el egymástól – illusztrálja egyrészt azt a tényt, hogy a zeneelméleti tananyag hosszú időn át változatlan mintázatot hordozott. Másrészt a tananyag elhelyezkedése a vegyes tartalmú kéziratok belül sugallja ennek a tonáriusnak a valódi életterét: az került a lapokra másolás, kivonatolás és összeállítás révén, ami a másoló látókörében volt, és hasznára lehetett. Ebben a formában tehát a pálosok tonáriusa legfőképpen utólagos, retrospektív rögzítése lehetne a középkori zsolnározási tudnivalóknak. Sokkal valószínűbb azonban, hogy a mintapéldányok – tankönyvi, tanítási anyagok – korszerű, aktuális tartalmakat hordoztak, és Magyarországhoz közel eső földrajzi és intézményi körből származtak. A pálos kéziratok zsolnározzásainak zeneileg karakterisztikus pontjai nem mutatnak egységes, évszázadok óta folyamatos hagyományra, kevésbé idéznek archaikus, délnémet vonásokat, helyettük a vegyes összkép dominál, amelyben teret nyertek később kialakult variánsok és szokásrend, valamint importált részletek egyaránt.

Szoliva Gábor

A kantuále himnuszai

Kéziratunk lapjain kottás himnuszokat, kottás himnuszincipiteket és a himnuszének-
lést szabályozó rubrikákat találunk. Az egyes bejegyzések a kantuálén belül fizikailag
is elkülönülnek. (1) A processzionáleban (p. 19–55) a körmenetek (processziók)
során énekelt négy legfontosabb himnusz kapott teljes hangjelzést. Ezek mellett a
szakasz szöveges utalásokat tartalmaz olyan himnusztételekre, melyek „rendes helye”
a zsolozsma, másodlagosan azonban a processziók során is elhangzottak. (2) A kishó-
rák dallamválasztásait (*ad notam*) megadó szakaszban (p. 104–132) főképp hangjel-
zett himnuszincipiteket találunk, illetve néhány további rubrikát. (3) A himnáríum
(p. 201–384) a kézirat himnológiai szempontból legértékesebb része: terjedelmes
válogatást ad az egyházi év himnuszaiból, minden versszakukkal kottázva. Döntően
vesperásra szánt himnuszokat találunk benne; kisebb részben szerepelnek matutí-
numhoz, kompletóriumhoz és kishórákhoz tartozó tételek, laudeshez pedig csak
egyetlen máriás himnusz. A himnáríum nem tagolódik temporále és szanktorále sza-
kaszokra, tehát az időszaki és a szentekről szóló tételek a kalendárium szerint összefé-
sülve sorakoznak benne. (Karácsony nyolcadának szentjeinél ez általános volt a ma-
gyarországi himnáríumokban, a kantuále esetében azonban e szerkesztési elvet az
összeállítók tovább vitték.) A szentekről szóló közös tételek és a templomszentelési
himenusz a himnáríum végén kapott helyet. A kantuále himnuszbejegyzéseinek átte-
kintését adja az *1. táblázat*. A himnuszok kezdősorait tartalmazó oszlopban sötét
háttérrel szerepelnek az önálló dallammal bejegyzett tételek, valamint a több him-
nuszszöveggel is lekottázott dallamok közül csoportonként egy („csoportdallam”). Ez
utóbbiakra a további dallamlejegyzéseknél sorszámmal (nr.) hivatkozunk az *ad
notam*-oszlopban. Az (inc.) megjegyzés dallamincipit lejegyzésére utal; csillag (*) jelzi
az egyes tételekre vonatkozó szöveges, rubrikális utalást.

Kéziratunkban összesen 43-féle himnuszdallam szerepel, tehát ennyi az önálló
és a csoportdallamok együttes száma; ebből 39 zsolozsma-dallam, 4 pedig kizárólag
a processziókon hangzott.

A processzionále himnuszai

A kéziratkorpusz elején található vegyes processzionále négy, önálló dallammal hang-
jelzett himnusza az egyházi év legfontosabb processziós eseményeit kísérte: a virágva-
sárnapi bevonulást (*Gloria laus*), a nagypénteki kereszthódolatot (*Crux fidelis*) és
szentségbehozatalt (*Laudes omnipotens canimus*), valamint a nagyszombati tűzszente-
lést (*Inventor rutili*). E tételek mellett hét szöveges himnuszutalás jelzi, hogy kiemelt
ünnepeken zsolozsma-himnuszok is kaptak processziós szerepet. A szóban forgó ünne-

nr.	pag.	időszak / szent	óra	ad notam (nr.)	hímnusz
1	48	Qu6 D	proc.	–	Gloria laus
2	66	Qu6 f6	proc.	–	Crux fidelis inter omnes
3	69	Qu6 f6	proc.	–	Laudes omnipotens canimus
4	71	Qu6 Sabb	proc.	–	Inventor rutili
5	104	Nat – Nat	[C1] ¹	45	Lux mundi beatissima (inc.)
6	106	Nat – Circ/Purif	I	71	Iam lucis orto (inc.)
7	107	Nat	I	32	Iam lucis orto (inc.)
8	107	Nat	III	32	Nunc sancte nobis (inc.)
9	108	Nat	C	32	Te lucis ante (inc.)
10	111	P	C	56	Te lucis ante (inc.)
11	113	Asc	C	65	Te lucis ante (inc.)
12	113	Asc	I	65	Iam lucis orto (inc.)
13	114	Pent	C	71	Te lucis ante (inc.)
14	115	OPent	I, III, VI, IX	70	Veni Creator Spiritus (inc.)
15	116	Trin	C	71	Te lucis ante (inc.)
16	117	Corp	C	71	Te lucis ante (inc.)
17	120	Ass BMV	C	45	Lux mundi beatissima (inc.)
18	122	Ass BMV	I	46	Iam lucis orto (inc.)
19	123	Nat BMV	C	[45]	Lux mundi beatissima (inc.)
20	124	Nat BMV	I	46	Iam lucis orto (inc.)
21	125	OSs	C	71	Te lucis ante (inc.)
22	125	OSs	I	71	Iam lucis orto (inc.)
23	126	Purif BMV	C	[45]	Lux mundi beatissima*
24	127	Ann BMV	C	[45]	Lux mundi beatissima*
25	127	Ann BMV	I	[45]	Iam lucis orto*
26	201	[Adv]	[V]	–	Conditor alme siderum
27	203	Ann	C	71	Te lucis ante
28	204	Ann	I	71	Iam lucis orto
29	206	Ann	[III]	71	Nunc sancte nobis
30	207	Ann	[IX]	71	Rerum Deus tenax
31	208	[Nat]	[V1]	–	Veni Redemptor gentium
32	212	Nat	[M, V2], proc.	–	A solis ortus cardine

1. táblázat. A kantuále hímnuszbejegyzései

¹A kéziratban nem szereplő órajelzéseket az 1540-ben Velencében nyomtatott pálos breviáriumnak megfelelően – szögletes zárójelben – közöljük.

nr.	pag.	időszak / szent	óra	ad notam (nr.)	hímnusz
33	215	Nat	C	32	Te lucis ante
34	216	Nat	I	32	Iam lucis orto
35	218	Nat	III	32	Nunc sancte nobis
36	219	Nat	IX	32	Rerum Deus tenax
37	220	Ste m. (XII. 26.)	[V]	–	Stephano primo martyri
38	225	Ioan ev. (XII. 27.)	[V]	–	De Patre Verbum
39	228	Epi	[V]	32	Hostis Herodes impie
40	230	Paulus pri. er. (I. 10.)	[V]	94	Ordo sanctorum militum
41	234	Antonius abb. (I. 17.)	[V]	80	Nova procul et
42	236	Ann	V1	–	Deus Creator omnium
43	239	Ann	V2	–	Lucis Creator
44	242	Purif BMV (II. 2.)	[V], proc.	–	Quod chorus vatum
45	244	Purif BMV (II. 2.)	C	–	Lux mundi beatissima
46	246	Purif BMV (II. 2.)	M, L, proc.	–	Quem terra pontus
47	248	Purif BMV (II. 2.)	I	46	Iam lucis orto
48	250	Purif BMV (II. 2.)	III	46	Nunc sancte nobis
49	251	Purif BMV (II. 2.)	IX	46	Rerum Deus tenax
50	252	Qu1–4	[V1]	–	Ex more docti
51	255	Qu	C	–	Christe qui lux
52	258	Qu1–4	[V2]	–	Aures ad nostras
53	262	Ann BMV (III. 25.)	[V]	–	Ave maris stella
54	264	Qu5–6	[V]	–	Vexilla regis
55	267	P	V1	–	Chorus novae Ierusalem
56	269	P	V2	–	Ad cenam Agni
57	273	P	C	56	Te lucis ante
58	273	P	I	56	Iam lucis orto
59	275	P	III	56	Nunc sancte nobis
60	276	P	IX	56	Rerum Deus tenax
61	277	De sanct – T.P.	[V]	–	Vita sanctorum
62	279	Crux (V. 3., IX. 14.)	[V]	76	Salve Crux sancta
63	282	De spinea corona (V. 4.)	[V]	55	Aeterno Regi gloriae
64	284	Asc	[V]	–	Festum nunc celebre
65	288	Asc	[M], proc.	–	Iesu nostra redemptio
66	290	Asc	C	65	Te lucis ante

nr.	pag.	időszak / szent	óra	ad notam (nr.)	hímnusz
67	291	Asc	I	65	Iam lucis orto
68	292	Asc	III	65	Nunc sancte nobis
69	293	Asc	IX	65	Rerum Deus tenax
70	294	Pent	[V]	–	Veni Creator Spiritus
71	297	Pent	[M], proc.	–	Beata nobis gaudia
72	299	Trin	[V]	43	O lux beata Trinitas
73	300	Corp	[V], proc.	64	Sacris sollemniis
74	304	Ann	V1	–	O Pater sancte
75	306	Nat Ioan (VI. 24.)	[V]	–	Ut queant laxis
76	313	PPapp (VI. 29.)	[V]	–	Aurea luce
77	317	Vis BMV (VII. 2.)	[V], proc.	93	In Mariam vitae viam
78	320	MMagd (VII. 22.)	[V]	–	Lauda mater Ecclesia
79	323	Anna (VII. 26.)	[V]	53	Lucis huius festa
80	326	Dominicus cf. (VIII. 5.)	[V]	–	Gaude mater Ecclesia
81	329	Transfig (VIII. 6.)	[V]	–	Gaude mater pietatis
82	332	Affra m. (VIII. 7.)	[V]	90	Gaude civitas Augusta
83	335	Laurentius m. (VIII. 10.)	[V]	–	Martyris Christi colimus
84	339	Ass BMV (VIII. 15.)	[V]	–	Gaude visceribus mater
85	343	Ste rex (VIII. 20.)	[V]	90	Gaude mater Hungaria
86	347	Augustinus cf. (VIII. 28.)	[V]	98	Magne pater Augustine
87	350	Michael archang. (IX. 29.)	[V]	74	Christe sanctorum
88	353	OSs (XI. 1.)	[V], proc.	–	Christe redemptor omnium
89	356	Martinus cf. (XI. 11.)	[V]	–	Martine confessor Dei
90	359	Elisabeth reg. (XI. 19.)	[V]	–	Novum sidus emicuit
91	361	Catherina m. (XI. 25.)	[V]	53	Ave Catherina martyr
92	363	Nicolaus cf. (XII. 6.)	[V]	–	Exsultet aula caelica
93	366	De apostolis	[V]	–	Exsultet caelum laudibus
94	368	De martyre	[V]	–	Deus tuorum militum
95	371	De martyribus	[V]	4	Sanctorum meritis
96	374	De confessore	[V]	–	Iste confessor
97	376	De virginibus	[V]	–	Virginis proles
98	379	Ded	[V]	–	Urbs beata Ierusalem

1. táblázat. A kantuále hímnuszbejegyzései (folytatás)

pek: karácsony (*A solis ortus*), Gyertyaszentelő Boldogasszony (*Quod chorus vatum*), Úrnapja (*Sacris sollempniis*), Sárlos Boldogasszony (*In Mariae vitae viam*), Nagyboldogasszony és Kisboldogasszony (*Quem terra pontus*), valamint Mindenszentek (*Christe redemptor omnium*).² Az utóbbi három esetében a rubrika megjegyzi: „in reversione”, azaz visszafelé jövet. Eszerint a himnusz – az elterjedt gyakorlatnak megfelelően – a processzió második felében hangzott el; a vonulás céljához ezzel szemben általában egy *responsorium prolixum* éneklése alatt ért a liturgikus menet.

A kishórák himnuszai

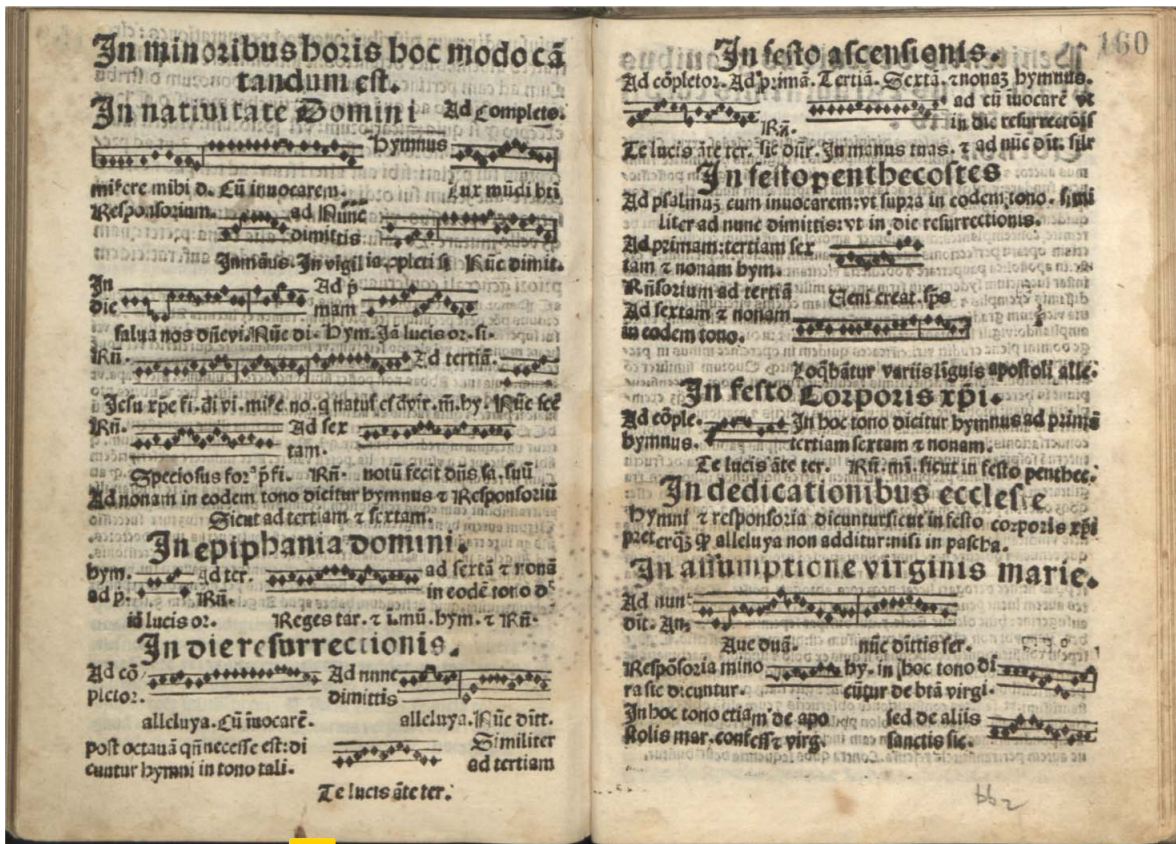
A napközi kishórák (príma, tercia, szexta, nóna) állandó himnuszai³ az egyházi év különböző szakában más-más dallamot kaptak. A vesperás, a laudes vagy a matutinum himnuszaiét társították hozzájuk annak megfelelően, hogy milyen időszak ünnepkörben énekeltek őket. Szűz Mária ünnepein a kishórák himnusz dallama a kedvelt máriás tételek egyike volt (*Quem terra pontus, Lux mundi beatissima* stb.). Mivel a szóban forgó himnuszok versformája azonos, e dallamcserék gond nélkül végrehajthatók voltak. Az 1. táblázat *ad notam* oszlopában követhetők a kantuále kishórák dallamválasztására vonatkozó előírásai. Mind a négy himnuszt csak pünkösdnél kottázták le (p. 115), ám ott is azonos *ad notam*-mal, így valószínűleg a legtöbb esetben elegendő volt (vagy lett volna) a príma dallamát jelezni.

Gyöngyösi Gergely (1472–1531) pálos szerzetes 1520 körül Rómában nyomtatott rendi konstitúciójában (*Declarationes constitutionum ordinis fratrum eremitarum Sancti Pauli primi eremitaie*)⁴ a kantuále eligazításaival jól párhuzamba állítható kottás melléklet található (*I. ábra*). A római nyomdászok metszette oldalpáron (fol. 159v–160r) a kishórák antifónáinak, *responsorium brevé*-inek és himnuszainak dallamincipitjei olvashatók („In minoribus horis hoc modo cantandum est”) a temporále ünnepeinek megfelelő sorrendben. Gyöngyösi melléklete (GyConst) a kantuálénál következetesebben rögzíti, hogy a kishóránál megadott *ad notam* mind a négy himnuszt érvényes, és a kottapéldát jobbára a príma himnuszával adja. Összegezve tehát: a príma *Iam lucis orto sidere* himnuszának időszak *ad*

² Az említett rubrikákat sorrendben lásd a kantuáléban: p. 21, 31, 83, 85, 86, 89, 91.

³ A príma *Iam lucis orto sidere*, a tercia *Nunc sancte nobis Spiritus*, a szexta *Rector potens verax Deus* és a nóna *Rerum Deus tenax vigor* kezdetű himnuszai egész évben használatban voltak.

⁴ Az említett munka a szerző további két írásával (*Directorium singulorum fratrum officialium – Epitoma seu brevilogia*) egybekötve megtalálható a budapesti ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár gyűjteményében (RMK III. 191–193), 1520 körül Rómában nyomtatta Antonius de Bladis de Asula Brixiensi. A három nyomtatvány a kötetben folytatolagos, gépi foliálást kapott, a hivatkozásokban ezt használjuk. A konstitúció kritikai közreadását Sarbak Gábor készítette el akadémiai doktori disszertációjában: Sarbak Gábor, *Declarationes constitutionum. Gyöngyösi Gergely és a pálos rend alkotmánya (Editio critica cum commentariis)* (MTA–OSZK, 2014); online: <http://real-d.mtak.hu/721/> [2021. január 13.] – A Gyöngyösi-féle melléklethez hasonló összefoglalást közöl kézirat formában egy lengyel pálos kézirat: *Liber precum*, Czestochowa, Archiwum Paulinów, R. 577 (I-1), p. 462–466. A metzigót notációs incipit-táblázat a magyar eredetű kantuáléból megismert rendszert követi, bár dallamváltozatai némiképp különböznek attól. A kantuáléban tükröződő szokást tehát nem általánosíthatjuk a rend egészére.

1. ábra. Gyöngyösi Gergely konstitúciójának kottás melléklete a kishórák dallamaival (GyConst; Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, RMK III. 191–193, fol. 159v–160r)

notam-ja irányadó volt a többi kishóra himnuszdallamára nézve a késő középkori pálos gyakorlatban. A helyi szokások koherenciáját jelzi, hogy az említett, nyomtatásban megjelent anyag nagyon közel áll a kantuále bejegyzéseihöz.

A kantuále anyagában és a GyConst alapján egyaránt szembevetendő, hogy az előírások írói kitüntetett figyelemben részesítik a kishórák mellett a pálos kompletóriumok himnuszdallamait. A kompletóriumot egyértelműen a többi kishórától külön kezelték, és általában következetesen megjegyezték, hogy annak állandó himnuszát (*Te lucis ante terminum*) egy adott ünnepi időszakban milyen dallamra kell énekelni. A jelenségnek zsolozsmatörténeti indoklást adhatunk: tudvalévő, hogy a pálosok zsolozsmagyakorlata a középkori esztergomi hagyományon nyugszik, annak egy sajátos rendi változataként értelmezhető.⁵ Esztergom a matutínumban nem énekelt himnusokat, helyette a kompletóriumot gazdagította a szélesebb európai gyakorlatban az előbbi hó-

⁵ Török József, *A magyar pálosrend liturgiájának forrásai, kialakulása és főbb sajátosságai*, doktori disszertáció (Budapest: Római Katolikus Hittudományi Akadémia, 1977), 115; Uő, „Remete Szent Pál remeterendjének liturgiája”, *Magyar Egyházzene* 7 (1999/2000): 152; Dobszay László, „A pálos zsolozsma múltja és jövője”, *Magyar Egyházzene* 14 (2006/2007): 18–19.

	CantP	GyConst	PrÚjh	STR (PsOláh)
Epi	Hostis Herodes	?	Hostis Herodes	<i>Hostis Herodes (div.)</i>
P	Ad cenam Agni	Ad cenam Agni	Ad cenam Agni	<i>Ad cenam Agni</i>
Asc	Iesu nostra redemptio	Iesu nostra redemptio	Iesu nostra redemptio	<i>Iesu nostra redemptio</i>
Pent	Beata nobis gaudia	?	Beata nobis gaudia	<i>Beata nobis gaudia</i>
Trin	Beata nobis gaudia	–	–	<i>Te lucis ante</i>
Corp	Beata nobis gaudia	Verbum supernum	–	<i>Verbum supernum</i>
Ded	–	Verbum supernum	–	<i>Te lucis ante</i>
OSs	Beata nobis gaudia	Beata nobis gaudia (?)	–	<i>Iesu Salvator saeculi</i>
BMV	Quem terra pontus	Quem terra pontus	Quem terra pontus	<i>Lux mundi/Fit porta</i>
Ann	Beata nobis gaudia	–	Beata nobis gaudia	<i>Te lucis ante</i>

2. táblázat. A *Te lucis ante terminum* pálos *ad notam* rendszere az egyházi év egyes szakaszaiban (CantP, GyConst, PrÚjh); az esztergomi kompletórium saját himnuszai (STR)

rához rendelt tételekkel. A pálosok – saját liturgikus szokásuk meghatározásakor – visszatértek az általánosabb szokáshoz, és „visszaosztották” a matutínumba a saját himnuszokat.⁶ A kompletóriumban eszerint a *Te lucis ante terminum* kezdetű tételt énekeltek az év nagyobb részében, nagybőjtben felváltották a *Christe qui lux es* kezdetű antik költeménnyel; karácsonykor és a Mária-ünnepek alkalmával a *Lux mundi beatissima* szerepelt. A *Christe qui lux es* és a *Lux mundi* esetében a pálosok megőrizték az esztergomi forráshagyomány dallamváltozatát, hiszen azok (vagy nagyon közeli variánsaik) egyaránt ismertek mindkét hagyomány himnuszforrásaiból.⁷ A *Te lucis himnusz* dallamválasztásai azonban lényegesen összetettebb képet mutatnak a fennmaradt kottás forrásokban (2. táblázat). A pálos szokásrendet a kantuále (CantP) és a GyConst mellett az 1644-ben készült Újhelyi processzionále (PrÚjh) alapján ismertetjük.⁸

⁶ A matutínumhymnus éneklése nem volt feltétlenül egységes a rendi történelem korai szakaszában, a nyomtatott breviáriumok megjelenésével (1486–1491, 1537, 1540) és elterjedésével vált teljesen általánossá. Török József hívta fel rá a figyelmet, hogy a budapesti Országos Széchényi Könyvtár Cod. Lat. 399-es jelzetű 15. századi pálos breviáriumkódexe (még) nem tartalmaz matutínumhymnusokat, lásd az előző jegyzetben idézett művekben.

⁷ A *Christe qui lux* esetében a kantuále tétele (p. 255) hangról-hangra megegyezik az esztergomi hagyományt adató Oláh-pszalterium változatával, vö. *Psalterium Strigoniense* [PsOláh] (Venetiis: Peter Liechtenstein, 1523), München, Bayerische Staatsbibliothek, Res/2 Liturg. 380, fol. 114r. Kiadva lásd *Psalterium Strigoniense Venetiis 1523 cum notis musicis manuscriptis* (*Psalterium Nicolai Olahi*), közr. Szoliva Gábor, *Musicalia Danubiana 25, Bavarica et Hungarica 2* (Budapest: MTA BTK Zenetudományi Intézet, 2015). A *Lux mundi* első versszaka a pálos forrásokban némi szövegváltozatot mutat: a harmadik sorban következetesen „caeli terraque” szerepel az esztergomi „caeli, terrae” helyett, és ez dallami eltérést is okoz. Vö. CantP p. 244, BrP1540 fol. 72r és PsOláh fol. 140v.

⁸ Az Újhelyi processzionále lepglavai eredetét meggyőzően bizonyította Gilányi Gabriella, „Újhelyi processzionále? – Az Országos Széchényi Könyvtár Oct. Lat. 794-es jelzetű forrásának azonosítása”, in *Zenetudományi Dolgozatok 2013–2014*, szerk. Kiss Gábor (Budapest: MTA BTK Zenetudományi Intézet, 2016), 83–114.

A táblázat jobb oldali oszlopában dőlten szedve közöljük az egyes időszakok esztergomi kompletóriumhymuszait. Összevetve őket a *Te lucis* megfelelő pálos *ad notam*-jaival, szembetűnő a párhuzam: a pálosok nagyrészt az esztergomi hymnuszok dallamaira énekelték a *Te lucis*-t, azaz a szövegek átrendezése ellenére megőrizték a forráshagyomány zenei sajátosságait. A leglényegesebb különbséget abban fedezhetjük fel, hogy a rendi gyakorlatban a *per annum* időszak *Te lucis* hymnusza állandó dallamot kap, a pütkösi *Beata nobis gaudia*-ét.⁹ Esztergomból ez a hozzárendelés nem ismert. Különösnek tűnhet, hogy Gyöngyösi előírásaiból is hiányzik a *per annum* időszak *ad notam*-ja, valójában azonban ez természetes. Melléklete az ünnepi időszakok rendjét tartalmazza, tehát az általánoshoz képest előforduló lényeges eltéréseket jelzi; a szokásos formát minden bizonnyal ismertnek tételezi fel. Mi sem bizonyítja ezt jobban, minthogy a melléklet végén, a kevésbé kiemelt szentek ünnepnapjainak kompletóriumához ő is a pütkösi hymnusz *ad notam*-ját rendeli.¹⁰ Mindezek mellett másodlagos jelentőségű, hogy GyConst a kedvelt esztergomi *Verbum supernum... Patris* dallamával emeli ki Úrnapja és a templomszentelés ünnepét, illetve hogy a kottás források Szűz Mária és egyes szentek (apostolok, vértanúk, hitvallók és szűzek) ünnepein a *Quem terra pontus* kezdetű laudes-hymnusz dallamát írják elő a *Te lucis*-hoz.

A középkori esztergomi kompletórium dallamrendje a pálosok alapvető kiinduló pontja volt a óra rendi változatának megalkotásakor, ahhoz képest határozták meg saját gyakorlatukat, és a hymnuszdallamok terén kiérlelt sajátosságoknak sokáig érvényt szereztek. Legalábbis a hosszantartó hagyomány mellett tanúskodik a kései, 1644-ben írt PrÚjh: a temporále nagyobb ünnepei mellett a *per annum* középkori dallamválasztását is őrzi, noha a *Tridentinumot* követő pálos reformok után készült. A 18. századból nagyobb számban fennmaradt pálos antifonálék himnárium mellékletében már nem találjuk meg e sajátosságokat. (Itt kell megjegyeznünk, hogy a középkori pálos zsolozsmában a kompletórium tért el leginkább az esztergomi szokásrendtől, leszámítva természetesen a rendben különösen tisztelt szentek saját tételeit. Nemcsak a óra hymnuszai, hanem más elemei is az egyéni alakítás lenyomatát őrzik.¹¹ A kantuále előtáblájának belső oldalára is a pálos kompletórium állandó szövegrészeit írta a könyv egykori használója.¹²)

⁹ Vö. CantP p. 203 és PsOláh fol. 122v. Lásd még a 2. ábrát.

¹⁰ GyConst fol. 160r: „In hoc tono [*Quem terra pontus*] etiam de apostolis, martyribus, confessoribus et virginibus, sed de aliis sanctis sic [*Beata nobis gaudia*].” A „más szentek” nyilván a *per annum*-nak megfelelő dallamot kapják. A *Beata nobis*-dallam szélesebb körű alkalmazását az 1540-ben Velenében nyomtatott pálos breviárium rubrikái is megerősítik: „Hymnus [*Te lucis ante terminum*, et] cantatur in nota *Beata nobis gaudia*.” Lásd *Breviarium Ordinis Fratrum Eremitarum Sancti Pauli Primi Eremitae...* [BrP1540] (Venetiis: Peter Liechtenstein, 1540), Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, RMK III. 329, fol. 200r (Corp) és fol. 420v (OSs).

¹¹ A téma részletes liturgikus és zenei áttekintését lásd Szoliva Gábor OFM, „A középkori pálos kompletórium történeti rétegei”, *Magyar Egyházzene* 21 (2013/2014): 149–176.

¹² A Szűz Mária kompletóriumában olvasott (nem biblikus) *Paradisi porta*, valamint az általános *Tu autem in nobis es Domine* (Ier 14,9) kezdetű kapitulumok után a óra hármas szerkezetű orációja („Deus, qui illuminas...” – „Visita, quaesumus...” – „Salvator mundi...”) következik, amely szerkezetében és a „gaudentes” szó betoldásával egyaránt pálos jellegzetesség. Bővebben lásd Szoliva, „A középkori pálos kompletórium történeti rétegei”, 158–159, 164–165.

A himnáríum

A kantuále himnáríumában első látásra szembeűnő, hogy a tételek minden verszaknál, vagyis teljes terjedelemben kottázottak. E megoldás nagyon jellemző a középkori pálos szkriptóriumokra: több kézirat(töredék) megerősíti, hogy himnáríumikat általában így szerkesztették.¹³ Az ok valószínűleg az éneklés gyakorlatában keresendő. Egy ritkábban (például a liturgikus évkör egyetlen ünnepén) előkerülő himnuszt ugyanis könnyebb úgy énekelni, ha minden versszaka hangjelzett, hiszen nem kell dallamát feltétlenül kívülről megtanulni, és annak az újabb strófákra való alkalmazásával vesződni. Másfelől a középkori himnuszszövegekben gyakorta mutatkozik eltérés az adott versforma szokásos szótagszámától (*syllaba hypermetrica*), ami mindenképpen szükségessé teszi a dallam némi módosítását az általánoshoz képest. A szabálytalan szöveghelyeken kevesebb szótag esetén összevonták, több esetén pedig szétválasztották a dallam neumáit. Amennyiben egy énekes a himnuszt minden versszakát kottázott formában látta maga előtt, biztosabban képes volt a szöveg ezen rendhagyó – többnyire számfeletti szótagú – sorait a himnuszt dallamára alkalmazni. A modern énekesi gyakorlatban általános *elíziót*, azaz a kivételes helyeken az egymás mellé kerülő magánhangzók „összeolvasztását”, illetve egyes szótagok elhagyását a középkor nem gyakorolta.¹⁴ (Azon középkori kottás himnáríumok, amelyekben csak egyversszakos hangjelzés található, kevésbé gyakorlati célból készültek, inkább a zenei hagyomány rögzítése volt a feladatuk. Fennmaradtak olyan kéziratok is, amelyekben vegyesen szerepel egy- és többversszakos notálás; ezekben általában az irodalmi formától jelentősebben eltérő tételek kaptak minden versszakhoz kottát, tehát e kötetek közvetlenül segíthették az éneklést.)

A kantuále himnáríuma tehát gyakorlati szempontok alapján nyerte el ma ismert formáját. A többversszakos hangjelzés bepillantást enged a kézirat kutatójának abba, hogy az egykori énekesek milyen módon alakították az egyes dallamokat a szöveg kívánalmai szerint, ugyanakkor arra is következtetni enged, hogy milyen zenei variánsok éltek egymás mellett a gyakorlatban. Érdemes példaképpen Árpád-házi Szent Erzsébet *Novum sidus emicuit* kezdetű himnusának bejegyzését (p. 359–361) megvizsgálni. Az esztergomi használatban már a 13. századtól adatolt dallam szálai a ciszterci és domonkos zenetörténetbe nyúlnak. Az érsekségi gyakorlattal egyezően

¹³ A kantuálén felül végig kottázott pálos himnáríumot közöl a 16. századi *Leleszi vesperále* [VLelesz] (Sopron, Állami Levéltár, „Kézirat 93”) függeléke, valamint több rendi kézirat-töredék: Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, Fr. I. m. 255, valamint ugyanitt Inc. 530 borítója; Zagreb, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, R 3612 borítója. A budapesti töredékek részletes leírását lásd: <http://fragmenta.zti.hu/> [2021. január 14.], F726 és F796. A 17–18. századi magyarországi kézíratos pálos karkönyvek (antifonálék, vesperálék) himnuszbefjegyzései a középkori hagyományt folytatva ugyancsak végig kottázottak. Lásd például *Antiphonale iuxta ritum S. Romanae Ecclesiae ad normam concentus Ord. S. Pauli Primi Eremitae. Conventus M[arien]thalensis* (1753), Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár, Ms. 630; *Antiphonale Vesperas... iuxta vetustum ritum Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae conscriptum ac choro Csaktornyensi deputatum* (1769), Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, A 116.

¹⁴ Csak egészen későn, 1915-ben született hivatalos vatikáni engedély a Rítuskongregáció tekintélyével az elízió himnuszkokban való alkalmazására. Lásd Antonio Vico, „Decretum circa syllabas hypermetricas in cantu hymnorum” (die 14 Maii 1915), *Acta Apostolicae Sedis* 7 (1915): 237.

OCist
Magnum sa - lu - tis gau - di - um lae - te - tur o - mne sae - cu - lum, Ie - sus redemptor gen - ti - um sa - na - vit or - bem languidum.

OP
Iam lu - cis or - to si - de - re De - us pre - ce - mur sup - pli - ces, ut in di - ur - nis a - cti - bus nos ser - vet a no - cen - ti - bus.

CantP

1. Novum si - dus e - mi - cu - it, er - ror ve - tus con - ti - cu - it, no - vo splendor - re ru - ti - lans plebs no - vas lau - des iu - bi - lat. **A**

2. In cu - ius nunc praeco - ni - a linguam sol - vat ec - cle - si - a, no - vae praeco - nis glo - ri - am promat spe - ran - do ve - ni - am. **B**

3. Di - es soll - e - mnis a - gi - tur, di - es sa - lu - tis co - li - tur, in quo spes, quae promit - ti - tur, hac at - te - stan - te red - di - tur. **B**

4. Er - go, De - i, tu, fa - mu - la, E - li - sabeth, per sae - cu - la Christo con - regnans ve - ni - am no - bis po - scas et gra - ti - am. **A**

5. De - o Pa - tri sit glo - ri - a, e - iusque so - li Fi - li - o cum Spi - ri - tu Pa - ra - cli - to et nunc et in per - pe - tu - um. **A**

1. kottapélda. Szent Erzsébet *Novum sidus emicuit* himnuszának ciszterci és domonkos mintái; a himnusz dallamváltozatai a pálos kantuále egyes versszakában (CantP p. 359–361.)

a pálosok is a „magyar” változatot énekelték, amely a domonkos dallamhoz áll közelebb, ugyanakkor *F* finálissal, azaz 5. tónusban szólt (1. kottapélda). Összevetve a himnusz egyes strófáinak lejegyzését, kiderül, hogy a harmadik dallamsor két változatban élt: az 1., 4. és 5. versszak (a példában „A” jelzéssel), valamint a 2. és 3. versszak (a példában „B” jelzéssel) megfelelő szakaszai különböznek.

A kérdéses rész dallamvonala mindegyik versszakban azonos, az egyes neumák szótaghoz rendelésének módja tér el. Vajon mi lehet az oka a különbözőségeknek? Kottázási hibával vagy egyszerűen másolási figyelmetlenséggel állunk szemben? Vagy ellenkezőleg, a dallam mindkét formában elfogadott volt az egykori szűkebb-tágabb hagyományban? Az utóbbi eshetőség a valószínű, ugyanis a középkori esztergomi hagyomány zenei forrásaiból ismerjük mindkét változatot. Noha az Oláhpszalterium (PsOláh) egyversszakos hangjelzéseket tartalmaz, a szóban forgó dallam variánsainak vizsgálatára remekül alkalmas, hiszen összesen hét különböző himnuszhoz kottázták le benne (2. kottapélda).

A bejegyzések között a CantP „A” és „B” dallamváltozata is megjelenik, tehát mindkettő hitelesnek tekinthető, nem elírás. Ezen túl inkább az kelt meglepetést, hogy a pálosoknál akár egyetlen tételen belül is megszólalhatott mindkét változat. A himnusz zenei műfajához tartozó rejtett tulajdonságról árulkodik kéziratunk: a strófa dallamának voltak (lehettek) szilárdabb és képlékenyebb részei; az előbbieket sosem változtak, míg az utóbbi variánsok között lehetséges volt az átjárás az énekes

fol. 124r
 Verbum su-per-num pro-di-ens, nec Pa-tris linquens de-xte-ram, ad o-pus su-um ex-i-ens ve-nit ad vi-tae ve-spe-ram.

fol. 126r
 Lau-de-mus re-gem Do-minum in sae-cu-lo-rum sae-cu-la, cu-ius lignum, vi-vi-fi-cum in-ve-nit san-cta He-le-na. [B]

fol. 129v
 En mi-ran-da Pro-di-gi-a con-ce-pit nam Vir-gun-cu-la, fit le-su Chri-sti ge-ru-la Ma-ri-a sa-cra-tis-si-ma. [B]

fol. 130v
 Lau-da, ma-ter ec-cle-si-a, lau-da Chri-sti cle-men-ti-am, qui septem purgat vi-ti-a per se-pti-formem gra-ti-am. [A]

fol. 131v
 Novum si-dus ex-o-ri-tur Chri-sti pi-a cle-men-ti-a, quo te-ne-bro-sa pre-mi-tur i-ni-mi-ci sae-vi-ti-a. [A]

fol. 134v
 Plau-de, Pa-rens Pan-no-ni-a de tam fe-li-ci fi-li-o, cu-ius vir-tu-te va-ri-a cae-lum re-ple-tur gau-di-o. [B]

fol. 135r
 Novum si-dus e-mi-cu-it, er-ror ve-tus con-ti-cu-it, no-vosplendor-re-ru-ti-lans plebs novas lau-des iu-bi-lat. [B]

2. kottapélda. A *Novum sidus*-dallam egyes bejegyzései az Oláh-pszaltériumban

ízlése vagy pillanatnyi döntése alapján. A kantuáléban ennek nyomát véljük felfedezni.¹⁵ Természetesen a kézirat háttérében közösségi éneklést feltételezünk, és ebből további kérdések következnek. Vajon amikor pálos szerzetesek kórusa himnuszokat énekelt a középkori Magyarországon, minden esetben egységesen és hibázás nélkül döntöttek a dallamváltozatok egyike vagy másika mellett? Ezt nyilvánvalóan nem feltételezhetjük. A fennmaradt kéziratok alapján sokkal életszerűbbnek tűnik a gregorián ének mai egyházi művelőitől és különösen a koncertélettől távol álló magatartás, miszerint egyazon kórus tagjai egy időben többféle változatot is megszólaltathattak. A himnuszok tehát a gyakorlatban a képlékeny szakaszoknál némi „zsongással”, a szilárdaknál rendezettebben hangozhattak el. Különösen így énekelhették azokat a tételeket, amelyek a recitatív stílusrétegbe tartoznak, és ezért szöveg-dallam kapcsolatuk a neumatikus dallamokénál is lazább, valamint azokat, ahol rendhagyó szöveg nehezítette a neumákkal ékesített dallamok alkalmazását. Minden pálos szerzetes kezébe nem jutott a kantuáléhoz hasonló kottás énekeskönyv, tehát a megszólaltatás néminemű spontaneitása szükség-

¹⁵ Ugyanezen jelenség figyelhető meg a kantuáléban a Szűz Máriáról mondott kompletórium állandó himnuszának (*Lux mundi beatissima*) többversszakos lejegyzésén (p. 244–246). Itt ráadásul épp a dallam kezdősora mutat variabilitást.

2. ábra. Az évközi pálos kompletórium *Tu lucis ante terminum* himnusza a *Beata nobis gaudia* pünkösdi himnusz dallamán (p. 204.)

szerű lehetett. A jelenséget az sem enyhíthette jelentősen, hogy a késő középkorban nagyobb méretű, állványra helyezhető himnáriumok terjedtek el, amelyekből már a kórus nagyobb része énekelhette „előíráson” az egyes tételeket. (Egyébiránt a középkori káptalanok kanonokjainál, illetve prebendárius klerikusainál is a pálosokéhoz hasonló éneklési magatartást feltételezhetünk.)

Az alábbiakban sorra vesszük a kantuále himnáriumának hagyománytörténeti, szövegi vagy dallami szempontból jelentősnek számító bejegyzéseit.

A pálos antifonálék és breviáriumok általában ádvent első vasárnapjánál, az egyházi év elején közlik a kompletórium anyagát, hiszen az imaóra anyaga az évkörben jobbára változatlan.¹⁶ A pálos himnuszgyűjtemények ezzel egyező módon a *Conditor*

¹⁶ Lásd például *Antiphonale Paulinum* (15. sz.), Zagreb, Metropolitanska knjižnica, MR 8, p. 2–3, valamint BrP1540 fol. 86r–87v.

alme siderum kezdetű ádventi vesperáshimnusz után szerepeltetik a kompletórium állandó himnuszát, a *Tē lucis ante terminum*-ot, és gyakran csak szöveggel, mivel az évkör során az *ad notam* sokszor változik. A kantuále himnáriumban is tükröződik a hagyományos pálos szerkesztési elv, hiszen a *Tē lucis* teljes bejegyzése (p. 203–204, 2. ábra) az ádventi vesperáshimnuszot követi, felirata pedig jelzi, hogy egész évre szánták: „ad completorium per totum annum”. Ahogy fentebb említettük, a pünkösdi *Beata nobis gaudia* kezdetű matutíniumhimnusz dallamával kottázták le. A magyarországi (és külföldi) himnusz hagyományokat tekintve ezen *ad notam* teljességgel egyedi, pálos sajátosságnak számít.¹⁷ A kompletórium himnusza után a kishórák évközi időre szánt tételei következnek ugyanezen *ad notam* mellett (p. 204–208).

Karácsony nyolcadának szentjeit jellegzetes himnusz dallamokkal ünnepelték a magyar egyházmegyék, köztük Esztergom.¹⁸ A kantuále bejegyzései alapján Szent István vértanú *Stephano primo martyri* és Szent János evangélista *De Patre Verbum prodiens* himnusza (p. 220–228) a magyarországi szokást követték. Az István-himnusz végén a hangokhoz húzott száraz (p. 224) nem valamiféle metrikus megszólaltatást jeleznek, egyszerűen a szóhatárok jelzésére szolgáltak.

A pálos rend égi közbenjárója és szellemi útjelzője, Remete Szent Pál megkülönböztetett tiszteletet kapott a szerzetesközösség liturgiájában. Január 10-i ünnepének verses zsolozsmájához (*Chorus novae militiae*)¹⁹ három saját himnusz tartozik: *Ordo sanctorum militum* (vesperás), *Antiquum throno* (matutínium), *In vasta solitudine* (laudes).²⁰ E három tétel bizonyosan egyetlen költemény három divíziója, ugyanis megfelelő sorrendben egymás után fűzve őket (*Antiquum... – In vasta... – Ordo sanctorum...*) egy szabályos abecedárius szöveget adnak: versszakok az ábécé egymást követő betűivel kezdődnek A-tól X-ig. A képet tovább árnyalja, hogy az egykori „őshimnusz” valószínűleg gázai Szent Hiláron, Remete Szent Antal tanítványának tiszteletére íródott, és névcserevel lett belőle Remete Szent Pál-tétel.²¹ Mindezek alapján a szöveg nem pálos alkotás. Dallamáról egyetlen középkori pálos

¹⁷ A *Beata nobis*-dallam fontosságát jelzi a pálos hagyománykörben, hogy a kantuáléba (incipit formájában vagy teljes terjedelemben) összesen tizenegyszer jegyezték be.

¹⁸ Szendrei Janka himnusz hagyományokkal foglalkozó alapvető tanulmányában e tételekkel illusztrálja a magyar szokásrendek sajátosságait. Lásd Szendrei Janka, „A himnuszok dallamválasztása jellemző a liturgiákra”, *Magyar Egyházzene* 4 (1996/1997): 307–314; Janka Szendrei, „Melodiewahl als Ausdruck liturgischer Identität”, in *Der lateinische Hymnus im Mittelalter. Überlieferung – Ästhetik – Ausstrahlung*, hrsg. von Andreas Haug, Christoph März, Lorenz Welker, Monumenta Monodica Medii Aevi, Subsidia 4 (Kassel – Basel: Bärenreiter-Verlag, 2004), 53–59.

¹⁹ Liturgische Reimofficien des Mittelalters, hrsg. von Guido Maria Dreves, *Analecta Hymnica* [AH] 28 (Leipzig: O. R. Reisland, 1898), 121–124.

²⁰ A himnuszok szövegét lásd BrP1540 fol. 71r–v, valamint újkori közreadásban a következő AH-kötetekben: *Liturgische Hymnen des Mittelalters...*, hrsg. von Guido Maria Dreves, AH 4 (Leipzig: R. Reisland, 1888), 220; *Liturgische Hymnen des Mittelalters...*, hrsg. von Guido Maria Dreves, AH 23 (Leipzig: O. R. Reisland, 1896), 255–256.

²¹ A Hiláron-himnusz mintaszerepét említi Szendrei Janka, *A himnusz*, Egyházzenei füzetek I/9 (Budapest: A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Egyházzenei Tanszéke és a Magyar Egyházzenei Társaság, 2000), 47. A Hiláron-himnusz dallamáról sem pálos, sem más magyarországi emlék nem maradt fenn, egy torinói forrásból adatozza Bruno Stäblein, *Hymnen I. Die mittelalterlichen Hymnenmelodien des Abendlandes*, Monumenta Monodica Medii Aevi 1 (Kassel – Basel: Bärenreiter Verlag, 1956), 128 (Mel 198), 639.

lejegyzés maradt fenn, a kantuáléban olvasható (p. 230–234): az *Ordo sanctorum militum* vesperáshimnusz – vélhetően a szövegkezdet hasonlósága okán – a *Deus tuorum militum* kezdetű, egy vértanú vesperásában énekelt kommúnis himnusz dallamát kapta (vö. p. 368).²² A másik két himnusznak (divízióknak) a pálos hagyománykörből sem ismert hazai középkori kottás emléke.

Remete Szent Antalt névadó szentjéhez közel azonos rangú tiszteletben részesítette a pálos rend. Január 17-i ünnepe saját himnuszokat kapott: *Nova procul et veteri* (vesperás), *Laudes promat Antonio* (matutínium), *Corda iungant astantium* (laudes).²³ A kantuále a vesperáshimnuszt őrizte meg (p. 234–236), amelynek különlegessége, hogy ha összeolvassuk első négy strófájának utolsó sorait, a közismert *Lucis Creator optime* kezdetű vasárnapi vesperáshimnusz első versszakát kapjuk. A szöveg pálos eredetét épp ezen irodalmi bravúr teszi kérdésessé, ugyanis az idézett strófa harmadik sora („*lucis novae primordiis*”) eltér annak a rendben énekelt változatától („*primordiis lucis novae*”).²⁴ Dallamát pálos körből kizárólag a kantuále világítja meg; Szent Domonkos *Gaude mater Ecclesia* kezdetű himnuszának kottájával szerepel benne (vö. p. 326).

A középkori pálos zsolozsma nagybőjti himnuszbekosztása – ellentétben a magyarországi egyházmegyékével, köztük Esztergoméval – az első négy hét során azonos: *Ex more docti mystico* (első vesperás), *Christe qui lux es* (kompletórium), *Audi benigne Conditor* (matutínium), *Iam Christe sol iustitiae* (laudes), *Aures ad nostras* (második vesperás).²⁵ Ritkaságszámba megy továbbá, hogy az első és második vesperás különböző tételt kapott. E beosztás csak az ötödik vasárnaptól (*Dominica de Passione*) változik: a vesperások ekkortól közös tételt kaptak (*Vexilla regis prodeunt*), a matutínium és a laudes pedig a *Pange lingua gloriosi proelium* divízióit. A kantuále himnáriumba csak a vesperáshimnuszokat és a kompletórium tételét vették fel (p. 252–267), de az említett beosztásnak megfelelően.

Gyümölcsoftó Boldogasszony ünnepéhez (*Annuntiatio BMV*) jegyezték be a kantuáléba a Mária-vesperások általános himnuszt, az *Ave maris stellá-t* (p. 262–264, 3. *ábra*). Amellett, hogy az Esztergomban is énekelt dallamváltozat jelenik meg benne, a sorhatárokhoz beírt utólagos bejegyzés („*pausa*”) hívja fel magára a figyelmet. Az előadásmódra utaló apró jel szerint tehát a kantuálét használó pálos közösség éneklés közben a himnusz sorhatárain némi szünetet tartott.

Az Úr töviskoronájának május 4-i ünnepe (*De spinea corona Domini*) a középkori domonkos liturgia törzsanyagához tartozik: saját himnuszaik megjelentek már

²² Ebből arra is következtethetünk, hogy a pálosok nem ismerték a Hiláron-himnusz saját dallamát, vagy ha mégis, akkor azt szándékosan nem vették át.

²³ A himnuszok szövegét lásd BrP1540 fol. 71v–72r, valamint újkori közreadásban: *Liturgische Hymnen des Mittelalters...*, AH 4, 86; AH 23, 125.

²⁴ Vö. BrP1540 fol. 49r és 71v; CantP p. 234 és 239. Megemlíthető, hogy a kantuále és a BrP150 egyformán hibás olvasatot közöl az Antal-himnusz első versszakának végén: „*Lucis causator optime*”. – A „himnuszt idéző himnusz” mint különleges irodalmi forma egyébiránt Assisi Szent Ferenc verses zsolozsmájának *Decus morum dux minorum* kezdetű tételéből is ismert. Lásd *Die Hymnen des Thesaurus Hymnologicus H. A. Daniels*, hrsg. von Clemens Blume, AH 52 (Leipzig: O. R. Reiland, 1909), 182–183.

²⁵ Lásd BrP1540 fol. 72v–73v. Esztergom ezzel szemben hetente váltotta a vesperás- és laudeshimnuszokat, lásd PsOláh fol. 113v–116v.

3. ábra. Szűz Mária közös vesperáshimnusza (*Ave maris stella*) a sorhatárokhoz beírt „pausa” jelzésekkel (p. 262.)

a Humbertus de Romanis-féle normálkódexben (Hum) és másolatában, valamint később is a domonkos hagyomány részei maradtak.²⁶ Az ünnepet a középkori Magyarországon a domonkosok kalendáriuma mellett tartalmazta a pálos közösségeké is, és az officium anyaga bekerült a nyomtatott pálos breviáriumokba.²⁷ Saját himnuszi: *Aeterno Regi gloriae* (vesperás, matutínium), *Lauda fidelis concio* (laudes).²⁸ Kézefekvő a feltételezés, hogy a pálosok a domonkosoktól vették át az ünnepet, és vele minden hozzá tartozó szöveget;²⁹ ugyanakkor a vélt átvétel módjáról, közvetlenségéről nem áll rendelkezésre tényszerű adat. A domonkos minta mellett szól, hogy az officium pálos lejegyzésben fennmaradt hangjelzett tételei (antifónák és rezponzóriumok) szorosan követik a normálkódexben is olvasható dallamokat,³⁰ a himnuszok esetében viszont valószínűleg másképp jártak el. A kantuále *Aeterno Regi gloriae*-bejegyzése (p. 282–284, 4. ábra) a Töviskorona-

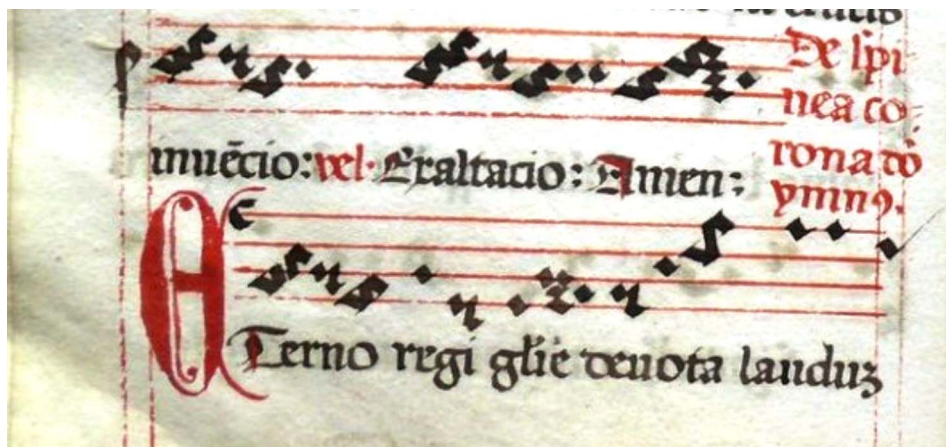
²⁶ Roma, Santa Sabina XIV L 1, fol. 320v; London, British Library, Ms. add. 23935, fol. 374r, vö. Aquinas Byrnes OP, *The Hymns of the Dominican Missal and Breviary* (St. Louis – London: B. Herder Book Co., 1943), 194–201.

²⁷ Lásd például BrP1540 fol. 75r, 312r–313r.

²⁸ Modern közreadásukat lásd: *Die Hymnen des Thesaurus Hymnologicus* H. A. Daniels, AH 52, 13–14.

²⁹ A domonkos mintaadást hangsúlyozza Török, *A magyar pálosrend liturgiájának forrásai...*, 125, 130–131, 141–142.

³⁰ Vö. *Antiphonale Paulinum* MR 8 p. 514–517 és Hum fol. 289r–v.

4. ábra. Az Aeterno Regi gloriae himnusz az Úr töviskoronájáról (p. 282–283.)

zsoltosma egyetlen kottás himnuszelemke pálos körből. Zenei szempontból a tétel egyáltalán nem tükröz közvetlen kapcsolatot a domonkos hagyománnyal, hiszen a pálosok a húsvéti *Chorus novae Ierusalem* himnusz dallamát jegyezték le hozzá (vö. p. 267), amelynek sem szövegét, sem szóban forgó dallamát nem énekelték a domonkosok.³¹ Egyéni döntés nyomán alakult ki tehát a pálos *ad notam*.

A Hrabanus Maurusnak tulajdonított pünkösdi *Veni Creator Spiritus* himnusz általánosan ismert, kedvelt tétel volt szerte a középkori Európában. A széles ismertség azonban nem járt együtt zenei szempontból merev egyformasággal: magyarországi változatainak két sajátosságát is sikerült kimutatni. (1) Az első versszak „mentes” szavának dallama – a *cah* vagy *chah* hangokat kecsesen bejáró dallamív – a magyar

³¹ A Hum és másolata ugyan még kotta nélkül közli az ünnep himnuszait, a későbbi domonkos hagyományban azonban rögzül a dallamválasztás: Stäblein, *Hymnen I.*, Mel 4. Lásd egy 14. század eleji bolognai és egy 1500 körüli nagyszebeni domonkos himnáriumban: Bologna, Biblioteca comunale dell' Archiginnasio, A. 129, fol. 61r–62v; Sibiu/Nagyszeben, Biblioteca Bruckenthal, Ms. 641, fol. 139v–140r.

5. ábra. Szent Mária Magdolna *Lauda mater Ecclesia* himnusza jellegzetes magyarországi dallamon (p. 320.)

rítusterületen kívül nem ismert.³² (2) Európai viszonylatban nem egyedi, ám nagyon ritka, hogy a himnusz tartalmazza a „Da gaudiorum praemia” kezdetű versszakot.³³ A kantuále bejegyzése (p. 294–297) mindkét sajátosságot tükrözi, tehát a himnusz pálos változata mélyen a magyarországi hagyományban gyökerezik.

³² *Hymnualet ecclesiae Zagrabiensis. Hagománytiszteltet és egyéni alakítás a zágrábi székesegyház 15. század eleji himnáriumban. Traditionalism and Innovation in the Early 15th-Century Hymnal of Zagreb Cathedral. Tradicionalni i novi elementi u himnariju Zagrebačke katedrale s početka 15. stoljeća*, közr. Szoliva Gábril OFM. Resonemus pariter – Műhelytanulmányok a középkori zenetörténethez 2, szerk. Czagány Zsuzsa (Budapest: BTK Zenetudományi Intézet, 2019), 56–57.

³³ Lásd erről *Lateinische Hymnendichter des Mittelalters*, hrsg. von Guido Maria Dreves, AH 50 (Leipzig: O. R. Reisland, 1907), 193–194. A *Da gaudiorum* versszak szerepel már a himnusz legkorábbi magyarországi forrásaiban: *Codex Albensis* (12. sz. vége), Graz, Universitätsbibliothek, Mss. No. 211, fol. 98v; *Breviarium Strigoniense* (13. sz.), Zagreb, Metropolitanska knjižnica, MR 67, fol. 195v; *Veszprémi pontifikále* (14. sz.), Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 317, fol. 15v. Lásd még BrP1540 fol. 75v–76r.

OP

Gau-de, ma-ter Ec-cle - si - a, lae-tam a-gens me-mo - ri-am, quae no-vae pro-lis gau-di - a mit-tis ad cae-li cu - ri - am.

PAUL

Gau-de, ma-ter Ec-cle - si - a, lae-tam a-gens me-mo - ri-am, quae no-vae pro-lis gau-di - a mit-tis ad cae-li cu - ri - am.

3. kottapélda. Szent Domonkos *Gaude mater Ecclesia* himnusza a domonkos hagyományban (Hum fol. 321r) és a pálosoknál (CantP p. 326)

Szent Mária Magdolna *Lauda mater Ecclesia* kezdetű vesperáshimnuszának művészi érzéket tükröző, arányos dallama a gregorián ének újabb – a második évezred elejétől tért hódító – stílusához tartozik. Zágrábból a 15. század közepétől adatolható, és e szűkebb hagyomány része maradt egészen a 18. század végéig.³⁴ Zágráb mellett csak a pálosok forrásaiból ismert,³⁵ a magyar rítusterületen kívül pedig mindeddig nem bukkant fel. A kantuále bejegyzése (p. 320–323, 5. ábra) a dallam legrégebb ismert pálos emléke.

A középkori pálos hagyományban saját zsolozsmával emlékeztek Szent Domonkosra. A prédikátorok rendjének részletesen kidolgozott liturgiája – ahogy fentebb említettük – egyike azon kútfőknek, amelyből a magyar szerzetesrend saját szokásrendje megalkotásakor merített, ezért érthető, hogy Szent Domonkos a pálosoknál megkülönböztetett tiszteletben részesült.³⁶ Saját himnuszt ugyanakkor csak vesperásában énekeltek, a *Gaude mater Ecclesia* kezdetű tételt, amely bekerült a kantuáléba is (p. 326–329). Egyértelműen domonkos eredetű átvétel, ám a pálosoknál némi zenei módosítást tükröz: egyrészt a forráshagyományban *G* finálisú, 7. tónusú dallamot *F* finálisra írták, így 5. tónusú, dúros karaktert kapott; másrészt az első és utolsó dallamsor közötti csekély különbséget elsimították, így formai szempontból az eredetinel szigorúbb, szimmetrikus sorszerkezet jött létre (3. kottapélda). A dallam a középkori Magyarországon – a domonkosokat kivéve – általánosan *F* finálissal, „dúrban” szólalt meg, így az előbbi alakítást nem feltétlenül pálos kezek végezték.³⁷

Szent István király zsolozsmájának (egyik?) szövegszerzője a szóban forgó, Szent Domonkosról szóló költeményt mintának tekintve³⁸ írta meg a *Gaude mater Hungaria* kezdetű himnuszt. A szent királyról és a rendalapítóról szóló szöveg párhuzamossága jól érzékelhető, ezért a magyarországi hagyományokban többnyire a dallamot is megtartották: a Domonkos-dallammal énekeltek az István-himnuszt is, természetesen hasonlóképpen *F* finálissal. A kantuáléban meglepő módon egy másik *ad notam*-mal, a fentebb említett *Novum sidus*-dallam hangjelzésével olvas-

³⁴ *Hymniale ecclesiae Zagrabiensis*, 57–58.

³⁵ A kantuálén kívül lásd VLelesz fol. 209v.

³⁶ Lásd például BrP1540 fol. 78v, 360r–361v.

³⁷ Lásd erről részletesebben *Hymniale ecclesiae Zagrabiensis*, 44–46.

³⁸ Mezey László, *Deákosság és Európa. Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázlatja* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979), 205–206.

6. ábra. Szent István király *Gaude mater Hungaria* himnusza a *Novum sidus*-dallamon (p. 343.)

ható (p. 343–347, 6. ábra). A pálosok ebben az esetben önálló döntést hoztak, nem igazodtak az általánosabb magyar gyakorlathoz; Esztergom példáját pedig egyáltalán nem vették figyelembe, ugyanis az érsekség hagyományából a *Gaude mater Hungaria* himnusz teljességgel hiányzik.³⁹

Az augsburgi nyughelyű ókori vértanú, Szent Afra kultuszának csak szórványos nyomait ismerjük a középkori Magyarországról: tiszteletére szentelt templomról nem tudunk, csak oltárokról (Garamszentbenedek, Székesfehérvár, Veszprém);⁴⁰ saját anyaggal ugyancsak ritkán jelenik meg az egyházmegyes breviáriumokban.⁴¹ A pálo-

³⁹ Vö. Dobszay László, *Historia sancti Stephani regis 1190–1270. Introduction and Edition*, *Musico-logical Studies* 65/18 (HISTORLÉ) (Ottawa: The Institute of Mediæval Music, 2010), 34.

⁴⁰ Mező András, *Patrociniumok a középkori Magyarországon* (Budapest: METEM, 2003), 32.

⁴¹ Holl Béla, *Repertorium hymnologicum mediæ aevi Hungariae. Initia hymnorum, officiorum rhythmicorum, sequentiarum, tractuum, troporum, versusum alleluaticorum cantionumque*, sajtó alá rendezte Körömendy Kinga (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 2012), 98–99 (nr. 264). Az Afra-históriát 4 pálos és 4 egyházmegyes (ebből 3 felvidéki) forrás alapján adatozza Kovács Andrea, *Corpus Antiphonarium Officii Ecclesiarum Centralis Europae [CAO-ECE]. V/B Esztergom/Strigonium (Sanctorale)* (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2006), 242–243, 294.

sok augusztus 7-én bencés eredetű zsolozsmával és himnusszal (*Gaude civitas Augusta*) ünnepelték.⁴² Török József feltételezte, hogy a szent tiszteletét pálosaink az ágostonos remetéktől vették át.⁴³ A szent fontosságát jelzi mindazonáltal, hogy a kantuáléba kottával bejegyezték saját himnuszát, ráadásul a *Novum sidus emicuit* kedvelt dallamával (p. 332–335).

Gyöngyösi Gergely rendtörténeti írásából tudjuk, hogy 1381-ben a rendi generális káptalan elrendelte, hogy Remete Szent Pál és Szent Ágoston emlékezetét nagy ünnepélyességgel üljék meg.⁴⁴ Szent Ágostont a pálosok nemcsak az általuk is követett regula szerzőjeként, hanem egyfajta spirituális példaképként is tisztelték. Pálos zsolozsmája jórészt Esztergoméval azonos, azonban kommúnis himnuszokra való utalások helyett három saját himnuszt tartalmaz: *Magne pater Augustine* (vesperás), *Caeli cives applaudite* (matutínium), *Flos cleri norma praesulum* (laudes). Az első kettő szélesebb ismeretségnek örvend, a harmadik azonban a pálos hagyománykörön kívül nem került elő.⁴⁵ A *Flos cleri* vélhetően a magyarországi ágostonosok liturgikus költészetének gyümölcse, amely kizárólag a pálos liturgiába átkeelve maradt fenn.⁴⁶ A kantuáléba csak a vesperáshimnuszt írták be (p. 347–350); sajnos emiatt az egyedi *Flos cleri* himnusz egykori dallamát egyelőre homály fedi, hiszen más kottás forrás sem őrizte meg.

Nagy Lajos király Velence ellen viselt győztes háborúja nyomán Remete Szent Pál ereklyéjét 1381. október 4-én Budára szállították, majd ugyanezen év november 14-én nagy ünnepélyességgel elhelyezték a budaszentlőrinci pálos kolostorban.⁴⁷ Az ereklyék translációját november 14-nél örökítették meg a pálos kalendáriumban, verses zsolozsmáját pedig rendi körben írták meg. Saját himnuszai: *Inclytos Pauli recolens* (vesperás és matutínium), *Laudibus Christo iubilent*

⁴² Lásd például BrP1540 fol. 79r–v, 364v–366v.

⁴³ Török, *A magyar pálosrend liturgiájának forrásai...*, 126–127. Nem kizárt, hogy Szent Afra ünnepe ezen úton származott át a pálosokhoz, minthogy az ágostonos liturgikus minták figyelembevételére kötelezte a rendalapító Esztergomi Boldog Özsébet 1263-ban Pál veszprémi püspök: „Circa divina vero officia hunc ordinem observabunt, quem secundum regulam beati Augustini canonici cathedralium ecclesiarum servare consueverunt.” Lásd Gregorius Gyöngyösi, *Vitae fratrum eremitarum Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae*, edidit Franciscus L. Hervay (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988), 44–45 (caput 10).

⁴⁴ „In hoc anno [1381] in capitulo generali statutum est, ut festa sanctorum Pauli primi eremite et Augustini solenniter celebrentur, et quod in maioribus horis commemorationes de eis fiant, quando aliud festum non impedierit.” Lásd Gyöngyösi, *Vitae fratrum*, 78 (caput 35).

⁴⁵ Vö. Kovács, *CAO-ECE. V/B Esztergom/Strigonium (Sanctorale)*, 124–126, 145–146.

⁴⁶ A *Flos cleri* első versszakában „canonicorum speculum”-nak, azaz kanonokok tükrének nevezi Szent Ágostont; az ilyesféle költői kép inkább egy kanonokrendi (ágostonos) szerzőhöz illik, mint egy páloshoz. A himnusz irodalmi háttéréről lásd elsősorban Mezey, *Deákság és Európa*, 204; Török József, „Szent Ágoston tisztelete a pálosoknál”, in *Mestereknek gyengyének*. *Ünnepi kötet Madas Edit hetvenedik születésnapjára*, szerk. Hende Fanni, Kisdi Klára, Korondi Ágnes (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár – Szent István Társulat, 2020), 597–601. – A himnuszok szövegét lásd BrP1540 fol. 80r–v, valamint *Die Hymnen des Thesaurus Hymnologicus H. A. Daniels*, AH 52, 110–112; *Liturgische Hymnen des Mittelalters*, hrsg. von Guido Maria Dreves, AH 43 (Leipzig: O. R. Reiland, 1903), 86.

⁴⁷ Kisbán Emil, *A magyar pálosrend története I. 1225–1711* (Budapest: Pálos kolostor kiadása, 1938), 100–103; Bencze Zoltán – Szekér György, *A budaszentlőrinci pálos kolostor*, Monumenta Historica Budapestinensia 8 (Budapest: Budapesti Történeti Múzeum, 1993), 9–10.

(laudes).⁴⁸ Noha e költemények pálos szerző (talán Csanádi Albert?) művei, és kimagasló irodalmi értékkel bírnak,⁴⁹ a kantuáléból sajnos kimaradtak. Nem ismert középkori kottás emlékek.

A kantuále himnuszgyűjteménye megerősíti az immáron közismert liturgiátörténeti alapelvet, miszerint a pálosok középkori szokásrendje elsősorban az esztergomi katedrális zsolozsmahagyományát tükrözi, valamint bizonyos arányban ágostonos és domonkos forrásokból ismert tételeket tartalmaz. Emellett legalább ennyire fontos, hogy a kantuále egyes tételei alapvető bizonyítékot szolgáltatnak arra, hogy a pálos liturgia megalkotásának hosszú folyamata során a himnusz műfaját érintő egyedi döntések is születtek: saját szövegek, különleges átvételek, valamint sajátos szempontú és a rendre jellemző dallamválasztások rögzültek. A fejlemények mögött minden esetben a rend egy-egy, ma jobbára ismeretlen zenésze és költője állt, akik igyekeztek istentiszteletüket beágyazni hazájuk kultuszahagyományába, másrészt ugyanilyen igyekezettel alakították liturgiájukat a rend sajátos spiritualitását tükröző és megerősítő szokássá.

⁴⁸ A himnuszok szövegét lásd BrP1540 fol. 81r–v, valamint modern közreadásban: *Liturgische Hymnen des Mittelalters...*, AH 23, 256–258. A translációk zsolozsma többi tétele: BrP1540 fol. 430v–433v, illetve *Liturgische Hymnen des Mittelalters...*, AH 28, 125–127.

⁴⁹ Török, *A magyar pálosrend liturgiájának forrásai*, 142–143.

Haader Lea

A magyar vendégszöveg

A liturgikus zenei kézirat magyar nyelvű vendégszövegét (elnevezés: Częstochowai emlék, rövidítése: CzęstEml.) 1965 májusában fedezte fel Domokos Pál Péter a kézirat 385/b lapján, egy négy kottasoros latin Credo kezdeti része fölött (*1. kép*). Felfedezéséről egy évvel később a Magyar Nyelv hasábjain számolt be.¹ A tanulmányban a szöveg betűhív olvasatán kívül az emlék szójegyzékét és a magyar kódexekben fellelhető párhuzamokat is közölte. Az átírás több tekintetben korrekcióra szorul, valamint a tanulmányon egy tévedés is végighúzódik: a Peer-kódexet összeveteszi a Winkler-kódexszel (lapszámban, dátumban, képanyagban egyaránt).

A CzęstEml. következő közlése Molnár Józseftől² már bizonyos fokig javított Domokos átírásán. Ez a változat alapjaiban a Magyar Nyelvelmékek című tankönyv 1976-os közlésével egyezik meg, annak előtanulmányául keletkezett – már egy jobb minőségű felvétel birtokában.³ Molnár észrevételezi a PeerK.⁴ és a WinklK. összetévesztését, valamint egyezést állapít meg a CzęstEml. és a Peer-, valamint a FestK.-ek helyesírása között. Ezen megállapítása elvileg és gyakorlatilag is erősen kétségbe vonható. Mindkét említett kódex több kéztől származik, amely körülményből az 'ahány kéz, annyi fej (= nyelvi tudat)' alapján (amelyet a másolandó szövegek hangjelölés-helyesírása, illetve az azokhoz való egyéneként eltérő scriptori viszonyulás még tovább árnyal) egyenesen következik, hogy a több kéz által írt kéziratok így, „egységként” nem alkalmasak effajta összehasonlításokra. A PeerK. párhuzamos szövegrésze és a CzęstEml. között a gyakorlatban nem több az egyezés, mint ami a korban általában is előfordulhat – sok egyező és több eltérő megoldással. A FestK. esetében pedig – amely talán pálos eredete miatt kerülhetett képbe, ugyanis szövegpárhuzam a vizsgált nyelvelmékekhez nem található benne – a scriptorok egészen más megoldásokat is alkalmaztak, mint a CzęstEml.-ben láthatók (például a hosszú magánhangzók érzékelésében, amelyre a vendégszöveg egyáltalán nem fordít gondot).

Az itt következő szövegközlés – immáron egy jól nagyítható, digitalizált változat alapján – Molnárétól is elég jelentősen eltér. Bizonyos kétesebb betűformák hangértékének mérlegelésekor három dolgot vettem figyelembe: az általános írásképet, egyéb korabeli betűformák analógiáját, valamint a párhuzamos szövegváltozatok tanúságát.

¹ Domokos Pál Péter, „Magyar nyelvelmékek Czenstochowában 1501-ből”, *Magyar Nyelv* 62 (1966), 489–492.

² Molnár József, „Az 1501-i czenstochowai magyar nyelvelmékek”, *Magyar Nyelv* 71 (1975), 110–112.

³ Molnár József – Simon Györgyi, „Magyar nyelvelmékek Częstochowában (1501)”, in Molnár József – Simon Györgyi (szerk.), *Magyar nyelvelmékek* (Budapest: Tankönyvkiadó, 1976), 128–130.

⁴ A források rövidítéseinek feloldását a források adataival együtt lásd a tanulmány végén.

Az emlék írásképe kifejezetten kusza, bár a scriptor – betűvezetése alapján – nem tűnik gyakorlatlannak. Nagyvonalúnak azonban igen: betűformái azonos szavak esetében is változók (vö. a két *édességes* szó *e*, *d* és *g*-jét). A szókezdő és olykor szóbelseji *e*-k formája annyira szokatlan és egyéni, hogy Molnár József ezeket új jeleknek tartja, olyanoknak, amelyek némiképp megzavarják az írás és a nyelvállapot következetességét.⁵ Ahol ilyen betűformát lát, keresztben áthúzott *o*-val (*ø*)-val érzékelteti. Az átírási kód szerint⁶ ez a jel a palatális, labiális, középső nyelvállású magánhangzó – azaz az /*ö*/ – számára van fenntartva. Az *ö*-s olvasat azonban több helyen is hangtörténeti képtelenség lenne (például *édességes*, *én*, *és*). Ezt Molnár a következő megszorítással/megjegyzéssel simítja el: „Az *ø* jel az *e* betű sokszor alul farkas *o*-ra emlékeztető változata, mely a jelen kéziratban több variációban is található. [...] Végeredményben *e* jel *é*-vel, *e*-vel (ill. *ö*-vel?) helyettesíthető be”.⁷ Az én véleményem az, hogy akkor járunk el helyesen, ha ezt semmiképpen nem tekintjük új jelnek, hanem egyszerűen a scriptor egyéni betűformájának, amely mindenképpen és kétség nélkül *e*-nek olvasható, sőt olvasandó. A nemzetközi fonetikai átírás (IPA/APhI)⁸ *ø* jelének használata kifejezetten zavaró, főleg akkor, ha a más hangértéket még magyarázni is kell.

A szövegben terjedelméhez képest aránylag sok a tévesztés. Ezek javítása pedig általában véve is nagyvonalú, nem utal gondosságra, sőt el is maradhat (*vjlaignak*, *thesstutwl*, *kethcheben*). Tipikus tévesztési helynek látszik a *g* betűk környezete.⁹

A szövegek közlés

Betűhú átírás¹⁰

O Edesseges ziz maria ez vjlaignak
megh velagosíthoĵa / velagosíchad¹¹ megh az
en lelkemeth / es esmerthes megh engemeth
az the zenth fĵaddal¹² iesussal / <es ne hagh

⁵ Molnár, „Az 1501-i czeſtochowai magyar nyelvemlék”, 111.

⁶ Molnár – Simon, *Magyar nyelvemlékek*, 6.

⁷ Molnár, „Az 1501-i czeſtochowai magyar nyelvemlék”, 111.

⁸ IPA = International Phonetic Association; APH = Association Phonétique Internationale.

⁹ A CzeſtEml.-et legutóbb Dömötör Adrienne említi mint énekeskönyvben megjelenő, a Mária-antifónákkal rokonságot tartó, két részből álló, ismeretlen pálos scriptor által 1501-ben bejegyzett Mária-imát: Dömötör Adrienne, „Van itt egy kis szabad hely? Vallási kötődésű nyelvemlékek (nem csak) a margón”, in Boros István – Takács László (szerk.), *Litteris vincimur* (Budapest: Szent István Társulat, 2018), 89–110 (itt: 106).

¹⁰ Az átírás a Régi Magyar Kódexek szabályzata alapján történt (a hosszú *s* és a farkas *z* mai formára átírva). A <...> a törlést, a *-ok a betoldást jelzik.

¹¹ A scriptor a tévesen megkezdett második *g* betűt egyszerűen félbehagyta, ezáltal változtatta *o*-vá. Az *ø* olvasat (vö. Molnár, „Az 1501-i czeſtochowai magyar nyelvemlék”, 110, 112) valószínűleg több szempontból is kizárható.

¹² A második *d g*-nek indult, alsó íve nincs befejezve, a *d* felső vonala utólagos és igen hevenyészett. Másik lehetőség, hogy a tévesen kezdett *d*-t a felső szárral esetleg hangérték nélküli *h*-vá próbálta alakítani a scriptor – *d* utáni hangérték nélküli *h*-ra van példa a szövegben: *erussichedh*. A szóalak ebben az esetben *fĵadhal* lenne.

engemeth erussiched> O edesseges ziz
 maria michor az en lelkem az¹³ en
 thesstutwl el¹⁴ thawozigh *othalmaz megh engom-meth pokol beli ellensegthwl*¹⁵
 meltholtas megh¹⁶ erussichedh
 megh¹⁷ zenth haromsagnak hithiben¹⁸
 es ne hagh engometh¹⁹ kethcheben
 essnom

Kiejtészű átírás²⁰

Ó, édességes Szíz Mária, ez világnak megvelágosítója!
 Velágosítsad meg az én lelkemet,
 És esmertess meg engemet az te szent fiaddal, Jézussal!
 <És ne hagyj engemet, erúítsed>
 Ó, édességes Szíz Mária!
 Mikor az én lelkem az én testütül²¹ eltávozik,
 ótalmaz meg engömet pokolbeli ellenségtül,
 méltóltass meg erúítsed meg Szentháromságnak hitiben,
 és ne hagyj engömet kétsében²² esnöm!

Elhelyezkedés

A szöveg a 386. lap tetején kezdődik (Domokos Pál Péter tévesen 385/b-nek adja meg.) Ez egy ívfűzet – a 26. – utolsó levelének verzőja, tipikus vendégszövegi hely. A kódexet grafitceruzával számozták végig úgy, hogy minden lapot beszámítottak, de a számok csak minden második oldal (rektó) sarkára vannak felírva – egészen a CzęstEml. lapjáig. Ettől (386) kezdve minden lap kapott számot, mégpedig erőteljesebbet, mint a korábbi apróbb és halványabb számok. Mivel némi eltérés a vonalvezetésben is észlelhető, feltehető, hogy nem egyazon kéztől származnak.

¹³ Az *a* javított betű, olvasata nem kétségtelen, bár valószínű. Tévesen kezdett *e*(?) betűből van nagyvonalúan javítva. A PeerK. párhuzamos helyén ez a szó hiányzik. Nyelvtörténeti szempontból feltehető, hogy a mintaszövegben nem szereplő névelő utólagos betoldása áll a javítás háttérében. Molnár megoldása, a *cxz* mint a 'Krisztushoz' rövidítése több szempontból sem állja meg a helyét – ráadásul nála egy helyen plusz elemként az *az* is szerepel a szövegközlésben: Molnár, „Az 1501-i częstochowai magyar nyelvemlék”, 111, 112.

¹⁴ Az *l* javított betű, feltehetően *h*-ből.

¹⁵ A **-*gal jelzett szótól 6 szónyi betoldás a bal margón, jellel (+) a helyére utalva, a keskeny margó miatt 9 sorba törve. Egy helyen a sortöréskor elválasztójelet is használ a scriptor: *engom-meth*.

¹⁶ A ***-*gal jelzett helytől 2 szónyi betoldás a jobb margón, jellel (,) a helyére utalva. Az elhelyezés itt arra utal, hogy ezen betoldás beírásakor a scriptor keresztbe fordította a lapot.

¹⁷ A *g* tévesen írt *h*-ből elpacázással javított betű.

¹⁸ Az első *h z*-nek indulhatott – vö. két szóval előtte a *zent* szót. De *z*-formának sem tipikus. A párhuzamos szövegek alapján a szándék csakis *h* lehetett.

¹⁹ Az *g* megkezdett *g*-ből javított betű.

²⁰ A további elemzésekben, ha nincs okvetlenül szükség a betűhűségre, a kiejtészű átírást idézem.

²¹ testemtől

²² kétségben

A magyar szöveg megvonlatlan területre van írva, majd a lap további részét egy, az *et ex Patre natum*nál megszakadó, kottás *Credo* négy sora tölti ki. A rá következő, új ívfűzet első lapján (387) az *Ave Regina caelorum* böjti és a *Regina caeli laetare* húsvéti (kottás) Mária-antifónák következnek, majd folytatódik a *Credok* sora, a 388–392. lapon két teljes és két *et invisibilium*nál megszakadó kottás hitvallás következik. A szintén új ívfűzetbe tartozó 393., immár utolsó lapot a Rózsakoszorú latin elajánlása tölti ki,²³ amelynek három egysége közé későbbi kezek tettek kis bejegyzéseket (például az 1690-es évszámot).

Felépítés

Az imádság (és annak előzménye) – környezete és párhuzamainak környezete által is megtámogatva – minden bizonnyal hóraskönyvből származik.²⁴ Két, részben azonos Mária-megszólítás köré szerveződik, amelyekhez kérések kapcsolódnak (1. táblázat). A szerkezetet hibázások (egy törlés és két betoldás) bonyolítják. Ezekről később lesz szó.

1. megszólítás	Ó, édességes Szűz Mária, e világnak megvilágosítója!
Kérés	Világosítsd meg az én lelkemet,
Kérés	és ismertess meg engemet a te szent fiaddal, Jézussal!
2. megszólítás	Ó, édességes Szűz Mária!
Kérés	Mikor az én lelkem az én testemtől eltávozik, oltalmazd meg engemet pokolbeli ellenségtől,
Kérés	méltóltass meg erősítsd meg Szentháromságnak hitében,
Kérés	és ne hagyd engemet kétségbe esnem!

1. táblázat. Az imádság felépítése

Hangjelölés, helyesírás

A CzęstEml. helyesírása viszonylag egységes, 15. század végi – 16. század eleji képet mutat, hangjelölésében aránylag kevés az egy hangra több jel alkalmazása. Két táblázatban összefoglaljuk a szokásosan vizsgált hangok jelölését (természetesen csak azokat, amelyek előfordulnak a szövegben). A 2. táblázatban a magánhangzók, a 3.-ban pedig a mássalhangzók jelölései szerepelnek.

Az *u* betű (graféma) hangértékének megállapítása nehézséget jelent. Lehetséges hangértékére nézve itt az /ö, ő/ és /ü, ú/ is szóba jöhet. A szövegben egyébként mind-

²³ Sok tekintetben párhuzamos ezzel a GyöngyK. 64–65. lapján olvasható szintén latin elajánlás.

²⁴ A magyar kódexek hóraskönyv-elemeihez lásd Szabó Flóris, „A hóraskönyvek hatása kódexirodalomunkra”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 71 (1967), 163–167.

<i>hang (fonéma)</i>	<i>betű</i>	<i>példa</i>	<i>betű</i>	<i>példa</i>
a	a	az, fýaddal, velagosíthoýa		
á	a	haromsagnak, maria, velagosíchad		
e	e	ez, megh lelkemeth, el, ellensegthwl		
é	e	en, es, Edesseges, iesussal, kethcheben		
i, í	i	ziz hithiben, thawozigh	ÿ	výlaignak, fýaddal
o, ó	o	O, velagosíthoýa, othalmaz, pokolbeli		
ö, ő	o	engometh, essnom	u?	erussiched, thestutwl
u, ú	u	iesussal		
ü, ú	w	thestutwl, ellensegthwl	u?	erussiched, thestutwl

2. táblázat. A szövegben előforduló magánhangzók

kettőnek megvan az ómagyar helyesírásban megszokott jele is: az *o* és *u*. A hangjelölés rendszerét tekintve ebben a korban az /*ö*/ és /*ü*/ jelölése a nem mellékjeles helyesírásban többnyire úgy különül el, hogy az /*ö*, *ő*/ hang jelölésére az *eu*, *ev*, *ew* használatos, az /*ü*, *ú*/-t pedig *u*, *v*, *w* jelöli. A szöveg két kritikus szavának szempontjából: az *erussiched* kapcsán az alapszó etimológiája (a diftongusból monoftongizálódott szóvégi magánhangzó) mindkét olvasatot megengedi, a nyelvjárási adatok között viszont szép számmal akadnak *ü*-sek, elsősorban a nyugati nyelvterületről, Zala és Vas megyéből (például *erüis*, *erüsebbet* stb.), így ebben az esetben valószínűsíthető az *ü*-s ejtés. A *thestutwl* szó ügye már jóval nehezebb. Biztosan tartalmaz egy íráshibát – valószínűleg egy nazálisjel maradhatott le –, a ragban pedig az *ü/ú*-nek a scriptor által két ízben is használt *w* jele áll. Magára a szóalakra nézve jobban illene az adott korba egy *testömtül* olvasat, ezt viszont két dolog gyengíti: részben az *erussiched* szóban ugyanarra a grafémára az *ü*-s olvasat valószínűsíthetősége, részben pedig az a tény, hogy Kniezsa nagy helyesírás-történeti összefoglaló műve az /*ö*, *ő*/ jelölésére a számos változat között *u* betűt nem ismer.²⁵ Ugyanakkor felső nyelvállású magánhangzó az E/1. birtokos személyjel előtt csak igen archaikus adat esetében állná meg a helyét; vö. KTSz: *cuetsægum*; ÓMS: *fuhazatum*, valamint *werud*, *scepsægud*.²⁶ A *thestutwl* alak az *u* tekintetében valójában az efféle korai ómagyar adatokkal mutat párhuzamot. Ez a párhuzam arra is kiterjedhet, hogy a toldalék előtti *u* betű akkor nem csak felső, hanem középső nyelvállású magánhangzót, azaz /*ö*/-t is jelölhetett.²⁷ A jelen emlékre mindez persze csak akkor vonatkoztatható, ha háttérben egy igen régi írásbeli alak öröklődését tesszük fel (az íráshiba ehhez lehet adalék). A helyesírás (és a nyelvjárási megjelenés)

²⁵ Kniezsa István, *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig* (Budapest: Akadémiai Kiadó), 1952), 194–195.

²⁶ Korompay Klára, „A névszójelezés”, in Benkő Loránd (főszerk.), E. Abaffy Erzsébet, Rácz Endre (szerk.), *A magyar nyelv történeti nyelvtana I. A korai ómagyar kor és előzményei* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1991), 259–283 (itt: 272).

²⁷ Vö. Benkő Loránd, *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegelemei* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1980), 89–121.

<i>hang (fonéma)</i>	<i>betű</i>	<i>példa</i>	<i>betű</i>	<i>példa</i>
cs	ch	velagosí Chad erussíched, kethcheben		
gy	g(h)	hagh		
j	ÿ	velagosithoÿa	i	iesussal
k	k	lel kemeth, pokol beli, haromsagnak, kethcheben	ch	michor
s	s	Edesseges, esmerthes, iesussal, es, thesstutwl, essnõm		
sz	z	ziz, zenth		
v	v	vÿlaignak, velagosíthoÿa, velagosí Chad	w	tawozigh
z	z	ez, ziz, az, thawozigh, othalmaz	s	iesussal
hangérték nélküli (néma) h		t mellett: the, zenth, engemeth, esmerthes, meltholtas g mellett: thawozigh, megh d mellett: erussíchedh, ?fÿadhal		

3. táblázat. A szöveg mássalhangzói

mindenesetre azt sugallja, hogy a szöveg első és második része nem ugyanazon szöveg-hagyományból származhat. Az első rész illabiális, labiális elemek a második kérésben jelennek meg: *engometh* (kétszer, szemben az első rész két *engemeth*-ével), *essnõm*.

Az idegen szavak hangjelölése (*iesussal*), mint általában, itt is némileg eltérő. Figyelemre méltó a *michor* szóban a /k/ *ch* jelölése, amely a domináns *k* egyetlen mellékvariánsa. Ez a jelölés kezdettől jelen van a magyar helyesírásban, de mindig csak a periférián. Kniezsa az összes helyesírás-történeti korszakból említi, de csak kevés esettel.²⁸ Magát a jelölést eredetére nézve a németből származónak tartja.²⁹ A kódexekben Kniezsa vizsgálatai szerint összesen 3 kéznél mutatható ki,³⁰ Szalkai László viszont rendszeresen alkalmazza glosszáiban.³¹

Egyszeri előfordulása szövegünkben – miközben a *ch* egy másik fonéma, a /cs/ stabil jelének látszik – szerintem maradványjelölés; ebben az esetben ez is korábbi írásos előzményt sejtetne. Talán még az a véletlen is szóba jöhet – látván a kódex kottás részeinek többszöri *Chorus* bejegyzését –, hogy ez a hangjelölés–hangalaki egyezés hathatott a *michor* írásmódjára.

Tagolás, hibázások, mondszerkezet

Az imádság első része – a megszólítás és a két kérés – virgulákkal való elválasztás által kifogástalanul tagolva van. Ez a gyakorlat azonban a 2. megszólítás előtti törléssel megszakad, és nem is tér vissza. A kihúzott rész anticipációs hiba: a sriptor későbbi szakaszt vett előre, de nem abban a sorrendben, ahogyan az a jelenleg

²⁸ Az előfordulások lapszámait lásd Kniezsa, *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig*, 194.

²⁹ Uo., 74.

³⁰ Uo., 125.

³¹ Uo., 98.

olvasható „érvényes” változat szerint következett volna (*és ne hagyj engemet | erősítsed* – ezek most fordított sorrendben állnak). A törlés után kezdődik a második rész: új megszólítással és további három kéréssel, amelyek közül az első összetett mondatban fogalmazódik meg. Az előrevetett időhatározói mellékmondat után (*mikor az én lelkem az én testemtől eltávozik*) utólagos betoldások következnek, jelekkel a helyükre utalva. Ezek alapján a bal margóról a főmondatot kell a szövegbe illeszteni (*oltalmaz meg engemet pokolbeli ellenségtől*), a jobb oldalról viszont egy latin háttérteret sejtető modális-pragmatikai jelentést kifejező állítmányt. Ez utóbbi miatt elromlik a mondat szerkezet (*méltóltass meg erősítsed meg Szentháromságnak hitében*), azáltal ugyanis, hogy a scriptor az eredeti, *erősítsed meg* állítmányt nem alakította főnévi igenévvé, két ragozott ige lesz a mondatban. A mondat szerkezet egyébként grammatikailag beékelések nélkül, eredeti formájában lenne kifogástalan. Az *erősítsed meg* ragozása ugyanis anaforikusan valamilyen (implicit) tárgyra mutat, ami nyilvánvalóan az *én lelkem: mikor az én lelkem az én testemtől eltávozik, erősítsed meg Szentháromságnak hitében!* A bal margóról beillesztett főmondat ezt a vonatkoztatást szünteti meg, bekebelezi a mellékmondatot, így az *erősítsed meg* köré szerveződő tagmondat tárgy nélkül marad (*erősítsed meg Szentháromságnak hitében*). A *méltóltass meg* pedig tovább ront az amúgy sem tökéletes szerkezeten.

A kihúzások és a lap két oldalára beszúrt pótlások (amelyek közül a jobb oldali készítésekor a scriptor keresztbe fordította az ívfüzetet) nyomán felvetődik a kérdés, hogy milyen úton keletkezhetett a szöveg: írott forrás vagy emlékezet alapján. Molnár József ez utóbbit valószínűsíti: „Az ima közepén levő egy sornyi áthúzás azt bizonyíthatja, hogy a hosszabb ideje távol a hazától élő magyar pálos szerzetes emlékezetében a sorrend már elhalványult, de hibáját még idejében észrevette és kijavította; egyrészt áthúzta a később következő szöveget, másrészt betoldotta a lap szélére (bal és jobb oldalt) a kihagyott szövegrészt.³² A lehetséges válaszhoz a párhuzamosnak vagy részben párhuzamosnak nevezhető szövegek tanúságát is érdemes figyelembe venni.

Szövegpárhuzamok és környezeteik

A CzestEml. szövegével összefüggést mutató imák (4. táblázat) az alábbi magyar kéziratokban találhatók:

Peer-kódex (p. 290–291) – ezzel a legszorosabb az összefüggés

Thewrewk-kódex (p. 151)

Gyöngyösi kódex (p. 27)

Tihanyi kódex (p. 400) – ebben a szöveg latin nyelvű, és a csonka kódex utolsó lapján helyezkedik el.

A PeerK. előszava (33) még további három párhuzamot is megad, a FestK.-ből kettőt (116–118 és 195–197), a CzechK.-ből (150–153) a harmadikat. Ezek azonban nem megfelelői a CzestEml.-nek.

³² Molnár, „Az 1501-i czestochowai magyar nyelvemlék”, 111.

1. CzE. betoldás	Ó, édességes Szíz Mária, ez világnak megvilágosítója!
PeerK.	[Ó] édességes Szíz Mária, tengernek csillaga ez világnak megvilágosítója!
GyöngyK.	Szerelmes asszonyom, Mária, tengernek csillaga!
ThewrK.	-----
TihK.	Sancta Maria illuminatrix totius mundi
2. CzE.	Velágosítsad meg az én lelkemet,
PeerK.	Világosohhad meg az én elmémet,
GyöngyK.	Világosíhhad meg az én szívemet,
ThewrK.	-----
TihK.	Illumina cor meum
3. CzE.	és esmertess meg engemet az te szent fiaddal, Jézussal!
PeerK.	esmertess meg az te édes fiadval, az Jézusval!
GyöngyK.	és adjad megesmernem az kegyelmes báránt, te szent fiadat, mi uromkat, Jézus Krisztus. Amen.
ThewrK.	-----
TihK.	Et fac me agnoscere pium filium tuum!
CzE. törlés	<és ne hagyj engemet, erűsítsed>
4. CzE.	Ó, édességes Szíz Mária!
PeerK.	Ó, édességes Szíz Mária!
GyöngyK.	-----
ThewrK.	-----
TihK.	O dulcissima spona iesu Cristi,
5. CzE.	mikor az én lelkem az én testűtűl eltávozik,
PeerK.	mikoron az én lelkem én testemtűl eltávozik,
GyöngyK.	-----
ThewrK.	[hogy jelen légy énnekem] én halálomnak idején, mikoron én ereim, inaim megszakadoznak
TihK.	Esto mihi adiutrix in omni hora et precipue in illa, quando anima mea egredietur de corpore meo
6. CzE. betoldás	*ótmazz meg engömet pokolbeli ellenségtűl*
PeerK.	oltmazzad pokolbeli ellenségtűl
GyöngyK.	-----
ThewrK.	-----
TihK.	-----
7. CzE. részben betoldással	*méltótmazz meg* erűsítsed meg Szentháromságnak hitiben,
PeerK.	méltótmazzad megerűsejtenye Szentháromságnak hitiben,
GyöngyK.	-----
ThewrK.	És erűsejts meg engemet Szentháromságnak hitiben ma és halálomnak idején. Ámen. Etc.
TihK.	-----
8. CzE.	és ne hagyj engömet kétségben esnöm!
PeerK.	és ne hagyj kétségben esnem! Ámen.
GyöngyK.	-----
ThewrK.	És otmazz meg kétségben eséstűl!
TihK.	Et perduc in vitam eternam. Amen.

A párhuzamos szövegek elhelyezkedése, környezete a különféle kódexekben változatos. PeerK.-ben előtte alapimádságok (Ave Maria, Pater noster, Credo) és az őket követő „post-imák” (Post Pater noster, két Post Ave Maria) található, utána közvetlenül (kottás) Te Deum következik. A szövegünket közvetlenül megelőző Post Ave Maria in sermone részben litániaszerű és búcsúval is ellátott imádság.

A GyöngyK. párhuzamos szövege a korszakban igen népszerű Szent Brigitta 15 imádsága és különféle latin nyelvű szövegek keretezte úgynevezett „Rövid imádságok” között található. A 9 rövid ima közül 4 szól Máriához, közülük a 3. az, amely a CzestEml.-kel kapcsolatot mutat.

A ThewrK.-ben az imádságnak csak a második része jelenik meg, ráadásul nem is önálló funkcióban, hanem egy passióimának, Mária 18 keserűségének egyik (a 14.) állomásába épülve. A 14. keserűség azt érzékelteti, amikor Mária fiát a keresztfán halva látta. A szöveg egy kis töredéke (*s erősejts meg az szent hitben*) a 17. keserűségben is felbukkan.

A TihK. párhuzamos szövege egy Mária haláláról szóló, hosszú, skolasztikus prédikációra következő, a 398. lapon kezdődő két latin oráció egyike. A kódexre jellemző a latin szövegek beidézése, majd magyarra fordítása. Ez következett volna ebben az esetben is, de ebből ma csak az alábbi rubrika olvasható: „Követközik immár ez imádságoknak magyarsága” – és megszakad a kézirat.

A környezetekből tehát arra lehet következtetni, hogy funkcióját tekintve mozgékony imádságról van szó. Előfordulhat némileg liturgikusabb környezetben; tematikusan prédikációhoz kapcsolódva; vegyes magánimádságok egyikeként; sőt nem önálló funkcióban, imafüzérekbe épülve, azok részeként is. E sokféle használati lehetőséget az teremti meg, hogy a kérések, amelyek megfogalmazódnak benne általánosak, mindenféle szituációban érvényesek, a halál órájában való segítségkérés pedig a Máriához irányuló fohászok egyik fő témája – az Ave Maria második részében is ez rögződött.

A GyöngyK. és a ThewrK. párhuzamai azt mutatják, hogy az imádság két egysége külön is használatos volt. A GyöngyK.-ben az első rész olvasható *Amennel* lezárt egésként, második része nincs meg. A ThewrK.-ben viszont a második rész elemei kerülnek elő – a megszólítás nélkül, mert az ima Mária keserűseibe épül be – és jelentősebb sorrendi átrendezésekkel: az 5. sor nem elől, hanem hátul álló mellékmondat, „idegen” főmondat, erre következik a 8. sor, majd némi variációval a 7. A TihK. latin imádsága is egy fajta variánsnak tűnik, az 5. sorban a ThewrK.-hez tartalmilag közel álló megoldással (*Esto mihi adiutrix ~ hogy jelen légy énnekem*).

Az az egyesített változat, amelyet a pálos források, a PeerK. és a CzestEml. a két rövid ima kompilálásával mutatnak, talán a pálos gyakorlatban keletkezhetett, és lehetett használatban. A következőkben ezek viszonyát vizsgáljuk.

A CzestEml. és a PeerK. változatainak összevetése

A megszólításnál (1. sor) két eltérés jelentkezik: egy tartalmi és egy morfológiai. A PeerK.-ben Mária megnevezésének kiegészítésként a *tengernek csillaga* is szerepel. Máriának számos megszólítása volt használatos a korban – erre épültek a különféle Mária-litániák. Egy, az 1460-as évekből származó delfti (feltehetőleg az ágostonos kanonisz-

száknál készült) óraskönyv Mária-litániájának számos megszólítása között a *Sancta Maria, qui totum mundum illumines* [ora pro nobis] és a *Sancta Maria illuminatrix cordium* [ora pro nobis] található.³³ A mindkét pálos forrásban megjelenő *édességes* díszítő jelző (vö. a TihK. latinjának *Sancta Maria* megszólítását) feltehetően a devotio moderna hatása a szövegformálásra. Az ilyesfajta bővítések teljesen általánosak a kódexekben, párhuzamos bibliai szövegekben is kimutathatók. Morfológiai szempontból a CzestEml. *megh velagosíthója* az *-it* képző kialakulásának végső fázisát, a már monoftongizálódott alakot mutatja a PeerK. diftongusos, a képző fejlődésének korábbi fázisára utaló *még wilagossojtoja* alakjával szemben. Megjegyzendő, hogy e két fokozat az ómagyar korban egymás mellett élt.³⁴ A *világ* ~ *velág* nyelvjárási kettősség.

A 2. sorban a *velagosíhad megh* (CzestEml.) ~ *wilagossohad még* pár esetében az előbbi helyzet ismétlődik meg: a PeerK. az *-it* képzős ige felszólító módú hangalakjának archaikusabb állapotát mutatja, míg a CzestEml. ismét a ma is használatos változatot.³⁵ Különbség még a *lelkemeth* ~ *elmemet* lexémaválasztás. Nem lehetetlen, hogy ezek a latin *cor* ekvivalenseiként születtek (vö. TihK.: *Illumina cor meum* + a delfti litániában: *Sancta Maria illuminatrix cordium* – mint ahogy a GyöngyK. valóban ezt a szót is használja).

A 3. sorban a CzestEml. a részletezőbb (és kötőszó, kitett személyes névmási tárgy), valamint eltérnek a jelző megválasztásában is: *szent* ~ *édes* (ez utóbbi, a PeerK.-é a „devóciósabb”).

A *fjiaddal, iesussal* ~ *fjiadwal, az iesuswal* esetében ismét a PeerK.-é a hasonlatlan, eredetibb szóalak. (Nyelvjárásokból ma is kimutatható.) Meglepő viszont a névelő éppen ebben az emlékből Jézus neve előtt. Ez kevésbé illik a képbe.

Az 5. sorban a CzestEml. (szerencsétlen vonalvezetésű) többlet határozott névelője említésre méltó; a *thesstutwl* szó *u* jeléről, annak hibájáról és feltehetően archaikus voltáról a hangjelölésnél már esett szó.

A 6. sorok szerkesztésmódban is különböznek. A PeerK. *oltalmazad* igéjének határozott (tárgyas) ragozása anaforikusan az előző sorban levő *lelkemre* utal vissza (*oltalmazad a lelkemet, mikor a testemtől eltávozik*). A CzestEml. személyes névmási tárgyat tesz ide (mégpedig az előző két használatlaltal szemben *ö-ző* alakban: *engommeth*), és ezzel megszünteti a PeerK.-ben látott kapcsolatot (l. fentebb is). Ez e helyt ugyan nem okoz problémát, viszont a következő, 7. sorban már igen, mert az *erussiched megh*-gel való kapcsolatot grammatikailag lehetetlenné teszi. Ezt még csak fokozza a jobb lapszélről ide utalt *meltholtas megh* betoldása. A PeerK. a kifogástalan szerkesztésmódot mutatja.

A 8. sorban a CzestEml.-ben ismét egy személyes névmási tárgy-többlet van (és megint *ö-ző* alakban). Egy további, labiális – illabiális eltérés az *essnöm* ~ *esnem*.

³³ Kathrin M. Rudy, *Rubrics, Images and Indulgences in Late Medieval Netherlandish Manuscripts*, Library of the Written Word – the Manuscript World 55 (Leiden: Brill, 2016), 141.

³⁴ Vö. D. Bartha Katalin, „Az igeképzés”, in Benkő Loránd (főszerk.), E. Abaffy Erzsébet (szerk.), *A magyar nyelv történeti nyelvtana III/1. A kései ómagyar kor. Morfematika* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1992), 55–119 (itt: 72).

³⁵ Vö. E. Abaffy Erzsébet, „Az igemód- és igeidőrendszer”, in Benkő Loránd (főszerk.), E. Abaffy Erzsébet (szerk.), *A magyar nyelv történeti nyelvtana III/1. A kései ómagyar kor. Morfematika* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1992), 120–183 (itt: 141).

Következtetések

Az eddig mondottak a CzęstEml. keletkezésére nézve az alábbi lehetőségeket vetik fel:

Hóraskönyv elemeként funkcionáló, szívesen mondott imáról van szó, amely a szövegpárhuzamok tanúsága, valamint maga a szövegszerkezet szerint is két, eredetileg külön is használatos részből áll. A vendégszöveg és PeerK.-beli párja arra utalhat, hogy az imádság ebben a formában hasonló funkciójú imák kompilálódásával, pálos környezetben keletkezhetett. Második része esetleg (akár már előzményszövegében is) a CzęstEml. esetében más szöveghagyományra mehet vissza (tagolási kérdések, *ö-ző* alakok és helyesírásuk).

A két pálos szöveg szoros összevetése bizonyítja, hogy a használat még ezen két igen hasonló változatnál is a korban természetes módon variálja a szövegeket (eltérő lexemaválasztás, devóciós többlet-megszólítás, a PeerK.-ben a személyes névmási tárgyak teljes hiánya szemben a CzęstEml. előfordulásaival).

Bizonyos morfológiai kettősségek – a CzęstEml.-nek főként az első részét – a beszélt nyelvváltozathoz közelebb állónak mutatják (*-ít* képző állapota, névelőhasználat, *igekötő*-használat).

A szöveg lejegyzője munkája során nem járt el túl nagy gondossággal (íráskép, javítatlan hibák, törlések és grammatikailag nem integrált betoldás). Ilyesmi egyébként a vendégszövegekre általában is jellemző.

Molnár József fentebb idézett megállapításával szemben az a véleményem, hogy a vizsgált imának e zenei kódexbe történő bejegyzése nem emlékezetből történt. Az antipációs (törölt) hibán és a *thesstutwl* szóalakon kívül a két rész nyelvjárásilag nem egységes állapota, helyesírás-történeti megfontolások és a második részben az *ö-ző* alakok megjelenése is ezt támogatja.

Forráskiadások

- FestK. *Festetics-kódex 1494 előtt*. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel. Közzéteszi, a bevezetést és a jegyzeteket írta N. Abaffy Csilla. Budapest: Argumentum Kiadó – Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1996.
- GyöngyK. *Gyöngyösi Kódex az 1500-as évek elejéről*. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel. Közzéteszi, a bevezetést és a jegyzeteket írta Dömötör Adrienne. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, 2001.
- PeerK. *Peer-kódex*. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel. Közzéteszi, a bevezetést és a jegyzeteket írta Kacskovics-Reményi Andrea és Oszkó Beatrix. Budapest: Argumentum Kiadó – Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2000.
- ThewrK. *Thewrewk-kódex 1531*. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel. Közzéteszi, a bevezetést és a jegyzeteket írta Balázs Judit és Uhl Gabriella. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, 1995.
- TihK. *Tihanyi Kódex 1530–1532*. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel. Közzéteszi, a bevezetést és a jegyzeteket írta Kovács Zsuzsa. Budapest, Pharma Press – Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2007.

Felelős kiadó / Responsible editor: RICHTER Pál
Borítóterv / Cover design: KÁRMÁN Márti
Kottagrafika / Music typesetting: MESZÉNA Beáta
Nyomdai előkészítés / Typographical layout: KÁRMÁN Stúdió, *www.karman.hu*
Nyomtatás és kötés / Printed by OOK-Press Kft., Veszprém, *www.ookpress.hu*
Felelős vezető / Leader: SZATHMÁRY Attila